Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-mūlaṭīkā

Dhātukathāpakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇaṃ desento bhagavā yasmiṃ samaye desesi, taṃ samayaṃ dassetuṃ, vibhaṅgānantaraṃ desitassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṃ dassetuṃ vā **''aṭṭhārasahī''**tiādimāha. Tattha balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamārassa, appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārānaṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamārassa, maccumārassa ca bodhimūle eva bhañjitattā parūpanissayarahitaṃ niratisayaṃ taṃ bhañjanaṃ upādāya bhagavā eva ''mārabhañjano''ti thomito. Tattha māre abhañjesi, mārabhañjanaṃ vā etassa, na pararājādibhañjananti **mārabhañjano**. Mahāvikkanto mahāvīriyoti **mahāvīro**.

Khandhādayo araṇantā dhammā sabhāvaṭṭhena dhātuyo, abhidhammakathādhiṭṭhānaṭṭhena vāti katvā tesaṃ kathanato imassa pakaraṇassa **dhātukathā**ti adhivacanaṃ. Yadipi aññesu ca pakaraṇesu te sabhāvā kathitā, ettha pana tesaṃ sabbesaṃ saṅgahāsaṅgahādīsu cuddasasu nayesu ekekasmiṃ kathitattā sātisayaṃ kathananti idameva evaṃnāmakaṃ. Ekadesakathanameva hi aññattha katanti. Khandhāyatanadhātūhi vā khandhādīnaṃ araṇantānaṃ saṅgahāsaṅgahādayo nayā vuttāti tattha mahāvisayānaṃ dhātūnaṃ vasena dhātūhi kathā **dhātukathā**ti evaṃ assa nāmaṃ vuttanti veditabbaṃ. Dvidhā tidhā chadhā aṭṭhārasadhāti anekadhā dhātubhedaṃ pakāsesīti **dhātubhedappakāsano**ti. **Tassattha**nti tassā dhātukathāya atthaṃ. A-kāre ā-kārassa lopo daṭṭhabbo. ''Yaṃ dhātukatha''nti vā ettha pakaraṇanti vacanaseso sattannaṃ pakaraṇānaṃ kamena vaṇṇanāya pavattattāti tena yojanaṃ katvā tassa pakaraṇassa atthaṃ **tassattha**nti a-kāralopo vā. **Ta**nti taṃ dīpanaṃ suṇātha, **taṃ** vā atthaṃ taṃdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho. **Samāhitā**ti nānākiccehi avikkhittacittā, attano citte āhitāti vā attho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. Ko panetassa pakaraṇassa paricchedoti? Na so idha vattabbo, **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) pakaraṇaparicchedo vutto evāti dassento āha **''cuddasavidhena vibhattanti vutta''**nti. Khandhādīnaṃ desanā nīyati pavattīyati etehi, khandhādayo eva vā nīyanti ñāyanti etehi pakārehīti nayā, nayānaṃ mātikā uddeso, nayā eva vā mātikāti **nayamātikā**. **Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtattā**ti ''mūlamātikā''ti vattabbānaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ cuddasannaṃ padānaṃ khandhādidhammavibhajanassa imassa pakaraṇassa mūlabhūtattā nissayabhūtattāti attho.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. ''Pañcakkhandhā''tiādīhi rūpakkhandhādipadāni dassitāni, paṭiccasamuppādavacanena ca yesu dvādasasu aṅgesu paccekaṃ paṭiccasamuppādasaddo vattati, tadatthāni dvādasa padāni dassitānīti tesaṃ

tathādassitānaṃ sarūpeneva dassitānaṃ phassādīnañca padānaṃ vasena āha **‘‘pañcavīsādhikena padasatenā’’**ti. Tattha kammupapattikāmabhavādīnaṃ idha vibhattānaṃ bhāvanabhavanabhāvena bhave viya sokādīnaṃ jarāmaraṇassa viya aniṭṭhattā tannidānadukkhabhāvena ca jarāmaraṇe antogadhatāya paṭiccasamuppādassa dvādasapadatā daṭṭhabbā. Ettha ca pāḷiyaṃ bhinditvā avissajjitānampi satipaṭṭhānādīnaṃ bhinditvā gahaṇaṃ karonto tesaṃ bhinditvāpi vissajjitabbataṃ dassetīti veditabbaṃ.

Nayamātikādikā lakkhaṇamātikantā mātikā pakaraṇantarāsādhāraṇatāya dhātukathāya mātikā nāma, tassā abbhantare vutto vibhajitabbānaṃ uddeso abbhantaramātikā nāmāti imamatthaṃ pakāsento **‘‘ayañhī’’**tiādimāha. Tattha **evaṃ avatvā**ti yathā ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti ayaṃ dhātukathāmātikato bahiddhā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca dhātukathāmātikāya abbhantareyevāti attho daṭṭhabbo. Tadāveṇikamātikāabbhantare hi ṭhapitā tassāyeva abbhantare ṭhapitāti vuttā. Atha vā **evaṃ avatvā**ti yathā ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti etena vacanena dhātukathāto bahibhūtā kusalādiaraṇantā mātikā pakaraṇantaragatā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca imassa pakaraṇassa abbhantare eva sarūpato dassetvā ṭhapitattāti attho. Sabbassa abhidhammassa mātikāya asaṅgahitattā vikiṇṇabhāvena **pakiṇṇakatā** veditabbā.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. Nayānaṃ pavattidvārabhūtā saṅgahāsaṅgahaviyogīsahayogīdhammā nayamukhānīti tesaṃ uddeso **nayamukhamātikā**. Cuddasapi hi saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogānaṃ vomissakatāvasena pavattāti yehi te cattāropi honti, te dhammā cuddasannampi nayānaṃ mukhāni hontīti. Tattha saṅgahitenaasaṅgahitapadādīsu saccādīhipi yathāsambhavaṃ saṅgahāsaṅgaho yadipi vutto, so pana saṅgāhakabhūtehi tehi vutto, na saṅgahabhūtehi, sopi ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā’’tiādinā pucchitabbavissajjitabbadhammuddhāre tatthāpi khandhādīheva saṅgahehi niyametvā vutto, tasmā **‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’**ti vuttaṃ. Pucchitabbavissajjitabbadhammuddhārepi pana pucchāvissajjanesu ca rūpakkhandhādīnaṃ araṇantānaṃ yathāsambhavaṃ sampayogavippayogā catūheva khandhehi hontīti **‘‘catūhi sampayogo, catūhi vippayogo’’**ti vuttaṃ.

Nanu ca vippayogo rūpanibbānehipi hoti, kasmā ‘‘catūhi vippayogo’’ti vuttanti? Rūpanibbānehi bhavantassapi catūheva bhāvato. Na hi rūpaṃ rūpena nibbānena vā vippayuttaṃ hoti, nibbānaṃ vā rūpena, catūheva pana khandhehi hotīti catunnaṃ khandhānaṃ rūpanibbānehi vippayogopi vippayujjamānehi catūhi khandhehi niyamito tehi vinā vippayogābhāvato. So cāyaṃ vippayogo anārammaṇassa, anārammaṇaanārammaṇamissakehi missakassa ca na hoti, anārammaṇassa pana missakassa ca sārammaṇena, sārammaṇassa sārammaṇena anārammaṇena missakena ca hotīti veditabbo.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. Saṅgahoyeva **saṅgahanayo. Sabhāgo. Visabhāgo**ti etassa ‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’ti etena, ‘‘catūhi sampayogo, catūhi vippayogo’’ti etenapi visuṃ yojanā kātabbā. Tena saṅgaho asaṅgaho ca sabhāgo visabhāgo ca bhāvo, tathā sampayogo vippayogo cāti ayamattho viññāyati. Yassa vā saṅgaho ca asaṅgaho ca, so dhammo sabhāgo visabhāgo ca, tathā yassa sampayogo vippayogo ca, sopi sabhāgo visabhāgo cāti. Tattha yena rūpakkhandho…pe… manoviññāṇadhātūti dhammā gaṇanaṃ gacchanti, so ruppanādiko samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge veditabbo.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Evaṃ dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā**ti ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti etena ṭhapanākārena bahi piṭṭhito ṭhapitattāti attho. Etena vā ṭhapanākārena kusalādīnaṃ araṇantānaṃ idha

aṭṭhapetvā dhātukathāya mātikato bahi pakaraṇantaramātikāya imassa pakaraṇassa mātikābhāvena ṭhapitattā tathā pakāsitattāti attho.

Saṅgaho asaṅgahotiādīsu saṅgaho ekavidhova, so kasmā ‘‘catubbidho’’ti vuttoti? Saṅgahoti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. **Saṅgaho asaṅgaho**tiādīsu saddesu saṅgahasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhetthattho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṃ patto ‘‘saṅgaho asaṅgaho’’tiādīsu ‘‘saṅgaho’’ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. Jātisaddassa sāpekkhasaddattā ‘‘jātiyā saṅgaho’’ti vutte ‘‘attano jātiyā’’ti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti **jātisaṅgaho**ti rūpakaṇḍe vutto sajātisaṅgaho vutto hoti.

Ettha nayamātikāya ‘‘saṅgaho asaṅgaho, sampayogo vippayogo’’ti ime dve pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaṃ aniddhāretvā sāmaññena dhammānaṃ pucchanavissajjananayauddesā, avasesā niddhāretvā. ‘‘Saṅgahitena asaṅgahita’’nti hi ‘‘saṅgahitena asaṅgahitaṃ asaṅgahita’’nti vattabbe ekassa asaṅgahitasaddassa lopo daṭṭhabbo. Tena saṅgahitavisesavisiṭṭho yo asaṅgahito dhammaviseso, tannissito asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo uddiṭṭho hoti, ‘‘saṅgahitenā’’ti ca visesane karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo tatiyādīsu dasamāvasānesu nayuddesesu chaṭṭhavajjesu. Tesupi hi vuttanayena dvīhi dvīhi padehi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā tattha tattha antimapadasadisena tatiyapadena pucchanavissajjananayā uddiṭṭhāti. Tattha catutthapañcamesu kattuatthe karaṇaniddeso, sattamādīsu ca catūsu sahayoge daṭṭhabbo, na dutiyatatiyesu viya samānādhikaraṇe visesane. Tattha hi sabhāvantarena sabhāvantarassa visesanaṃ kataṃ, etesu dhammantarena dhammantarassāti. Ekādasamādīsu pana catūsu ādipadeneva dhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā itarehi pucchanavissajjananayā uddiṭṭhā. Visesane eva cettha karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Pucchāvissajjanānañhi nissayabhūtā dhammā saṅgahitatādivisesena karaṇabhūtena sampayuttavippayuttādibhāvaṃ attano visesentīti.

Vikappatoti vividhakappanato, vibhāgatoti attho. **Sanniṭṭhānavasenā**ti adhimokkhasampayogavasena. Sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena **vuttasabbacittuppādā,** tesaṃ sādhāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Adhimokkho hi sanniṭṭhānavasena vuttānaṃ cittuppādānaṃ sādhāraṇavasena vutto, itare sabbesanti. Tattha sādhāraṇā pasaṭā pākaṭā cāti ādito pariggahetabbā, tasmā tesaṃ saṅgahādipariggahatthaṃ uddeso kato, asādhāraṇāpi pana pariggahetabbāvāti tesu mahāvisayena aññesampi saṅgahādipariggahaṃ dassetuṃ adhimokkho uddiṭṭho. ‘‘Sanniṭṭhānavasena vuttā’’ti ca **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge** ca vacanaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Sanniṭṭhānavasena ye vuttā, tesaṃ sabbesaṃ sādhāraṇatoti pana atthe sati sādhāraṇāsādhāraṇesu vattabbesu yo asādhāraṇesu mahāvisayo adhimokkho, tassa vasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato phassādayo sabbasādhāraṇāti adhimokkho ca asādhāraṇesu mahāvisayoti katvā vutto aññassa tādisassa abhāvāti ayamadhippāyo daṭṭhabbo.

Jīvitindriyaṃ panettha rūpamissakattā na vuttanti veditabbaṃ, cittekaggatā pana asamādhisabhāvā sāmaññasaddeneva sāmaññavisesasaddehi ca samādhisabhāvā visesasaddavacanīyaṃ aññaṃ byāpetabbaṃ nivattetabbañca natthīti anaññabyāpakanivattakasāmaññavisesadīpanato tasseva dhammassa bhedadīpakehi vattabbā, na sukhādisabhāvā vedanā viya vuttalakkhaṇaviparītehi sāmaññavisesasaddeheva, tasmā ‘‘cittekaggatā’’ti ayaṃ sāmaññasaddo samādhisabhāve visesasaddanirapekkho pavattamāno sayameva visesasaddamāpajjitvā asamādhisabhāvameva pakāseyya, itaro ca samādhisabhāvamevāti dvidhā bhinnā cittekaggatā asādhāraṇā ceva appavisayā cāti idha uddesaṃ na arahati. Abhinnāpi vā phassādīnaṃ viya pākaṭattābhāvato aññadhammanissayena vattabbato ca sā jīvitañca na arahatīti na uddiṭṭhāti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanayo saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Khandhāyatanadhātuyomahantare abhiññeyyadhammabhāvena vuttā, tesaṃ pana sabhāvato abhiññātānaṃ dhammānaṃ pariññeyyatādivisesadassanatthaṃ saccāni, adhipatiyādikiccavisesadassanatthaṃ indriyādīni ca vuttānīti saccādiviseso viya saṅgahāsaṅgahaviseso ca abhiññeyyanissito vuccamāno suviññeyyo hotīti **''tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho''ti nayamukhamātikā ṭhapitā**ti veditabbā. Evañca katvā ''catūhī''ti vuttā sampayogavippayogā ca abhiññeyyanissayena khandhādīheva pucchitvā vissajjitāti. **Rūpakkhandho ekena khandhenā**ti ye dhammā ''rūpakkhandho''ti vuccanti, tesaṃ pañcasu khandhesu rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hotīti rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena, rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā gaṇanena saṅgahaṃ gaṇanaṃ dasseti. Tenāha **''yañhi kiñcī''**tiādi. **Rūpakkhandho**ti hi saṅgahitabbadhammo dassito. Yena saṅgahena saṅgayhati, tassa saṅgahassa dassanaṃ ''ekena khandhenā''ti vacanaṃ. Pañcasu khandhagaṇanesu ekena khandhagaṇanena gaṇitoti ayañhettha attho. Yasmā ca khandhādivacanehi saṅgaho vuccati, tasmā upari ''khandhasaṅgahena saṅgahitā''tiādiṃ vakkhatīti.

Asaṅgahanayaniddeseti idaṃ ''saṅgaho asaṅgaho''ti etasseva nayassa ekadesanayabhāvena vuttaṃ, na nayantaratāyāti daṭṭhabbaṃ. **Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā**ti etena vedanākkhandhamūlakā purimena yojiyamāne viseso natthīti pacchimeheva yojetvā tayo dukā dve tikā eko catukko, saññākkhandhamūlakā dve dukā eko tiko, saṅkhārakkhandhamūlako eko dukoti ete labbhantīti dasseti. Tesaṃ pana bhedato pañcakapucchāvissajjanānantaraṃ pucchāvissajjanaṃ kātabbaṃ saṃkhittanti daṭṭhabbaṃ, vuttanayena vā sakkā ñātunti pāḷiṃ na āropitanti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yasmā ca dukatikesū**ti yadipi ekakepi sadisaṃ vissajjanaṃ, ekake pana sadisavissajjanānaṃ cakkhundriyasotindriyasukhindriyādīnaṃ dukādīsu asadisavissajjanaṃ diṭṭhaṃ. Na hettha cakkhusotacakkhusukhindriyadukānaṃ aññamaññasadisavissajjanaṃ, nāpi dukehi tikassa, idha pana dukkhasamudayadukkhamaggadukānaṃ aññamaññaṃ tikena ca sadisaṃ vissajjananti dukatikesveva sadisavissajjanataṃ samudayānantaraṃ maggasaccassa vacane kāraṇaṃ vadati.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. ''Pucchaṃ anārabhitvā avijjā ekena khandhena, avijjāpaccayā saṅkhārā ekena khandhenā''ti likhitabbepi pamādavasena ''avijjā ekena khandhenā''ti idaṃ na likhitanti daṭṭhabbaṃ. Sarūpekasesaṃ vā katvā avijjāvacanena avijjāvissajjanaṃ dassitanti. **Sabbampi vipākaviññāṇa**nti ettha vipākaggahaṇena visesanaṃ na kātabbaṃ. Kusalādīnampi hi viññāṇānaṃ dhātukathāyaṃ saṅkhārapaccayāviññāṇādipadehi saṅgahitatā vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese ''vipākā dhammā''ti imassa vissajjanāsadisena tesaṃ vissajjanena dassitā, idha ca nāmarūpassa ekādasahāyatanehi saṅgahavacanena akammajānampi saṅgahitatā viññāyatīti.

71. Jāyamānaparipaccamānabhijjamānānaṃ jāyamānādibhāvamattattā jātijarāmaraṇāni paramatthato vinibbhujjitvā anupalabbhamānāni paramatthānaṃ sabhāvamattabhūtāni, tāni rūpassa nibbattipākabhedabhūtāni ruppanabhāvena gayhantīti rūpakkhandhadhammasabhāgāni, arūpānaṃ pana nibbattiādibhūtāni rūpakalāpajātiādīni viya sahuppajjamānacatukkhandhakalāpanibbattiādibhāvato ekekabhūtāni vediyanasañjānanavijānanehi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni saṅkhatābhisaṅkharaṇena anekantaparamatthakiccena gayhantīti saṅkhārakkhandhadhammasabhāgāni, tathā duvidhānipi tāni cakkhāyatanādīhi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni nissattaṭṭhena

dhammāyatanadhammadhātudhammehi sabhāgāni, tena tehi khandhādīhi saṅgayhantīti **‘‘jāti dvīhi khandhehī’’**tiādimāha.

Paṭhamanayasaṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanayo saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Saṅgahitenaasaṅgahitapadaniddese yaṃ taṃ uddese asaṅgahitatāya pucchitabbaṃ vissajjitabbañca saṅgahitatāvisiṭṭhaṃ asaṅgahitaṃ dhammajātaṃ niddhāritaṃ, tadeva tāva dassento **‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’**ti āha. Sabbattha khandhādisaṅgahasāmaññānaṃ niccaṃ visesāpekkhattā bhedanissitattā ca pucchāvissajjanānaṃ savisesāva khandhādigaṇanā suddhā. Tattha saṅgahitenaasaṅgahitavacanamattena dhammavisesassa niddhāritattā tīsu saṅgahesu ekena dvīhi vā ye saṅgahitā hutvā aññehi asaṅgahitā, teyeva dhammā ‘‘khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’ti ettakeneva dassetabbā siyuṃ, tesaṃ pana evaṃvidhānaṃ asambhavā nayamātikāya ca abbhantarabāhiramātikāpekkhattā uddesepi yaṃ yaṃ rūpakkhandhādīsu araṇantesu saṅgāhakaṃ, taṃ taṃ apekkhitvā saṅgahitenaasaṅgahitaṃ niddhāritanti viññāyatīti tena tena saṅgāhakena yathāniddhāritaṃ dhammaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘cakkhāyatanenā’’**tiādimāha. Yattha hi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ natthi, tasmiṃ paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca pucchitabbavissajjitabbabhāvena, itaresu ca yaṃ yaṃ pucchitabbavissajjitabbaṃ niddhāritaṃ, tassa tassa niyāmakabhāvena rūpakkhandhādayo araṇantā uddiṭṭhāti.

Tattha ‘‘cakkhāyatanena…pe… phoṭṭhabbadhātuyā’’ti kattuatthe karaṇaniddeso daṭṭhabbo, ‘‘khandhasaṅgahena āyatanasaṅgahena dhātusaṅgahenā’’ti karaṇatthe. Ettha ca yena yena saṅgāhakena khandhādisaṅgahesu tena tena saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṃ aññaṃ atthi, taṃ tadeva saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṃ. Rūpakkhandhena pana khandhasaṅgahena saṅgahetabbo añño dhammo natthi, tathā vedanākkhandhādīhi, na ca so eva tassa saṅgāhako asaṅgāhako vā hoti. Yañca ‘‘rūpakkhandho ekena khandhena saṅgahito’’ti vuttaṃ, tañca na tasseva tena saṅgahitataṃ sandhāya vuttaṃ, rūpakkhandhabhāvena pana rūpakkhandhavacanena vā gahitataṃ sandhāya vuttanti pakāsitoyamattho.

Yadi ca so eva tena saṅgayheyya, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese – ‘‘vedanākkhandhena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena saṅgahitā dhātusaṅgahena saṅgahitā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayuttā’’tiādi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ, tasmā yathā cittaṃ cittena sampayuttaṃ vippayuttañca na hoti, evaṃ rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hoti, tathā vedanākkhandhādayo vedanākkhandhādīhi. Na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cāti. Teneva na ekadesā viya samudāyassa, samudāyo ekadesānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṃ, dhammāyatanaṃ vedanākkhandhādīnaṃ, saraṇā dhammā catunnaṃ khandhānaṃ. Samudāyantogadhānañhi ekadesānaṃ na vibhāgo atthi, yena te samudāyassa samudāyo ca tesaṃ sabhāgo visabhāgo ca siyāti, tathā na samudāyo ekadesasabhāgavisabhāgānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā dhammāyatanaṃ sukhumarūpasabhāgassa vedanādivisabhāgassa ca rūpakkhandhekadesassa khandhasaṅgahena, jīvitindriyaṃ rūpārūpajīvitasabhāgavisabhāgassa rūpakkhandhekadesassa saṅkhārakkhandhekadesassa ca jīvitavajjassa khandhasaṅgaheneva. Na hi ekadesasabhāgaṃ samudāyasabhāgaṃ, nāpi ekadesavisabhāgaṃ samudāyavisabhāganti, tasmā satipi attato attani antogadhato attekadesasabhāgato ca aññassa asaṅgāhakatte saṅgāhakattameva etesaṃ natthi, yena saṅgahitassa asaṅgāhakā siyunti saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ aggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Yaṃ pana ‘‘dhammāyatanaṃ asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā catūhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 25), ‘‘cakkhāyatanañca sotāyatanañca ekena khandhena saṅgahita’’nti (dhātu. 26) ca vuttaṃ, na tena ekadesānaṃ samudāyasaṅgāhakattaṃ, samudāyassa ca ekadesasaṅgāhakattaṃ dasseti,

catukkhandhagaṇanabhedehi pana dhammāyatanassa gaṇetabbāgaṇetabbabhāvena pañcadhā bhinnataṃ, cakkhāyatanādīnaṃ ekakkhandhagaṇanena gaṇetabbatāya ekavidhatañca dasseti. Saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānaṃ gaṇetabbāgaṇetabbānaṃ taṃtaṃgaṇanehi gaṇanadassanamattameva hi paṭhamanayo kammakaraṇamattasabbhāvā, dutiyādayo pana saṅgāhakāsaṅgāhakehi saṅgahitāsaṅgahitānaṃ agaṇanādidassanāni kattukaraṇakammattayasabbhāvā. Tathā paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbabhāvasaṅkhāto taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo sabhāgavisabhāgatā, dutiyādīsu yathāniddhāritadhammadassane saṅgāhakasaṅgahetabbānaṃ samānakkhandhādibhāvo sabhāgatā, tadabhāvo ca visabhāgatā. Pucchāvissajjanesu taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo evāti ayametesaṃ visesoti.

Samudayasaccasukhindriyasadisāni pana tehi saṅgahetabbameva atthi, na saṅgahitaṃ asaṅgahetabbanti asaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭāni. Dukkhasaccasadisāni tehi visabhāgasamudāyabhūtehi anekakkhandhehi khandhasaṅgahena saṅgahetabbaṃ, itarehi asaṅgahetabbañca natthīti saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato. Evaṃ saṅgāhakattābhāvato asaṅgāhakattābhāvato ubhayābhāvato ca yathāvuttasadisāni anuddharitvā saṅgāhakattāsaṅgāhakattabhāvato cakkhāyatanādīneva uddhaṭānīti veditabbāni. Tattha ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā’’ti cakkhāyatanavajjā rūpadhammā khandhasaṅgahena saṅgahitāti veditabbā, na rūpakkhandhoti. Na hi ekadeso samudāyasaṅgāhakoti dassitametanti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **khandhapadenā**ti khandhapadasaṅgahenāti attho, na saṅgāhakenāti. ‘‘Kenaci saṅgāhakenā’’ti idaṃ pana ānetvā vattabbaṃ. **Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjatī**ti taṃ vissajjanaṃ rūpakkhandhādīsu saṅgāhakesu na yujjatīti attho. **Rūpakkhandhena hi…pe… saṅgahito**ti etena nayena cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthīti evaṃ cakkhāyatanādīnipi na gahetabbānīti āpajjatīti ce? Nāpajjati. Na hi aññamattanivāraṇaṃ evasaddassa attho, atha kho saṅgāhakato aññanivāraṇaṃ. **So cā**tiādi ca na nirapekkhavacanaṃ, atha kho saṅgāhakāpekkhanti. Kathaṃ? **Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito**ti yathā cakkhāyatanena cakkhāyatanato aññampi khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ hoti, na evaṃ rūpakkhandhena rūpakkhandhato aññaṃ khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ siyā, rūpakkhandhena pana rūpakkhandhova khandhasaṅgahena saṅgahitoti ayañhettha adhippāyo yutto. Siyā panetaṃ ‘‘so eva rūpakkhandho rūpakkhandhena āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahito hotū’’ti, taṃ nivārento āha **‘‘so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthī’’**ti. Ettha ca ‘‘rūpakkhandhenā’’ti ānetvā vattabbaṃ. Tattha rūpakkhandho rūpakkhandhassa vā tadekadesānaṃ vā cakkhādīnaṃ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhako asaṅgāhako ca na hotīti iminā pariyāyena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti yujjati, na rūpakkhandhena rūpakkhandhassa tadekadesānaṃ vā aḍḍhekādasahi āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitatāya. Na hi sā saṅgahitatā atthi. Yadi siyā, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese rūpakkhandhopi uddharitabbo siyā. Tena hi tīhipi saṅgahehi rūpakkhandho tadekadeso vā saṅgahitā siyuṃ, atthi ca tesaṃ vippayuttatāti.

Evaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni cāti etthāpi cakkhāyatanādīhi viya etehi aññehi ca saṅgahitānaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca yathā vā tathā vā etāni viya ayujjamānavissajjanattā evarūpāni padāni saṅgāhakabhāvena na gahitānīti adhippāyo.

Tattha yaṃ vuttaṃ ‘‘rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito’’ti, taṃ teneva tassa saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvadassanena nivāritaṃ. Yañhettha aggahaṇe kāraṇaṃ vuttaṃ, tañca satipi saṅgahitatte asaṅgahitatāya abhāvatoti viññāyamānaṃ samudayasaccādīsu yujjeyya sati tehi saṅgahite tadasaṅgahitattābhāvato. Rūpakkhandhādīhi pana saṅgahitameva natthi, kuto tassa asaṅgahitatā bhavissati, tasmā saṅgāhakattābhāvo evettha aggahaṇe kāraṇanti yuttaṃ. Saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṃ yadipi rūpakkhandhādinā attano attani antogadhassa attekadesasabhāgassa ca natthi, aññassa pana atthīti na dukkhasaccādīsu viya ubhayābhāvo cettha aggahaṇe kāraṇaṃ bhavituṃ yuttoti. Dhammāyatanajīvitindriyādīnañca khandhacatukkadukādisaṅgāhakatte sati na tesaṃ saṅgahitānaṃ tehi

dhammāyatanajīvitindriyādīhi āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitatā natthīti asaṅgahitatāya abhāvo anekantiko, tasmā pubbe vuttanayeneva aggahitānaṃ aggahaṇe, gahitānañca gahaṇe kāraṇaṃ veditabbanti.

Anidassanaṃ punadeva sappaṭighanti ettha **anidassana**nti etena ''sanidassanasappaṭigha''nti ettha vuttena sappaṭighasaddena saddhiṃ yojetvā anidassanasappaṭighā dassitā. **Punadevā**ti etena tattheva avisiṭṭhaṃ sanidassanapadaṃ nivattetvā gaṇhanto sanidassanadukapadaṃ dasseti. ''Cakkhāyatanena cakkhāyatanamevekaṃ saṅgahita''nti idaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi ''cakkhāyatanena cakkhāyatanaṃ āyatanasaṅgahena saṅgahita''nti ca ''asaṅgahita''nti ca vattabbanti dassitoyaṃ nayoti. Evaṃ sabbattha tasseva samudāyekadesānañca saṅgāhakasaṅgahitanti vacanesu asaṅgāhakaasaṅgahitanti vacanesu ca tadavattabbatā yojetabbā. Asaṅgāhakattābhāvato eva hi cakkhāyatanādīni cakkhāyatanādīhi asaṅgahitānīti na vuccanti, na saṅgāhakattābhāvatoti.

Dutiyanayasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanayo asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Asaṅgahitenasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesu vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ nibbānassa ca sukhumarūpena saha āyatanadhātusabhāgatte satipi na sukhumarūpameva rūpakkhandhoti rūpakkhandhena āyatanadhātusabhāgattaṃ natthi, tasmā na tena tāni āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitāni. Na kevalaṃ saṅgahitāneva, asaṅgahitānipi tena tāni tehi saṅgahehi na honteva tadekadesena sukhumarūpena āyatanadhātusabhāgattā, saṅgahitābhāvo eva pana idhādhippeto, viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi pana asaṅgahitā na te tehi kathañci sammissāti sabbathā te tehi na saṅgahitā. Dukkhasaccādīhi ca pañcakkhandhasamudāyabhūtehi khandhasaṅgahena asaṅgahitaṃ nibbānaṃ rūpakkhandhena viya āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṃ tehi na hoti, tasmā saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ asaṅgāhakabhāvena aggahaṇaṃ veditabbaṃ, sanibbānapañcakkhandhasamudāyabhūtānaṃ pana abyākatadhammādīnaṃ asaṅgāhakattābhāvatova. Na hi taṃ kañci atthi, yassa te khandhasaṅgahena asaṅgāhakā siyuṃ, na ca attano ekadeso attekadesasabhāgo ca attanā asaṅgahito hotīti attanā asaṅgahitasaṅgāhakattā pana vedanākkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ katanti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ **''ye dhammāyatanena saṅgahitā''**ti, taṃ na sakkā vattuṃ. Dhammāyatanena hi na koci dhammo kenaci saṅgahena saṅgahito atthi visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā, khandhasaṅgahena sayameva attano saṅgāhakaṃ na hotīti āyatanadhātusaṅgahehi ca saṅgāhakattābhāvatoti dassitoyaṃ nayoti etassa dhammāyatanagaṇanena gaṇitāti attho. **Yāni…pe… gahitānī**ti etena viññāṇasammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpentāni iddhipādādipadāni, oḷārikarūpasammissaṃ dīpentāni rūpakkhandhādipadāni, sabbena sabbaṃ dhammāyatanaṃ adīpentāni viññāṇakkhandhacakkhāyatanādipadāni, sakaladhammāyatanadīpakāni dhammāyatanādipadāni ca vajjetvā dhammāyatanekadesaṃ aññāyatanena asammissaṃ dīpentāni gahitānīti dasseti.

Tatiyanayaasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanayo saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese yasmā yathā dutiyatatiyanayā tiṇṇaṃ saṅgahānaṃ saṅgahaṇāsaṅgahaṇappavattivisesena ''saṅgahitena asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena saṅgahita''nti ca uddiṭṭhā, nevaṃ catutthapañcamā. Saṅgahaṇappavattiyā eva hi saṅgahitena saṅgahitaṃ uddiṭṭhaṃ, asaṅgahaṇappavattiyā eva ca asaṅgahitena asaṅgahitanti, tasmā saṅgahaṇappavattivisesavirahe saṅgahitadhammāsaṅgahitadhammavisese nissitā ete dve nayāti ettha kenaci saṅgahitena dhammavisesena puna saṅgahito dhammaviseso saṅgahitena saṅgahito saṅgahitatāya pucchitabbo

vissajjitabbo ca, tameva tāva yathāniddhāritaṃ dassento **‘‘samudayasaccena ye dhammā khandha…pe… saṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha…pe… saṅgahitā’’**ti āha. Ettha ca ye tīhipi saṅgahehi na saṅgāhakā rūpakkhandhaviññāṇakkhandhadhammāyatanadukkhasaccādīni viya, ye ca dvīhāyatanadhātusaṅgahehi asaṅgāhakā cakkhāyatanādīni viya, ye ca ekena khandhasaṅgaheneva dhātusaṅgaheneva ca na saṅgāhakā vedanādikkhandhanirodhasaccajīvitindriyādīni viya cakkhuviññāṇadhātādayo viya ca, te dhammā saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, tīhipi pana saṅgahehi ye saṅgāhakā, te saṅgāhakattābhāvābhāvato idha uddhaṭā. Tehi saṅgahitāpi hi ekantena attano saṅgāhakassa saṅgāhakā honti, yassa puna saṅgaho pucchitabbo vissajjitabbo cāti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **sakalena hi khandhādipadenā**ti sakalavācakena rūpakkhandhādipadenāti attho. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ ‘‘yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyyā’’ti, taṃ tena khandhādipadenāti evaṃ ayojetvā taṃ aññaṃ saṅgahitaṃ nāma natthīti evaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi yena yaṃ saṅgahitaṃ, teneva tassa saṅgaho pucchito vissajjito, na ca tasseva, atha kho tena saṅgahitassāti. Yathā vedanā saddo ca khandho āyatanañca, na evaṃ sukhumarūpaṃ, taṃ pana khandhāyatanānaṃ ekadesova, tasmā ‘‘sukhumarūpekadesaṃ vā’’ti avatvā **‘‘sukhumarūpaṃ vā’’**ti vuttaṃ. Sabbattha ca aññena asammissanti yojetabbaṃ. Yampi cetaṃ vuttaṃ ‘‘tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāyā’’ti, tampi tathā na sakkā vattuṃ. Na hi saṅgahitena saṅgahitassa saṅgahitena saṅgaho ettha pucchito vissajjito ca, atha kho saṅgahova, tasmā **ekena khandhenā**ti ekena khandhagaṇanenāti ayamevettha attho, na saṅgāhakenāti. Na hi eko khandho attano ekadesassa saṅgāhakoti.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamanayo asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Asaṅgahitenaasaṅgahitapadaniddesepi vuttanayeneva yathāniddhāritadhammadassanaṃ veditabbaṃ. Ettha ca sasukhumarūpaviññāṇasahitadhammasamudāyā ye te dukkhasaccaanidassanaappaṭighaacetasikānupādāsadisā satipi ekena dvīhi vā saṅgahehi kesañci asaṅgāhakatte tīhipi asaṅgahetabbassa abhāvato paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā na honti, abyākatadhammasadisā kenaci saṅgahena asaṅgahetabbabhāvato asaṅgāhakā eva na honti, tena te asaṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, itare pana tabbipariyāyena uddhaṭāti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ **‘‘tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅgahamattaṃ na gaccheyyā’’**ti vuttaṃ, taṃ dukkhasaccaṃ sandhāya vuttaṃ. Anidassanaappaṭighesu pana asaṅgāhakesu nibbānaṃ antogadhaṃ, na ca tadeva tassa asaṅgāhakanti. **Sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katehi saddhi**nti evaṃ katehi dutiyapañhādīhi saddhiṃ paṭhamapañhanāmarūpapañhādayo sabbepi catuttiṃsa hontīti attho. **Yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadevā**ti rūpakkhandhādivisesakapadaṃ vadati, na niddhārite pucchitabbadhamme. Te hi lakkhaṇato dassitā, na padena sarūpatoti. Tattha **tadevā**ti eva-saddena na taṃ kadāci saṅgahitena asaṅgahitaṃ na hotīti uddhaṭasseva asaṅgahitenaasaṅgahitabhāve niyatataṃ aññassa ca aniyatataṃ dassetīti veditabbaṃ. **‘‘Tadeva yehi asaṅgahita’’**nti ettha hi ‘‘niyamato’’ti sakkā vacanaseso yojetunti. Atha vā **tadevā**ti pucchāya uddhaṭameva evaṃpakārameva hutvā **yehi asaṅgahita**nti tassa pucchāya uddhaṭabhāvena evaṃ asaṅgahitenaasaṅgahitabhāvaniyamanattho eva-saddo, na aññassa asaṅgahitenaasaṅgahitatānivāraṇatthoti daṭṭhabbo. Pucchāya uddhaṭañhi aññasahitaṃ asahitañca asaṅgahitena asaṅgahitaṃ hoti. Rūpakkhandhādīni hi aññasahitāni viññāṇakkhandhādīni asahitānīti.

Avasesā saṅgahitāti idaṃ avasesā asaṅgahitā na hontīti evaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā**ti pucchāya uddhaṭā tīhipi saṅgahehi asaṅgāhakā hutvā asaṅgahitāti adhippāyo. Anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evāti. Ettha ca paṭhame naye vedanādayopi viññāṇena asaṅgahitāti vuttā, dutiye rūpadhammāvāti ayaṃ viseso.

Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti oḷārikarūpehi viññāṇena ca tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāti attho. Rūpekadeso hi ettha rūpaggahaṇena gahitoti.

196. Catutthapañhe **cakkhāyatanaṃ vedanādīhi catūhī**ti ettha **cakkhāyatana**nti etena pucchāya uddhaṭaṃ asaṅgāhakaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Cakkhāyatanena pana asaṅgahitena asaṅgahitāni dasa oḷārikāyatanāni na cakkhāyatanamevāti. **''Rūpañca dhammāyatana''**ntiādinā yehi dhammehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ taṃ viññāṇameva hoti, asaṅgahitena tena asaṅgahitañca viññāṇavajjaṃ sabbaṃ teva dhamme udāneti. Sadisavissajjanā hi ekato udānetvā dassetabbā. Tattha paṭhamena rūpakkhandhena sadisavissajjanesu ekato udānetvā dassitesu aññe visadisavissajjanā nayadānena dassitā honti. Tenāha **''rūpañca dhammāyatananti…pe… aññenākārena saṅkhipitvā dassitā''**ti. Tattha **dve bhavā**ti asaññekavokārabhavā. **Dve**ti bāhirupādādhamme eva sandhāya vuttaṃ. Yena asaṅgāhakena asaṅgahitena asaṅgahitaṃ pucchitabbaṃ vissajjitabbañca paricchijjati, so rūpakkhandhādiko tassa pucchāvissajjanānañca nissayabhāvato **''visayo''**ti vutto, yathādassitassa pana uddānassa nayadānamattattā **''nayo''**ti vuttaṃ. ''Dvevīsanayo cā''tipi pāṭho, dvevīsapadiko esa nayo cāti attho.

Pañcamanayaasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhanayo sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Sampayogavippayogapade **yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāya gahita**nti idaṃ na rūpakkhandhādīni padāni sandhāya vuttaṃ, atha kho sampayogapadaṃ vippayogapadañcāti veditabbaṃ. Rūpakkhandhādīsu hi yaṃ dhammāyatanādipadaṃ na labbhati, taṃ pucchāyapi na gahitaṃ. Sampayogapadaṃ pana rūpakkhandhādīsu alabbhamānampi ''rūpakkhandho katihi…pe… sampayutto''ti evaṃ pucchāya gahitaṃ, vedanākkhandhādīsu labbhamānaṃ, vippayogapadaṃ pana sabbattha labbhamānamevāti. **Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthī**ti ekuppādādisabhāgatāya abhāvato sampayogaṃ nivārentena sā eva ekuppādāditā etesaṃ visabhāgatāti tadabhāvato vippayogopi nivārito eva hotīti daṭṭhabbo. Catūsu hi khandhesu vijjamānā ekuppādāditā tesaṃ aññamaññaṃ sabhāgatā hoti rūpanibbānehi tesaṃ tehi ca rūpanibbānānaṃ visabhāgatā ca, na ca rūpekadesassa nibbānassa vā sā ekuppādāditā atthi, yā rūpekadesena rūpekadesanibbānānaṃ nibbānena ca rūpassa visabhāgatā siyā. Teneva **''catūhi vippayogo''**ti vuttanti.

Sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutteti yathā rūpabhavo tīhi viññāṇadhātūhi, nevavipākanavipākadhammadhammā pañcahi, avitakkaavicārā ekāya vippayutte anārammaṇamissake dhamme dīpenti, evaṃ adīpetvā ekāyapi vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā dīpentīti adhippāyo. **Avippayutte**ti hi ye vippayuttā na honti, te dhammeti vuttaṃ hoti, na sampayutteti. Tena yāni tāhi sampayutte dīpenti dhammāyatanādipadāni, yāni ca sampayuttavippayuttabhāvehi navattabbaṃ dīpenti acetasikādipadāni, yāni ca sampayuttanavattabbāni dīpenti dukkhasaccādipadāni, tesaṃ sabbesaṃ anārammaṇamissakadhammadīpakānaṃ aggahaṇaṃ vuttaṃ hoti. Na hi anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttatadubhayasamudāyānaṃ khandhāyatanadhātūsu kenaci sampayogo vippayogo vā atthīti.

Yadi evaṃ vippayuttenavippayuttapadaniddese ''kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā''ti na vattabbaṃ. Akusalābyākatā hi anārammaṇamissobhayadhammāti? Na, yathāvuttasamudāyānaṃ khandhādīheva sampayogavippayogābhāvavacanato. Khandhādayo hi tadekadesā tadekadesaññasamudāyā ca, samudāyekadesānañca vibhāgābhāvato na sabhāgavisabhāgatā atthi, tena tesaṃ khandhādīhi sampayogavippayogābhāvo hoti. Kusalā pana dhammā akusalābyākatehi vibhattā, te ca kusalehi, na tesaṃ samudāyekadesabhāvo tadekadesaññasamudāyabhāvo vā, tasmā khandhādīni anāmasitvā vippayuttatāmattena yathāniddhāritadhammadassane kusalehi itaresaṃ, itarehi ca kusalānaṃ vippayogo na na hoti visabhāgatāsabbhāvatoti tesaṃ aññamaññavippayuttatā vuttā. Esa nayo sabbesu evarūpesu.

Uddāne pana **aṭṭhārasa tato pare**ti idaṃ ‘‘soḷasā’’ti vattabbaṃ, **tevīsa**nti idañca ‘‘ekavīsa’’nti. Sabbattha ca kālasantānabhedarahitārahitabahudhammasamodhānānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūnaṃ ekadesā samudayasaccavedanākkhandhādayo ekadesasammissā ca iddhipādādayo anārammaṇehi asammissā rūpakkhandhādayo ca sārammaṇehi asammissā sampayogīvippayogībhāvena samānakālasantānehi ca ekadesantarehi vibhattā eva gahitāti tehi te kehici ekadesantarehi vibhattehi yathāyogaṃ sampayogaṃ vippayogañca labhanti. Atthi hi tesaṃ ekuppādāditā sabhāgatā visabhāgatā cāti. Tena tattha tattha ‘‘ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutta’’nti ca, ‘‘ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayutta’’nti ca vuttaṃ. Bhinnakālasamudāyā eva pana vedanāsaññāviññāṇakkhandhā vattamānā ca ekekadhammā eva, tasmā tesaṃ samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato na sukhindriyādīni vedanākkhandhassa vibhāgaṃ karonti, cakkhuviññāṇadhātādayo ca viññāṇakkhandhassa manāyatanassa ca. Tena ‘‘sukhindriyaṃ ekena khandhena kehici vippayutta’’nti, ‘‘cakkhuviññāṇadhātu ekena khandhena ekenāyatanena kehici vippayuttā’’ti ca evamādi na vuttaṃ, khandhāyatanavibhāgavirahitampi pana viññāṇaṃ dhātuvibhāgena vibhattameva vuttanti ‘‘cakkhuviññāṇadhātu…pe… manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā’’ti vuttaṃ, evamevaṃ indriyavibhāgena vibhattānaṃ sukhindriyādīnaṃ ‘‘sukhindriyena ye dhammā vippayuttā’’tiādīsu yathāyogaṃ vippayogo daṭṭhabbo, nāvibhattassa vedanākkhandhassāti.

235. Yathā taṃsampayogībhāvaṃ sandhāya ‘‘samudayasaccaṃ tīhi khandhehi sampayutta’’nti vuttaṃ, evaṃ taṃvippayogībhāvaṃ sandhāya ‘‘tīhi khandhehi vippayutta’’nti kasmā na vuttanti ce? Avibhāgehi tehi vippayogavacanassa ayuttattā. Vibhāge hi sati samudayasaccaṃ sukhadukkhadomanassindriyehi manoviññāṇadhātuto aññaviññāṇadhātūhi vippayuttanti yuttaṃ vattuṃ vibhāgeneva visabhāgatāya saṅgahitattā, vibhāgarahitehi pana vedanākkhandhādīhi na yuttaṃ, tehi vijjamānehi vijjamānassa samudayassa visabhāgabhāvābhāvato. Yañhi anuppannā dhammā viya āmaṭṭhakālabhedaṃ na hoti saṅkhataṃ uddharitabbaṃ, taṃ paccuppannabhāvaṃ nissāya sampayogīvippayogībhāvena uddharīyati, tañca vibhāgarahitehi khandhādīhi saṅkhatehi paccuppannabhāvameva nissāya anāmaṭṭhakālabhede atthitāya eva nissitabbattā. Avijjamānassa hi avijjamānena, avijjamānassa ca vijjamānena, vijjamānassa ca avijjamānena sampayogo natthi, vippayogo pana avijjamānatādīpake bhede gahite teneva visabhāgatāpi gahitā evāti hoti. Bhede pana aggahite tena tena gahaṇena visabhāgatāya aggahitattā sati sabhāgatte vijjamānatāya eva dhammānaṃ sabhāgassa paricchindanato vijjamānatā dassitāti ekuppādādibhāvasaṅkhātā sabhāgatāpi gahitā eva hoti. Tassā ca gahitattā sampayogova labbhati, na vippayogo, tasmā samudayasaccaṃ vedanākkhandhādīhi sampayuttattena vuttaṃ, na vippayuttattenāti. Esa nayo maggasaccādīsupīti.

262. **‘‘Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā avitakkavicāramattā’’**ti aṭṭhakathāvacanaṃ ye padhānā vitakko viya koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā, te eva idha avitakkavicāramattāti adhippetāti dasseti. Teneva hi anantaranaye samudayasaccena samānagatikā na savitakkasavicārehīti te na gahitā. Dasamosānanayesu ca tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ tehi vippayuttānañca soḷasahi dhātūhi vippayogo aṭṭhārasasaṅgahito ca vutto. Vitakkasahitesupi pana tesu gahitesu sabbepi te vicārena sampayuttāti ‘‘ekena khandhena kehici sampayuttā’’ti sakkā vattuṃ. So hi samudāyo vicāraṃ vajjetvā aññena kenaci sampayutto na hoti. Na hi tadekadesassa vitakkassa vicārato aññena sampayogo samudāyassa hoti. Yathā nānācittuppādesu uppajjamānānaṃ iddhipādānaṃ samudāyassa iddhipādassa ekadesānaṃ tīhi khandhehi sampayogo samudāyassa na hoti, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Yathā pana tesu ekopi vedanāsaññākkhandhehi saṅkhārakkhandhekadesena ca asampayutto nāma natthīti samudāyassa tehi sampayuttatā vuttā, evamidhāpi vicārena asampayuttassa avitakkavicāramattassa kassaci abhāvato samudāyassa tena sampayuttatā na na sakkā vattuṃ. Na hi avitakkavicāramattānaṃ dassanenapahātabbahetukādīnaṃ viya sampayuttatā na vattabbā. Yathā hi dassanenapahātabbahetukesu keci saṅkhārakkhandhekadesena mohena sampayuttā, keci asampayuttāti na samudāyo tena sampayutto, nāpi añño koci dhammo atthi, yena so samudāyo sampayutto siyāti ‘‘dassanenapahātabbahetukā dhammā sampayuttāti natthī’’ti vuttaṃ, evaṃ bhāvanāyapahātabbahetukasahetukādayopi. Na panevaṃ yena avitakkavicāramattasamudāyo sampayutto siyā, taṃ natthi avitakkavicāramattesu kassaci vicārena asampayuttassa abhāvā, tasmā te ‘‘sampayuttā’’ti na na vattabbāti. Sabbattha ca ekadhammepi kehicīti

bahuvacananiddeso saṅkhāya aniyamitattā katoti veditabbo.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamanayo sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Sampayuttenavippayuttapadaniddese rūpakkhandhādayo tehi sampayuttābhāvato na gahitā. Samudayasaccādīni satipi tehi sampayutte, sampayuttehi ca vippayutte sampayuttenavippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvato. Na hi samudayasaccena sampayuttehi lobhasahagatacittuppādehi vippayuttānaṃ tato aññadhammānaṃ khandhādīsu kenaci vippayogo atthi. Nanu ca te eva cittuppādā cattāro khandhā aḍḍhadutiyāni āyatanāni aḍḍhadutiyā dhātuyo ca hontīti tehi vippayogo vattabboti? Na, tadaññadhammānaṃ khandhādibhāvato. Na hi te eva dhammā cattāro khandhā, atha kho te ca tato aññe ca, tathā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyopi. Na ca tadaññasamudāyehi aññe vippayuttā honti samudāyekadesānaṃ ekadesaññasamudāyānañca vippayogābhāvato. Esa nayo maggasaccasukhindriyādīsu. Avitakkavicāramattesupi niravasesesu adhippetesu tesaṃ savitakkasavicārasamānagatikattā aggahaṇe kāraṇaṃ na dissati.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **evarūpānī**ti yathā rūpakkhandhe vissajjanaṃ na yujjati, evaṃ yesu aññesupi na yujjati, tāni vissajjanassa ayogena ‘‘evarūpānī’’ti vuttāni, na sampayuttābhāvenāti daṭṭhabbaṃ. **Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme dīpentī**ti etena vedanākkhandhādipadāni dasseti, **viññāṇañca aññena asammissa**nti viññāṇakkhandhamanāyatanādipadāni. Tattha **aññena asammissa**nti asampayuttena asammissanti attho. Adukkhamasukhāyavedanāyasampayuttapadānipi hi sampayuttehi sammissaviññāṇadīpakāni idha gahitānīti. Etena ca lakkhaṇena evarūpāneva gahitānīti dasseti, na evarūpāni gahitānevāti samudayasaccādiiddhipādādipadānaṃ asaṅgahitattā. ‘‘Atha phassasattakaṃ cittaṃ saha yuttapadehi sattā’’ti purāṇapāṭho, ayaṃ pana ūnoti katvā **‘‘atha phassasattakaṃ, tike tayo satta mahantare cā’’**ti pāṭho kato.

309. **Pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṃ vippayuttānaṃ vasenā**ti idaṃ pucchāya uddhaṭapadena sampayuttehi vippayuttā tena saddhiṃ vippayuttā hontīti katvā vuttaṃ. Pāḷiuddānagāthāyaṃ **dve ca manena yuttā, vitakkavicāraṇā**ti manodhātuyā ekantasampayuttā dve vitakkavicārāti savitakkapadaṃ savicārapadañca dasseti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamanayo vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Vippayuttenasampayuttapadaniddese rūpakkhandhādīhi vippayuttenasampayuttameva yathāniddhāritaṃ natthīti ‘‘rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā’’ti avatvā **‘‘rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, te dhammā katihi khandhehi… pe… sampayuttāti natthī’’**ti vuttaṃ. Tena rūpakkhandhena vippayuttānaṃ kenaci khandhādinā sampayogābhāvato yathāniddhāritaṃ vippayuttenasampayuttameva natthi, kuto tassa puna khandhādīhi sampayuttatāti dasseti.

Aṭṭhamanayavippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamanayo sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanāyaṃ **yaṃkhandhādivasenā**ti samāsapadaṃ idaṃ daṭṭhabbaṃ, yassa khandhādino vasenāti attho. **Tassevā**ti ca tasseva khandhādinoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ idha sampayuttaṃ vuttaṃ, taṃ rūpakkhandhādīsu araṇantesu yena vedanākkhandhādinā sampayuttaṃ, puna tasseva vedanākkhandhādino khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ

kataṃ. Tañhi attanā sampayuttena sampayuttattā ‘‘sampayuttena sampayutta’’nti niddhāritanti. **Rūpena vā**ti etena nirodhasaccaappaccayaasaṅkhatehipi ayogo vutto hotīti daṭṭhabbo, tathā **rūpamissakehi vā**ti etena anupādinnaanupādāniyādīhi nibbānamissakehipi. Vakkhati hi **‘‘nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikamevā’’**ti. **Sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehī**ti vattamānānameva sampayogo labbhatīti vattamānesu ekampi dhammaṃ anapanetvā avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi arūpabhavādīhīti attho. Ayaṃ panettha saṅkhepo – ye sampayogaṃ na labhanti rūpakkhandhādayo, te sabbe na gahitā, itare ca vedanākkhandhādayo sabbe gahitāti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamanayo vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Vippayuttenavippayuttapadaniddese aggahitesu dhammāyatanādidhammā anārammaṇamissakasabbacittuppādagatadhammabhāvato tehi vippayuttassa abhāvā na gahitā, dukkhasaccacatumahābhavaabyākatādidhammā tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvatoti ayaṃ viseso veditabboti.

Dasamanayavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamanayo saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Ekādasamanayavaṇṇanāyaṃ **‘‘te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhī’’**ti etesaṃ padānaṃ **‘‘sampayuttā nāmā’’**ti etena saha sambandho. ‘‘Kehicī’’ti etassa panatthaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇha’’**nti etena ‘‘te cā’’ti vutte samudayasaccena khandhādisaṅgahena saṅgahitadhamme visesetvā tesaṃ eva visesitānaṃ attavajjehi sesehi saṅkhārakkhandhe taṇhāya dhammāyatanadhammadhātūsu ca taṇhāya vedanāsaññākkhandhehi sampayogārahehi sampayuttataṃ sandhāyāha **‘‘sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāmā’’**ti.

Ekādasamanayasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamanayo sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Dvādasamanaye ca navamanaye viya sampayogārahāva labbhantīti āha **‘‘teyeva uddhaṭā’’**ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanayo asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Terasamanayavaṇṇanāyaṃ yehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ viññāṇameva hoti, te pāḷiyaṃ ‘‘rūpañca dhammāyatana’’ntiādiuddānagāthāya dassitā bāvīsa dhammā **‘‘rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā’’**ti vuttā. Yehi pana tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāni arūpabhavena viya oḷārikāyatanāneva honti, te vuttāvasesā sabbe idha uddhaṭā **‘‘arūpabhavena sadisā’’**ti vuttā. **Sesā**ti sesā pañcamanaye āgatā vedanākkhandhādayo satipi asaṅgāhakatte idha vissajjanaṃ na ruhantīti na uddhaṭā. Ye pana asaṅgāhakā eva na honti dukkhasaccādidhammā, tesu vattabbameva natthi. Yathā pana vedanākkhandhādayo na ruhanti, taṃ dassetuṃ **‘‘vedanākkhandhena hī’’**tiādimāha. Tattha **tesañca sampayogo nāma natthī**ti rūpārūpadhammānaṃ asampayogehi vomissatāya sampayogo natthīti attho.

Yadi pana te kadāci asabbaviññāṇadhātusampayuttā arūpadhammā rūpadhammā ca siyuṃ, na tesaṃ vippayogo natthīti ‘‘vippayogo ca natthī’’ti na vuttaṃ, na vedanākkhandhena asaṅgahitānaṃ

vippayogassa atthitāyāti veditabbaṃ. Ubhayābhāvato hi vedanākkhandhādayo idha na ruhantīti. Evaṃ panettha siyā ''vedanākkhandhena hi khandhādivasena anārammaṇamissakā sattaviññāṇadhātudhammā asaṅgahitā honti, tesañca sampayogo vippayogo ca natthī''ti. Anārammaṇasahitānañhi sabbaviññāṇadhātūnaṃ sabbaviññāṇadhātusampayuttānaṃ tadubhayadhammānañca vedanākkhandhādiviññāṇakkhandhādicakkhāyatanādīhi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitānaṃ sampayogavippayogābhāvo aruhaṇe kāraṇaṃ. Jātivippayogabhūmikālasantānavippayogato catubbidho vippayogo. Tattha **jātivippayogo** ''kusalā dhammā, akusalā dhammā''tiādi, **bhūmivippayogo** ''kāmāvacarā, rūpāvacarā''tiādi, **kālavippayogo** ''atītā dhammā, anāgatā dhammā''tiādi, **santānavippayogo** ''ajjhattā dhammā, bahiddhā dhammā''tiādi. Evaṃ vippayogo catudhā veditabbo.

Terasamanayaasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamanayo vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Cuddasamanaye dhammāyatanādīnaṃ anārammaṇamissakasabbacittuppādagatadhammabhāvato vippayogassa aruhaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Jātiādittayassa cettha dhammasabhāvamattattā na kathañci sampayogo vippayogo ca ruhati ajjhattabahiddhadhammānaṃ sabbadhammasamodhānattā, anidassanaappaṭighādīnaṃ anārammaṇamissakasabbacittuppādattā. Dukkhasaccādidhammāva idha tehi vippayuttānaṃ saṅgahāsaṅgahasabbhāvā gahitāti.

Pāḷiuddānagāthāyaṃ **samucchede na labbhantī**ti pariyosāne naye na labbhantīti attho. **Moghapucchakena cā**ti alabbhamānā ca te moghapucchakena hetunā na labbhanti tesaṃ pucchāya moghattāti vuttaṃ hoti. Atha vā **moghapucchako** aṭṭhamo nayo, tena ca saha osānanaye ete dhammā vippayogassapi abhāvā sabbathāpi na labbhantīti attho.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇa-mūlaṭīkā

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Dhammasaṅgahe tikadukavasena saṅgahitānaṃ dhammānaṃ vibhaṅge khandhādivibhāgaṃ dassetvā tathāsaṅgahitavibhattānaṃ dhātukathāya saṅgahāsaṅgahādippabhedaṃ vatvā yāya paññattiyā tesaṃ sabhāvato upādāya ca paññāpanaṃ hoti, taṃ pabhedato dassetuṃ **''cha paññattiyo''**tiādinā puggalapaññatti āraddhā. Tattha ye dhamme pubbāpariyabhāvena pavattamāne asabhāvasamūhavasena upādāya ''puggalo, itthī, puriso, devo, manusso''tiādikā **puggalapaññatti** hoti, tesaṃ aññesañca bāhirarūpanibbānānaṃ sasabhāvasamūhasasabhāvabhedavasena paññāpanā sabhāvapaññattīti **khandhapaññatti**ādikā pañcavidhā veditabbā. Tāya dhammasaṅgahādīsu vibhattā **sabhāvapaññatti** sabbāpi saṅgahitā hoti. Puggalapaññatti pana **asabhāvapaññatti**. Tāya ca samayavimuttādippabhedāya sattasantānagate pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito padhānāya ''vihāro mañco''tiādikā ca sabbā **asabhāvapaññatti** saṅgahitā hoti.

Ettāvatā ca paññatti nāma vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti ca. Tā eva hi vomissā itarā catassoti. Tasmā tāsaṃ dassanena imasmiṃ pakaraṇe sabbā paññattiyo dassitāti veditabbā. Khandhādipaññattīsu pana chasu aññattha adassitappabhedaṃ idheva ca dassitappabhedaṃ puggalapaññattiṃ upādāya imassa pakaraṇassa **puggalapaññattī**ti nāmaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ye**

dhamme idha paññapetukāmoti paññattiyā vatthubhāvena dassetukāmoti adhippāyo. Na hi etasmiṃ pakaraṇe paññāpanaṃ karoti, vatthūhi pana paññattiyo dassetīti.

Khandhāti paññāpanāti idaṃ khandhāti rūpaṃ pathavītiādikā sabbāpi sāmaññappabhedapaññāpanā nāma hoti, taṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Paññāpanā**ti etassa pana **dassanā ṭhapanā**ti ete dve atthā, tesaṃ **pakāsanā nikkhipanā**ti. Tattha ‘‘rūpakkhandho…pe… aññātāvindriyaṃ samayavimutto’’tiādinā idamevaṃnāmakaṃ idamevaṃnāmakanti taṃtaṃkoṭṭhāsikakaraṇaṃ bodhanameva nikkhipanā, na paññapetabbānaṃ mañcādīnaṃ viya ṭhānasambandhakaraṇaṃ. Yo panāyaṃ ‘‘nāmapaññatti hi dasseti ca ṭhapeti cā’’ti kattuniddeso kato, so bhāvabhūtāya karaṇabhūtāya vā nāmapaññattiyā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ diṭṭhatāya ṭhapitatāya ca taṃnimittataṃ sandhāya katoti veditabbo.

Vijjamānapaññattītiādinā vacanena pāḷiyaṃ anāgatataṃ sandhāya **‘‘pāḷimuttakenā’’**tiādimāha. **Kusalākusalassevā**ti kusalākusalassa viya. **Vijjamānassā**ti etassa attho satoti, tassa attho **sambhūtassā**ti. **Vijjamānassa sato**ti vā vijjamānabhūtassāti attho. Tamevatthaṃ dassento āha **‘‘sambhūtassā’’**ti. Tena avijjamānabhāvaṃ paṭikkhipati. **Tathā avijjamānassā**ti yathā kusalādīni akusalādisabhāvato, phassādayo ca vedanādisabhāvato vinivattasabhāvāni vijjanti, tathā avijjamānassa ye dhamme upādāya ‘‘itthī, puriso’’ti upaladdhi hoti, te apanetvā tehi vinivattassa itthiādisabhāvassa abhāvato asambhūtassāti attho. Yaṃ panetassa ‘‘tenākārena avijjamānassa aññenākārena vijjamānassā’’ti atthaṃ keci vadanti, tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paññattiduke vuttameva. Avijjamānepi sabhāve lokaniruttiṃ anugantvā anabhinivesena cittena ‘‘itthī, puriso’’ti gahaṇasabbhāvā **‘‘lokaniruttimattasiddhassā’’**ti āha. Sābhinivesena pana cittena gayhamānaṃ pañcamasaccādikaṃ na sabhāvato, nāpi saṅketena siddhanti **‘‘sabbākārenapi anupalabbhaneyya’’**nti vuttaṃ. **Tāsu imasmiṃ…pe… labbhantī**ti imasmiṃ pakaraṇe sarūpato tissannaṃ āgatataṃ sandhāya vuttaṃ.

Yathāvuttassa pana aṭṭhakathānayassa avirodhena ācariyavādā yojetabbā, tasmā **paññapetabbaṭṭhena cesā paññattī**ti etassa sabhāvato avijjamānattā paññapetabbamattaṭṭhena paññattīti attho. Paññapetabbampi hi sasabhāvaṃ tajjaparamatthanāmalābhato na parato labhitabbaṃ paññattināmaṃ labhati, nisabhāvaṃ pana sabhāvābhāvato na attano sabhāvena nāmaṃ labhatīti. Sattotiādikena nāmena paññapitabbamattaṭṭhena paññattīti nāmaṃ labhati, nisabhāvā ca sattādayo. Na hi sasabhāvassa rūpādīhi ekattena aññattena vā anupalabbhasabhāvatā atthīti.

Kirīṭaṃ makuṭaṃ, taṃ assa atthīti **kirīṭī**. Etasmiñca ācariyavāde anūnena lakkhaṇena bhavitabbanti sabbasamorodho kātabbo. Dutiyaṃ tatiyanti evaṃpakārā hi upanidhāpaññatti upanikkhittakapaññatti ca saṅkhātabbappadhānattā chapi paññattiyo bhajatīti yuttaṃ vattuṃ, itarā ca yathāyogaṃ taṃ taṃ paññattinti. Dutiyaṃ tatiyaṃ dve tīṇītiādi pana saṅkhā nāma kāci natthīti tāsaṃ upādāsantatipaññattīnaṃ avijjamānapaññattibhāvaṃ, itarāsañca upanidhāpaññattīnaṃ yathānidassitānaṃ avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvaṃ maññamāno āha **‘‘sesā avijjamānapakkhañceva avijjamānenaavijjamānapakkhañca bhajantī’’**ti. Dutiyaṃ tatiyaṃ dve tīṇītiādīnaṃ upanidhāupanikkhittakapaññattīnaṃ avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvameva maññati. Yañhi paṭhamādikaṃ apekkhitvā yassa cekādikassa upanikkhipitvā paññāpīyati, tañca saṅkhānaṃ kiñci natthīti. Tathā santatipaññattiyā ca. Na hi asīti āsītiko ca vijjamānoti.

Ekaccā bhūmipaññattīti kāmāvacarādipaññattiṃ sandhāyāha. Kāmāvacarādī hi sabhāvadhammāti adhippāyo. Kāmoti pana okāse gahite avijjamānenavijjamānapaññatti esā bhavituṃ arahati, kammanibbattakkhandhesu gahitesu vijjamānenavijjamānapaññatti. Yathā pana vacanasaṅkhātāya vacanasamuṭṭhāpakacetanāsaṅkhātāya vā kiriyāya bhāṇakoti puggalassa paññatti vijjamānenaavijjamānapaññattipakkhaṃ bhajati, evaṃ kiso thūloti rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānena puggalādīnaṃ paññāpanā vijjamānenaavijjamānapaññatti bhavituṃ arahati. Saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite avijjamānenaavijjamānapaññatti. Rūpaṃ phassotiādikā pana vijjamānapaññatti ruppanādikiccavasena kiccapaññattiyaṃ, paccattadhammanāmavasena paccattapaññattiyaṃ vā

avarodhetabbā. Vijjamānāvijjamānapaññattīsu ca vuttāsu tāsaṃ vomissatāvasena pavattā itarāpi vuttāyeva hontīti ayampi ācariyavādo sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo.

2. **''Yāvatā pañcakkhandhā''**tiādikassa atthaṃ dassento **''yattakena paññāpanenā''**tiādimāha. Tattha **yāvatā pañcakkhandhā**ti yāvatā rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandhoti khandhānaṃ khandhapaññatti, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti, evaṃ pāḷiyojanaṃ katvā saṅkhepappabhedavasena ayaṃ attho vuttoti veditabbo. **''Yāvatā pañcakkhandhā''**ti, **''khandhānaṃ khandhapaññattī''**ti hi imassa attho **''yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā''**ti etena dassito, **''yāvatā rūpakkhandho''**tiādikassa pana **''pabhedato rūpakkhandho''**tiādikenāti. Tattha **rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti pabhedanidassanamattametaṃ. Tena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **''tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro''**tiādi vuttaṃ. Ayaṃ vā ettha pāḷiyā atthayojanā – ''yāvatā''ti idaṃ sabbehi padehi yojetvā yattakā pañcakkhandhā, tattakā khandhānaṃ khandhapaññatti. Yattako pañcannaṃ khandhānaṃ tappabhedānañca rūpakkhandhādīnaṃ pabhedo, tattako khandhānaṃ khandhapaññattiyā pabhedoti pakaraṇantare vuttena vatthubhedena khandhapaññattiyā pabhedaṃ dasseti. Esa nayo **''yāvatā āyatanāna''**ntiādīsupi.

7. **Ekadesenevā**ti uddesamattenevāti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Jhānaṅgāneva vimokkhoti iminā adhippāyenāha **''vimokkhasahajātena nāmakāyenā''**ti. **Yena hi saddhi**ntiādinā paṭhamaṃ samaṅgibhāvatthaṃ vivarati. **Phassenapi phuṭṭhāyeva nāmā**ti etena ''apicesā''tiādinā vuttaṃ dutiyaṃ samphassena phusanatthaṃ, itarehi itare kāraṇatthe. Samaṅgibhāvaphusanakāraṇabhāvā hi phusanāti vuttāti. Punapi paṭhamatthameva dubbiññeyyattā vivaranto **''tatrāssā''**tiādimāha. **Ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā**ti ettha vedanāsomanassindriyāni saṅgahitānīti āha **''cattāro khandhā hontī''**ti. Evaṃ sati vedanāsomanassindriyehi sukhassa phusitabbattā tiṇṇañca tesaṃ anaññattā teneva tassa phusanā āpajjatīti? Nāpajjati, vedayitādhipatiyaṭṭhehi upanijjhāyanabhāvapaṭilābhassa vuttattā. Atha vā **ṭhapetvā tāni aṅgānī**ti aṅgānaṃ bahuttā bahuvacanaṃ. Tesu pana paccekampi yojanā kātabbā ''vitakkaṃ ṭhapetvā''tiādinā. Tattha ''sukhaṃ ṭhapetvā''ti imissā yojanāya sesā tayo khandhā honti, itarāsu cattāroti. Sabbayojanāsu ca tayo anto katvā **''cattāro khandhā hontī''**ti vuttaṃ.

2. Yo asamayavimokkhena ekaccehi āsavehi vimutto asamayavimokkhūpanissayalābhena ca sātisayena samayavimokkhena, so eva **samayavimutto**. So hi tena vimutto jhānalābhī sekkho rūpārūpabhavato apunarāvaṭṭako kāmarāgādīhi tathāvimuttova hotīti samayavimuttapaññattiṃ laddhuṃ arahati. Puthujjano pana jhānalābhī punarāvaṭṭakadhammo puna kāmarāgādisamudācārabhāvato vimutto nāma na hotīti samayavimuttapaññattiṃ nārahati, tena so ''samayavimutto''ti na vutto. Arahato pana aparikkhīṇā āsavā natthi, yato vimucceyya. Diṭṭhadhammasukhavihāramattā hi tassa aṭṭha vimokkhāti. Tasmā tassa na aṭṭha vimokkhā samayavimuttapaññattibhāvassa asamayavimuttapaññattibhāvassa vā kāraṇaṃ. Tadakāraṇabhāvameva dassetuṃ **''na heva kho…pe… viharatī''**ti vuttaṃ, na sukkhavipassakasseva asamayavimuttabhāvaṃ dassetunti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi arahā asamayavimuttoti. **Bāhirāna**nti lokuttarato bahibhūtānaṃ, lokiyānanti attho.

3. Arūpakkhandhanibbānamattavācako arūpasaddo na hotīti dassanatthaṃ **''rūpato añña''**ntiādi vuttaṃ. **Cittamañjūsa**nti samādhiṃ. Abhiññādīnañhi dhammānaṃ pādakabhāvena samādhi mañjūsāsadiso hoti. **Addhānaṃ pharitu**nti dīghakālaṃ byāpetuṃ, pavattetunti attho. **''Sammajjitabba''**nti cintetvā tattha ādarassa akatattā vattabhedoti veditabbo. Evaṃ vattabhedamattena

naṭṭhā pana samāpatti kāmacchandādīhi naṭṭhā viya na kiñcena paccāharitabbā hoti mandapāripanthakattā, tasmā vattasamitakaraṇamatteneva paccāharitabbattā **''appentova nisīdī''**ti āha.

4. **Attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppatī**ti parihīno nāma na hoti, tasmiṃ tasmiṃ byāsaṅge paṭisaṃhaṭamatte samāpajjituṃ samatthatāyāti adhippāyo. ''Kissa pana, bhante, khīṇāsavassa bhikkhuno lābhasakkārasiloko antarāyāyāti? Yā hissa sā, ānanda, akuppā cetovimutti, nāhaṃ tassā lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi. Ye ca khvassa, ānanda, appamattassa ātāpino pahitattassa viharato diṭṭhadhammasukhavihārā adhigatā, tesāhamassa lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmī''ti **sutte** (saṃ. ni. 2.179) pana samayena samayaṃ āpajjanena pariharitabbānaṃ samāpattisukhavihārānaṃ tasmiṃ tasmiṃ byāsaṅgakāle anipphattito lābhasakkārasiloko antarāyoti vuttoti adhippāyenassa tena avirodho veditabbo.

5. **Dhammānaṃ…pe… pī**ti ettha ''dhammehī''ti vattabbaṃ. Idha hi tāhi samāpattīhi parihāyeyyāti dhammehi puggalassa parihānampi aparihānampi vuttaṃ. Tattha ca puggalassa pamādamāgamma tā samāpattiyo kuppeyyunti dhammānaṃ kuppanaṃ akuppanañca vuttaṃ, puggalassa pana parihānadhammānameva vināsoti vacananānattamattena vacanatthanānattamattena vā pariyāyantaratā vuttāti daṭṭhabbā.

7-8. **Cetanā** samāpatticetanā tadāyūhanā ca. **Anurakkhaṇā** samāpattiupakārānupakārapariggāhikā paññāsahitā sati. Tāhi cetiyamānaanurakkhiyamānasamāpattīnaṃ bhabbā cetanābhabbā anurakkhaṇābhabbā.

10. **Puthujjanagotta**nti puthujjanasikkhaṃ, puthujjanagatā tisso sikkhā atikkantāti attho. Tā hi saṃyojanattayānupacchedena ''puthujjanasikkhā''ti vuccantīti.

11. Arahattamaggaṭṭho ca vaṭṭabhayato paññubbegena ubbijjanto uddhambhāgiyasaṃyojanehi uparatoti bhayūparato nāmāti āha **''satta sekkhā bhayūparatā''**ti.

12. Bhavaṅgapaññāvirahitā ''vipākāvaraṇena samannāgatā''ti iminā gahitāti tihetukapaṭisandhikā keci ''duppaññā''ti iminā gayhantīti dassento āha **''appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā''**ti. Paññāya hi vinā na tadupanissayo atthīti.

14. Yattha niyatāniyatavomissā pavatti atthi, tattheva niyatadhammā hontīti uttarakurūsu tadabhāvā niyato nāma natthīti dassento **''yā pana uttarakurukāna''**ntiādimāha.

16. Terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattasīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādakāni, pariyādakaphalaṃ gocarasīsaṃ. Tañhi visayajjhattaphalavimokkhoti. Pariyādakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādakaphalārammaṇānaṃ saha viya saṃsiddhidassanena samasīsibhāvaṃ dassetuṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.87) terasa sīsāni vuttāni. Idha pana ''apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā''ti vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṃ karonto **''tattha kilesasīsa''**ntiādimāha. Tattha pavattasīsampi vaṭṭato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **''pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyatī''**ti āha. Kilesapariyādānena pana attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. ''Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī''ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12, 14) vacanato hi paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti. Taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ apubbācarimatā hotīti āha **''vārasamatāyā''**ti. **Bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyatī**ti ettha parinibbānacittameva bhavaṅgotaraṇabhāvena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

17. **Mahāpayogo**ti mahākiriyo vipattikaraṇamahāmeghuṭṭhānākāravināso. **Tiṭṭheyyā**ti vināso nappavatteyyāti attho.

18. **Araṇīyattā**ti payirupāsitabbattā.

20. Yāya katakiccatā hoti, tāya aggavijjāya adhigatāya tevijjatābhāvo nippariyāyatā, sā ca āgamanavasena siddhā sātisayā tevijjatāti āha **''āgamanīyameva dhura''**nti.

22. **Tattha cā**ti nimittatthe bhummaṃ, sabbaññutaññāṇappattiyā ādhārabhāve vā. Tattheva hi sabbaññutaṃ patto nāma hotīti.

23. **Ananussutesu dhammesū**ti ca ananussutesu saccesūti attho.

24. ''Rūpī rūpāni passatī''tiādike (ma. ni. 2.248; 3.312; paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248) nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā ''yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto''ti yadipi mahānidānasutte vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha kīṭāgirisuttavasena sabbaubhatobhāgavimuttasaṅgahatthaṃ **''aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharatī''**ti āha. Kīṭāgirisutte hi ''idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto''ti (ma. ni. 2.182) arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā vuttā, ubhatobhāgavimuttaseṭṭho ca vuttalakkhaṇopapattitoti. Kāyasakkhimhipi eseva nayo.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ purimakiriyā hotīti. **Nāmanissitako eso**ti eso ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato ''nāmanissitako''ti vatvā tassa ca sādhakaṃ suttaṃ vatvā ''kāyadvayato suvimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti āhāti attho. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasīvabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti muni akkhātoti.

Paṭhamattheravāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto, **dutiyattheravāde** ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti, **tatiyattheravāde** dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṃ viseso. Tattha **vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho daṭṭhabbo. **Arūpāvacaraṃ pana nāmakāyato ca vimutta**nti nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimuttanti vuttaṃ hoti. Tañhi nīvaraṇadūrībhāvena nāmakāyato rūpataṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā ekadesena ubhatobhāgavimuttaṃ nāma hotīti arahattamaggassa pādakabhūtaṃ ubhatobhāgavimuttanāmalābhassa kāraṇaṃ bhavituṃ yuttanti adhippāyo.

25. **Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hotī**ti ubhatobhāgavimuttabhāvassa kāraṇabhūtaṃ rūpakāyato vimuttaṃ ekampi vimokkhaṃ anadhigatoti adhippāyo. Arūpāvacaresu hi ekampi adhigato ubhatobhāgavimuttabhāvakāraṇapaṭilābhato aṭṭhavimokkhekadesena tena taṃnāmadāne samatthena ''aṭṭhavimokkhalābhī''tveva vuccati. Tenāha **''arūpāvacarajjhānesu panā''**tiādi.

26. **Phuṭṭhantaṃ sacchikarotī**ti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpāvacarajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cettha upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. ''Ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu (dī. ni. 1.165) viya bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato

hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

27. **Diṭṭhattā patto**ti etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. ‘‘Diṭṭhantaṃ patto’’ti vā pāṭho, dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippattoti.

28. **Imaṃ pana nayaṃ ‘‘no’’ti paṭikkhipitvā**ti ettha diṭṭhippattasaddhāvimuttabhāvappattānaṃ paññānānattaṃ vuttaṃ, na pana yena visesena so viseso patto, so vuttoti imaṃ dosaṃ disvā paṭikkhepo katoti daṭṭhabbo. **Āgamaṭṭhakathāsū**ti ca vacanena āgamanīyanānattasanniṭṭhānameva thiraṃ karotīti veditabbaṃ. **Saddahanto vimutto**ti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho.

29. **Paññaṃ vāhetī**ti paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. **Paññā imaṃ puggalaṃ vahatī**ti nibbānābhimukhaṃ gametīti attho.

31. **Evaṃ maggakkhaṇepī**ti ayaṃ api-saddo kasmā vutto, nanu ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato maggakkhaṇe eva hotīti tadā eva sotāpanno nāmāti āpannanti? Nāpannaṃ. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnanti tenapi samannāgatassa sotāpannabhāvato, sotena vā maggena pavattetuṃ aparihīnena phalaṭṭhopi samannāgato eva nāma, na ca tena paṭhamamaggakkhaṇe viya soto samāpajjiyamāno, tasmā samāpannasotattā paṭhamaphalato paṭṭhāya ‘‘sotāpanno’’ti vattuṃ yutto. Vuttañhi ‘‘ye keci, bhikkhave, mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesaṃ sotāpannānaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā’’ti (a. ni. 10.64). Tattha dutiyaphalaṭṭhādīnaṃ visuṃ nāmaṃ atthīti paṭhamaphalaṭṭho eva itarehi visesiyamāno ‘‘sotāpanno’’ti vattuṃ yuttoti so eva idhādhippeto. **Paṭiladdhamaggena bujjhatī**ti etena paṭiladdhamaggassa catusaccapaccavekkhaṇādīnaṃ upanissayabhāvaṃ dasseti. Sambodhi paraṃ ayanaṃ nissayo etassāti hi **sambodhiparāyaṇo**ti. Dutiyenatthena sambodhi paraṃ ayanaṃ gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**.

32. Kevalena kulasaddena mahākulameva vuccatīti āha **‘‘mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho’’**ti.

33. **Khandhabījaṃ nāma** paṭisandhiviññāṇaṃ. **Ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṃ ṭhāne kathitā**ti sajjhānako ajjhattasaṃyojanasamucchede akatepi anāgāmisabhāgo anāvattidhammo idha gaṇanūpago na hoti, heṭṭhā upari ca saṃsaraṇako kāmabhavagato hīnajjhānako idha gaṇanūpagoti adhippāyo.

34. **Yaṃ vattabba**nti ‘‘dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo’’tiādi yaṃ vattabbaṃ siyāti attho.

36. **Upapannaṃ vā samanantarā**ti upapannaṃ vā etena puggalena hoti, atha samanantarā ariyamaggaṃ sañjaneti. **Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ tassa puggalassa vemajjhaṃ appattaṃ hoti, etthantare ariyamaggaṃ sañjanetīti ayamettha pāḷiattho. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘appatvā pabbataṃ nadī’’ti viya **āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā**ti parasaddayoge parato bhūto hutvā saddo vacanasesabhūto payuttoti veditabbo.

37. **Upahaccā**ti etassa upagantvāti attho, tena vemajjhātikkamo kālakiriyopagamanañca saṅgahitaṃ hoti. Tena vuttaṃ **‘‘atikkamitvā vemajjha’’**ntiādi.

40. **Uddhaṃvāhibhāvenā**ti uddhaṃ vahatīti uddhaṃvāhī, taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vā, tassa bhāvo, tena uddhaṃvāhibhāvenāti vuttaṃ hoti. Avihesu uddhaṃsoto yadipi tattha parinibbāyī na hoti, yattha vā tattha vā gantvā parinibbāyatu, parinibbāyino pana tassa asaṅkhāraparinibbāyitā sasaṅkhāraparinibbāyitā

ca atthīti tattha dasa anāgāmino vuttā, evaṃ atappādīsupi. **Anupahaccatalā**ti appattatalā. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṃ lahusālahusagatikā eva parittavipulatiṇakaṭṭhajhāpakapappaṭikāsadisatā veditabbā, na uppajjitvāva nibbāyanakādīhi adhimattatā viya samuddaṃ patvā nibbāyanakato anadhimattatā viya ca antarā upahaccaparinibbāyīhi uddhaṃsotato ca adhimattānadhimattatā. Te eva hi asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyinoti. **Tato mahantatare**ti vacanaṃ tiṇakaṭṭhajhāpanasamatthapappaṭikādassanatthaṃ, na adhimatta nādhimattadassanatthanti.

No cassa no ca me siyāti avijjāsaṅkhārādikaṃ hetupañcakaṃ no ca assa, viññāṇādikaṃ idaṃ phalapañcakaṃ vattamānaṃ no ca me siyāti attho. Tena atītabhavasaṃsiddhito dukkhasamudayato imassa dukkhassa pavattidassanato paccayasamudayaṭṭhena khandhānaṃ udayadassanapaṭipatti vuttā hoti. **Na bhavissati, na me bhavissatī**ti yadi etarahi hetupañcakaṃ na bhavissati, anāgate phalapañcakaṃ na me bhavissatīti attho. Etena paccayanirodhaṭṭhena vayadassanapaṭipatti vuttā hoti, etarahi anāgate ca attattaniyanivāraṇavasena suññatāpaṭipatti vā catūhipi vuttā. **Yadatthī**ti yaṃ atthi. **Bhūta**nti sasabhāvaṃ nibbattaṃ vā yathādiṭṭhaudayabbayaṃ yathādiṭṭhasuññataṃ vā khandhapañcakaṃ parikappitaitthipurisasattādibhāvarahitaṃ nāmarūpamattanti attho. Vivaṭṭānupassanāya vivaṭṭamānaso taṃ bhūtaṃ pajahāmīti **upekkhaṃ paṭilabhati,** saṅkhārupekkhāñāṇena upekkhako hotīti vuttaṃ hoti.

Bhave na rajjati, sambhave na rajjatīti avisiṭṭhe visiṭṭhe ca bhave na rajjatīti keci vadanti. Paccuppanno pana bhavo **bhavo,** anāgato jātiyā gahaṇena gahito **sambhavo**ti veditabbo. Atha vā **bhavo**ti bhūtameva vuccati, **sambhavo** tadāhāro, tasmiṃ dvaye na rajjatīti sekkhapaṭipattiṃ dasseti. Bhūte hi sasambhave ca virāgo sekkhapaṭipatti. Yathāha ''bhūtamidanti, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati, bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ…pe… disvā tadāhārasambhavassa nibbidāya…pe… paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhāya yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ…pe… disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, bhante, sekkho hotī''ti (saṃ. ni. 2.31). **Athuttarī**ti atha evaṃ arajjamāno uttari santaṃ padaṃ nibbānaṃ anukkamena maggapaññāya sammā passati, tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ catutthamaggeneva sacchikātabbassa tassa tena asacchikatattā.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. Kassaci kilesassa avikkhambhitattā kassaci kathañci avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ajjhattaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena sampayutto **ajjhattasaṃyojano**.

83. Kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatampi payojanaṃ apekkhamāno purimaggahitaṃ taṃ kataṃ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti āha **''karissati me''**tiādi. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalaṃ anupajīvanto eva puññāni karotīti **''pubbakārī''**ti vutto. **''Iṇaṃ demī''ti saññaṃ karotī**ti evaṃsaññaṃ akarontopi karonto viya hotīti attho.

86. **Acchamaṃsaṃ labhitvā sūkaramaṃsanti na kukkuccāyatī**ti acchamaṃsanti jānantopi sūkaramaṃsanti na kukkuccāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṃ hoti.

90. **Titto**ti niṭṭhitakiccatāya nirussukko.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṃvarabhedenā**ti manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā. **Akusalasīlasamannāgamenā**ti ''katame ca thapati akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ pāpako ājīvo''ti vuttehi samannāgamena. **Tassa hi…pe… evaṃ sāsaṅkasamācāro hotī**ti evaṃ sāsaṅko samācāro hotīti attho.

94. Samānavisayānaṃ puggalānaṃ visesadassanavasena **''kāyasakkhī''**tiādikaṃ vuttaṃ.

107. **Samādhi vā ādī**ti lokuttaradhammā hi paramatthato sāsananti tadattho pādakasamādhi tassa ādi vutto, tadāsannattā **vipassanā,** tassa mūlekadesattā **maggo**.

108. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo**ti ucchaṅgasadisapaññatāya eva paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmiṃ dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṃ. Vakkhati hi **''ucchaṅgasadisapaññotiattho''**ti.

109. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṃ nikkujjakumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbo, tattha dhammānaṃ anavaṭṭhānato.

113. Ciraṭṭhānato thiraṭṭhānato ca pāsāṇalekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamo**ti vutto, evaṃ itarepi.

118. Sutādivatthurahito tucchamāno naḷo viyāti ''naḷo''ti vuccati, so uggato naḷo etassāti **unnaḷo**.

122. ''Sīlakathā ca no bhavissatī''ti ettha vuttaṃ sīlakathābhavanaṃ paṭhamārambhopi dussīlena saha na hotīti dassento āha **neva sīlakathā hotī''**ti.

123. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ anuggahetabbe paññāya sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṃ nissāya uppannapaññāya anuggaṇhāti nāmāti attho.

124. **Gūthakūpo viya dussīlya**nti etena dussīlyassa gūthasadisattameva dasseti.

130. **No ca sammā paññapetuṃ sakkontī**ti yebhuyyena na sakkontīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ, uppanne tathāgate tasmiṃ anādariyaṃ katvā samāpattiṃ uppādetuṃ vāyamantassa asamatthabhāvaṃ vā. **Titthiyā** vā pūraṇādayo adhippetā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. Parena kataṃ dussīlyaṃ āṇattiyā attanā ca payogena katanti āṇattiyā pāpassa dāyādo **''tato upaḍḍhassa dāyādo''**ti vutto.

145. **Aya**nti ''tesu paṭhamo''tiādikaṃ nayaṃ vadati.

148. Desanāya dhammānaṃ ñāṇassa āpāthabhāvasampādanaṃ **ñāṇugghāṭanaṃ. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhaṭavelāya saddhiṃ tasmiṃ kāle anatikkante evāti attho.

152. **Ta**nti anantaravacanaṃ vadati. ''Katamo loko''ti vutte ''pañcupādānakkhandhā''ti mahantaṃ atthaṃ saṅgahitvā ṭhitavacanaṃ **atthayuttaṃ**. Lujjatīti lokoti **kāraṇayuttaṃ**.

156. **Sahitāsahitassā**ti sahitāsahiteti attho, sahitāsahitassa paricchindaneti vā. **Dveyevā**ti

dutiyacatutthāyeva. Desakasāvakasampattiyā bodhetuṃ samatthatāya **sabhāvadhammakathikā,** saccadhammakathikāti attho.

157. Kusaladhammehi cittassa vāsanābhāvanā **vāsadhuraṃ. Ayaṃ pāpapuggalo**ti catuttho vutto, na paṭhamo. Paṭhamo hi avisaṃvādetukāmo verañjabrāhmaṇasadiso adhippetoti.

159. **Puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā**ti puggale abhikkamanādīnaṃ ariyānaṃ abhikkamanādisadisatāti attho, ariyānaṃ abhikkamanādinā puggalassa sadisatāti vā sadisābhikkamanāditāti attho.

166. Dussīlaṃ ''dussīlo''ti vadanto **bhūtaṃ bhāsati** nāma. Pāṇātipātena dussīlaṃ adinnādānena dussīloti avatvā pāṇātipātenevāti vadanto **tacchaṃ bhāsati** nāma. Yamidaṃ ''kālenā''ti vuttaṃ, tatra tasmiṃ vacane, yo ''kālena bhaṇatī''ti vutto, so kīdisoti dassanatthaṃ ''kālaññū hotī''tiādi vuttanti dassento **''yamidaṃ kālenāti vuttaṃ, tatra yo puggalo''**tiādimāha.

168. **Āgamanavipatti** nāma kammaṃ, **pubbuppannapaccayavipatti** sukkasoṇitaṃ. Pavatte, pavattassa vā paccayā **pavattapaccayā,** āhārādayo. Jotetīti **joti,** āloko. Kulasampattiyādīhi jotamāno ca joti viyāti **joti**.

173. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāpi yehi kilesehi vimutto avimutto ca, tesaṃ dassanavasena vimuttidassanameva hotīti āha **''vimuttiñāṇadassanaṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇa''**nti.

174. **Yāni kānici tantāvutāna**nti tantāvutānaṃ vatthānaṃ yāni kānici vatthānīti vuttaṃ hoti. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyo**. Anuyuñjanaṃ **anuyogo**. Taṃ **anuyutto**ti upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, bhāvanapuṃsakaṃ vā.

178. **Tattha sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrento**ti sīlasaṃvaraṃ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti ''nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo''ti vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ ''sikkhana''nti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā saṃvarapāripūrī hotīti. **Vināsanabhāvato**ti hiṃsanabhāvato. **Haliddirāgo viya na thirakatho hotī**ti ettha kathāya aṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa.

179. **Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantī**ti **iti**-saddena evaṃpakāre dasseti. **Aññaṃ dassetvā aññassa parivattana**nti dasagghanakaṃ vatthayugaṃ dassetvā tassa ajānantassa pañcagghanakassa dānaṃ.

181. **Avikiṇṇasukha**nti rūpādīsu subhādiparikappanavasena avisaṭasukhaṃ.

187. Khandhadhammesu aniccādivasena pavattā vipassanā maggaphalalābhena paṭiladdhā nāma hoti tadalābhena anavaṭṭhānatoti maggaphalalābhī eva ''adhipaññādhammavipassanālābhī''ti vutto, maggaphalañāṇameva ca adhikapaññābhāvato catusaccadhamme sabbadhammassa vare nibbāne eva vā visiṭṭhadassanabhāvato ca **adhipaññādhammavipassanā**ti daṭṭhabbā.

189. **Sutena anupapanno**ti yathāsutena vā atthena vā na samannāgatoti attho.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Paṭhamapañcake uddeseneva puggalavibhāgo viññāyatīti yathā tesu paṭipajjitabbaṃ, tāya paṭipattiyā te vibhajanto **''tatra yvāya''**ntiādimāha. **Ārambhasaddo**ti ārambhakiriyāvācako saddoti attho. Phaluppattiyā maggakiccaṃ niṭṭhitaṃ hotīti **''maggakiccavasena phalameva vutta''**nti āha. **Āyācanasādhū**ti na pasaṃsanādisādhūti attho.

192. Ādito dheyyaṃ ṭhapetabbaṃ **ādheyyaṃ,** dassanasavanapaṭivacanadānavasena mukhena viya pavattaṃ gahaṇaṃ **mukha**nti daṭṭhabbaṃ. Taṃ mukhaṃ ādheyyaṃ, gahaṇatthaṃ pakatimukhameva vā ādheyyaṃ yassa so **ādheyyamukho,** avicāretvā ādikathāya eva ṭhapitagahaṇoti vuttaṃ hoti.

194. **Rajaggasmi**nti rajaggabhāve.

199. Gavā khīraṃ aggamakkhāyatīti na evaṃ sambandho, uppattito pana pañca gorase dassetvā tesu sappimaṇḍassa aggabhāvadassanatthaṃ **''gavā khīra''**ntiādi vuttaṃ. Tenāha **''gāvito khīraṃ nāma hotī''**tiādi.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke ekantato pākaṭā sammāsambuddhādayo te yathāvuttaguṇā puggalāti dassento **''sammāsambuddho tena daṭṭhabbo''**tiādimāha. Tattha **tenā**ti sāmaṃ saccābhisamayo tattha ca sabbaññutappattibalesu ca vasibhāvappattīti etena sabbena samuditena. ''Sabbaññutaññāṇenā''ti pana vutte sabbamidaṃ saṅgahitaṃ hoti sāmaṃ saccābhisamayena balesu ca vasibhāvappattiyā ca vinā sabbaññutaññāṇassa abhāvā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **''sabbaññutaññāṇenā''**ti ettakameva vuttaṃ. Tattha **anācariyakena attanā uppāditenā**ti vacanena sabbaññutaññāṇassa sācariyakattaṃ parato uppattiñca paṭisedheti, na sācariyakaṃ parehi uppāditañca sabbaññutaññāṇaṃ. Na hi taṃ tādisaṃ nivāretabbaṃ atthīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjatī**ti etena kusalesu dhammesu antogadhā, bodhipakkhiyadhammesu vā adhimokkhabhūtā saddhā sādhūti ummujjamānaṃ kusalaṃ dasseti, evaṃ **hirī**yādīsu ca. **Kusalesu dhammesū**ti ettha bhummaniddeso tadantogadhatāya tadupakāratāya vā veditabbo. Ettha ca **ummujjati sāhu saddhā kusalesu dhammesū**tiādinā saddhādīnaṃ ummujjanapaññāya saddhādīnaṃ uppattiṃ dasseti. Teneva **''tassa sā saddhā neva tiṭṭhatī''**tiādi vuttaṃ. **''Sāhu saddhā kusalesu dhammesū''**ti vā ummujjanassa upakārakaṃ ānisaṃsadassanaṃ vatvā **''ummujjatī''**ti etena saddhāsaṅkhātameva ummujjanaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Caṅkavāre**ti rajakānaṃ khāraparisāvane. Ekakammanibbattā paṭisandhibhavaṅgacutisantati eko cittavāroti cutito anantaro yathāgahito dutiyo hotīti āha **''dutiyacittavārenā''**ti. Ummujjitvā ṭhitādayo cattāro tāya tāya jātiyā arahattaṃ asacchikarontā aneke puggalā veditabbā, sacchikaronto pana ekopi pubbabhāge tatiyapuggalādibhāvaṃ āpajjitvā ante sattamapuggalo hotīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā**ti ettha ye sotāpannādayo rūpārūpabhave upapajjitvā parinibbāyissanti, te idha vihāya niṭṭhāpakkhaṃ bhajamānāpi

ajjhattasaṃyojanānaṃ asamucchinnattā puthujjanasādhāraṇe ca ṭhāne upapattiyā na gahitā. Asādhāraṇaṭṭhānuppattivasena pana antarāparinibbāyīādayo eva ‘‘idha vihāya niṭṭhā’’ti vuttāti veditabbāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Kathānaṃ vatthubhāvatoti kathāsamudāyassa pakaraṇassa attano ekadesānaṃ okāsabhāvaṃ vadati. Samudāye hi ekadesā antogadhāti. Yena pakārena saṅkhepena adesayi, taṃ dassento **‘‘mātikāṭhapaneneva ṭhapitassā’’**ti āha.

Nidānakathāvaṇṇanā

Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti parinibbānameva parinibbānassa parinibbānantarato visesanatthaṃ karaṇabhāvena vuttaṃ. Yāya vā nibbānadhātuyā adhigatāya pacchimacittaṃ appaṭisandhikaṃ jātaṃ, sā tassa appaṭisandhivūpasamassa karaṇabhāvena vuttāti. **Dubbalapakkha**nti na kāḷāsokaṃ viya balavantaṃ, atha kho ekamaṇḍalikanti vadanti. Dhammavādīadhammavādīvisesajananasamatthāya pana paññāya abhāvato dubbalatā vuttā. **Tesaṃyevā**ti bāhuliyānameva, bahussutikātipi nāmaṃ. **Bhinnakā**ti mūlasaṅgītito mūlanikāyato vā bhinnā, laddhiyā suttantehi liṅgākappehi ca visadisabhāvaṃ gatāti attho.

Mūlasaṅgahanti pañcasatikasaṅgītiṃ. **Aññatra saṅgahitā**tiādīsu dīghādīsu aññatra saṅgahitato suttantarāsito taṃ taṃ suttaṃ nikkaḍḍhitvā aññatra akariṃsūti vuttaṃ hoti. Saṅgahitato vā aññatra asaṅgahitaṃ suttaṃ aññatra katthaci akariṃsu, aññaṃ vā akariṃsūti attho. **Atthaṃ dhammañcā**ti pāḷiyā atthaṃ pāḷiñca. **Vinaye nikāyesu ca pañcasū**ti vinaye ca avasesapañcanikāyesu ca.

‘‘Dvepānanda, vedanā vuttā mayā pariyāyenā’’tiādi (ma. ni. 2.89) **pariyāyadesitaṃ**. Upekkhāvedanā hi santasmiṃ paṇīte sukhe vuttā bhagavatāti ayañhettha pariyāyo. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā sukhā dukkhā upekkhā vedanā’’tiādi (saṃ. ni. 4.249-251) **nippariyāyadesitaṃ**. Vedanāsabhāvo hi tividhoti ayamettha nippariyāyatā. ‘‘Sukhāpi vedanā aniccā saṅkhatā’’tiādi (dī. ni. 2.123) **nītatthaṃ**. ‘‘Yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkha’’ntiādi (saṃ. ni. 2.32) **neyyatthaṃ**. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigaṇhanti deve ca tāvatiṃse’’tiādikaṃ (a. ni. 9.21) **aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ** gahetvā **aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu**. ‘‘Natthi devesu brahmacariyavāso’’tiādikaṃ (kathā. 270) suttañca aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ atthañca aññaṃ ṭhapayiṃsūti evamettha attho daṭṭhabbo. ‘‘Atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno’’tiādi (pu. pa. mātikā 4.24) **byañjanacchāyāya** saṇhasukhumaṃ suññatādi**atthaṃ bahuṃ vināsayuṃ**.

Vinayagambhīranti vinaye gambhīrañca ekadesaṃ chaḍḍetvāti attho. Kilesavinayena vā gambhīraṃ ekadesaṃ suttaṃ chaḍḍetvāti attho. **Patirūpa**nti attano adhippāyānurūpaṃ **suttaṃ,** suttapatirūpakaṃ vā asuttaṃ. Ekacce aṭṭhakathākaṇḍameva vissajjiṃsu, ekacce sakalaṃ abhidhammapiṭakanti āha **‘‘atthuddhāraṃ abhidhammaṃ chappakaraṇa’’**nti. Kathāvatthussa savivādattepi avivādāni chappakaraṇāni paṭhitabbāni siyuṃ, tāni nappavattantīti hi dassanatthaṃ **‘‘chappakaraṇa’’**nti vuttanti. Tatiyasaṅgītito vā pubbe pavattamānānaṃ vasena **‘‘chappakaraṇa’’**nti vuttaṃ. **Aññānī**ti aññāni abhidhammapakaraṇādīni. **Nāma**nti yaṃ buddhādipaṭisaṃyuttaṃ na hoti mañjusirītiādikaṃ, taṃ nikāyanāmaṃ. **Liṅga**nti nivāsanapārupanādivisesakataṃ saṇṭhānavisesaṃ.

Sikkādikaṃ **parikkhāraṃ**. **Ākappo** ṭhānādīsu aṅgaṭṭhapanaviseso daṭṭhabbo. **Karaṇa**nti cīvarasibbanādikiccaviseso.

Saṅkantikassapikena nikāyena vādena vā bhinnā **saṅkantikā**ti attho. **Saṅkantikānaṃ** bhedā **suttavādī anupubbena bhijjatha** bhijjiṃsūti attho. **Bhinnavādenā**ti bhinnā vādā etasminti bhinnavādo, tena abhinnena theravādena saha aṭṭhārasa hontīti vuttaṃ hoti. **Bhinnavādenā**ti vā bhinnāya laddhiyā aṭṭhārasa honti, te sabbepi sahāti attho. **Theravādānamuttamo**ti ettha **thera-**iti avibhattiko niddeso. Therānaṃ ayanti thero. Ko so? Vādo. Thero vādānamuttamoti ayamettha attho.

Uppanne vāde sandhāya **''parappavādamathana''**nti āha. Āyatiṃ uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato **''āyatilakkhaṇa''**nti vuttaṃ.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggo

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Māyāya amaṇiādayo maṇiādiākārena dissamānā ''māyā''ti vuttā. Abhūtena maṇiudakādiākārena gayhamānā māyāmarīciādayo abhūtaññeyyākārattā asaccikaṭṭhā. Yo tathā na hoti, so saccikaṭṭhoti dassento āha **''māyā…pe… bhūtattho''**ti. Anussavādivasena gayhamāno tathāpi hoti aññathāpīti tādiso ñeyyo na paramattho, attapaccakkho pana paramatthoti dassento āha **''anussavā…pe… uttamattho''**ti.

Chalavādassāti atthīti vacanasāmaññena atthīti vuttehi rūpādīhi sāmaññavacanassāti adhippāyo. ''So sacci…pe… laddhiṃ gahetvā āmantāti paṭijānātī''ti vacanato pana ''chalavādassā''ti na sakkā vattuṃ. Na hi laddhi chalanti. **Okāsaṃ adadamāno**ti patiṭṭhaṃ pacchindanto. Yadi saccikaṭṭhena upalabbhati, rūpādayo viya upalabbheyya, tathā anupalabbhanīyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattentoti adhippāyo. **Taṃ sandhāyā**ti ''yo saccikaṭṭho''ti ettha vutto yo saccikaṭṭho, so sappaccayādibhāvena dīpito ''rūpañca upalabbhatī''tiādīsu āgato dhammappabhedoti dasseti.

''Tena saccikaṭṭhaparamatthenā''ti vatvā **''tenākārenā''**ti vadato ayamadhippāyo – saccikaṭṭhaparamatthākārena upalabbhamānaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhamānaṃ nāma hotīti. Aññathā tatoti tassa tenākārenāti vattabbaṃ siyā. Ko panetissā purimapucchāya ca visesoti? Purimapucchāya sattapaññāsavidho dhammappabhedo yathā bhūtena sabhāvatthena upalabbhati, evaṃ puggalo upalabbhatīti vuttaṃ. Idha pana bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno so dhammappabhedo yena ruppanādisappaccayādiākārena upalabbhati, kiṃ tenākārena puggalopi upalabbhatīti esa viseso. Yathā pana rūpaṃ viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamānā vedanā na ruppanākārena upalabbhati, evaṃ dhammappabhedo viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno puggalo na ruppanādisappaccayādiākārena upalabbhatīti sakkā paravādinā vattunti acodanīyaṃ etaṃ siyā. Avajānanañca tassa yuttanti niggaho ca na kātabbo. Dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā dhammappabhedākāreneva codeti. Avajānaneneva niggahaṃ dasseti. Anujānanāvajānanapakkhā sāmaññavisesehi paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anulomapaṭilomapakkhā paṭhamadutiyanayāti ayametesaṃ viseso veditabbo.

''Tena vata re vattabbe''ti vadanto vattabbassa avacane dosaṃ pāpetīti iminā adhippāyena **''niggahassa pāpitattā''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **''Evametaṃ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanañca vuttattā upalabbhatītiādikaṃ anulomapañcakaṃ nāmā''**ti vuttaṃ,

anulomapaṭilomato pana dvīhi ṭhapanāhi saha sattakena bhavitabbaṃ, taṃvajjane vā kāraṇaṃ vattabbaṃ. Yaṃ pana vakkhati ''ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato 'ayaṃ tava doso'ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇa''nti (kathā. aṭṭha. 2). Tenādhippāyena idhāpi ṭhapanādvayaṃ vajjeti. Yathā pana tattha paṭikammapañcakabhāvaṃ avatvā paṭikammacatukkabhāvaṃ vakkhati, evamidhāpi niggahacatukkabhāvo vattabbo siyā. Suddhikaniggahassa pana niggahappadhānattā uddesabhāvena vutto niggahova visuṃ vuttoti daṭṭhabbo. Ye pana ''ayathābhūtaniggahattā tattha paṭikammaṃ visuṃ na vutta''nti vadanti, tesaṃ dutiye vādamukhe niggahacatukkabhāvo paṭikammapañcakabhāvo ca āpajjati.

2. **Attanā adhippetaṃ saccikaṭṭhamevā**ti sammutisaccaṃ sandhāyāti adhippāyo. Vakkhati hi ''suddhasammutisaccaṃ vā paramatthamissakaṃ vā sammutisaccaṃ sandhāya 'yo saccikaṭṭho'ti puna anuyogo paravādissā''ti (kathā. aṭṭha. 6). Tattha yadi paravādinā attanā adhippetasaccikaṭṭho sammutisaccaṃ, sammutisaccākārena puggalo upalabbhatīti vadantena samānaladdhiko nappaṭisedhitabbo, kathā evāyaṃ nārabhitabbā. Atha sakavādinā attanā ca adhippetasaccikaṭṭhaṃyeva sandhāya paravādī **''yo saccikaṭṭho''tiādimāhā**ti ayamattho. Sakavādinā sammutisaccaṃyeva saccikaṭṭhoti adhippetanti āpajjati. Yadi ubhayaṃ adhippetaṃ, puna ''sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā''ti na vattabbaṃ siyāti. Yadi ca dvepi saccāni saccikaṭṭhaparamatthā, saccikaṭṭhekadesena upaladdhiṃ icchantena ''puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā''tiādi anuyogo na kātabbo, na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo yutto. Na hi vedayitākārena upalabbhamānā vedanā ruppanākārena upalabbhatīti anuyuñjitabbā, na ca paravādī ruppanādisabhāvaṃ puggalaṃ icchati, atha kho saccikaṭṭhaparamatthamevāti. Paramatthasaccato aññasmiṃ saccikaṭṭhe vijjamāne nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā. Asaccikaṭṭhe saccikaṭṭhavohāraṃ āropetvā taṃ sandhāya pucchatīti vadantānaṃ voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatā na yuttā. Voharitaparamatthasaccikaṭṭhānañca dvinnaṃ saccikaṭṭhabhāve vuttanayova doso. Sammutisaccākārena upalabbhamānañca bhūtasabhāvatthena upalabbheyya vā na vā. Yadi bhūtasabhāvatthena upalabbhati, puggalopi upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti anujānanto nānuyuñjitabbo. Atha na bhūtasabhāvatthena, taṃvinimutto sammutisaccassa saccikaṭṭhaparamatthākāro na vattabbo asiddhattā. Vakkhati ca ''yathā rūpādayo paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṃ puggalo''ti. Tasmā maggitabbo ettha adhippāyo.

Dvinnaṃ saccānanti ettha saccadvayākārena anupalabbhanīyato anuññeyyametaṃ siyā, na vā kiñci vattabbaṃ. Yathā hi ekadesena paramatthākārena anupalabbhanīyatā anujānanassa na kāraṇaṃ, evaṃ ekadesena sammutiyākārena upalabbhanīyatā paṭikkhepassa cāti maggitabbo etthāpi adhippāyo. **Nupalabbhatīti vacanasāmaññamatta**nti nupalabbhatīti idameva vacanaṃ anuññātaṃ paṭikkhittañcāti etaṃ chalavādaṃ nissāyāti adhippāyo. Yathā **upalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi ahaṃ niggahetabbo, evaṃ **nupalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi tvanti evaṃ sambhavantassa sāmaññena asambhavantassa kappanaṃ panettha chalavādo bhavituṃ arahati. Tena nupalabbhatīti vacanasāmaññamattaṃ chalavādassa kāraṇattā ''chalavādo''ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vacanasāmaññamattañca chalavādañca nissāyāti vā attho. Ṭhapanā niggahappaṭikammānaṃ pākaṭabhāvakaraṇaṃ na hotīti idaṃ vicāretabbaṃ. Na hi pakkhaṭṭhapanena vinā purimaṃ anujānitvā pacchimassa avajānanaṃ, pacchimaṃ vā avajānantassa purimānujānanaṃ micchāti sakkā āropetunti.

3. **Tavā**ti, **paṭijānanta**nti ca paccatte sāmiupayogavacanānīti adhippāyena **''tvaṃyeva paṭijānanto''**ti āha.

4-5. **Catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā**ti ''dunniggahitā ca homa, hañcī''tiādinā tayā mama kato niggaho, mayā tava kato niggaho viya micchāti evaṃ tena anulomapañcake catūhi pāpanāropanāhi katassa niggahassa tena niyāmena dukkaṭabhāvassa attanā kataniggahena saha upanītattā aniggahabhāvassa vā upagamitattāti attho daṭṭhabbo. Evameva **tena hi yaṃ niggaṇhāsi hañci…pe… idaṃ te micchā**ti etassa aniggahabhāvanigamanasseva niggamanacatukkatā veditabbā.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **‘‘Attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissā’’**ti vatvā puna **‘‘paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissā’’**ti vuttaṃ. Tatrāyaṃ paṭikkhepo attano laddhiyā yadi kato, paramatthato aññena saccikaṭṭhaparamatthena puggalo upalabbhatīti ayamassa laddhīti āpajjati. Tathā ca sati nāyaṃ sammutisaccavasena upaladdhiṃ icchantena niggahetabbo. Atha attano laddhiṃ niggūhitvā parassa laddhivasena paṭikkhipati, purimapaṭiññāya avirodhitattā na niggahetabbo. Na hi attano ca parassa ca laddhiṃ vadantassa doso āpajjatīti. Attano pana laddhiyā paṭijānitvā paraladdhiyā paṭikkhipantena attano laddhiṃ chaḍḍetvā paraladdhi gahitā hotīti niggahetabboti ayamettha adhippāyo siyā.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Okāsasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ sarīreti ayamatthoti dassento āha **‘‘sarīraṃ sandhāyā’’**ti. **Tatthā**ti tasmiṃ saṃkhittapāṭhe. **Yasmā sarīraṃ sandhāya ‘‘sabbattha na upalabbhatī’’ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti etena na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatīti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sarīratadaññāvimutto upaladdhiokāso atthīti.

3. Kālasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Purimapacchimajātikālañcā**ti majjhimajātikāle upalabbhamānassa tasseva purimapacchimajātikālesu upaladdhiṃ sandhāyāti adhippāyo. **Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisamevā**ti imesu tīsu paṭhame ‘‘sabbatthā’’ti etasmiṃ naye vuttasadisameva, kiṃ taṃ? Pāṭhassa saṃkhittatāti attho. Idhāpi hi yasmā ‘‘sabbadā na upalabbhatī’’ti vutte ekadā upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti yojetabbanti.

4. Avayavasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye ca yasmā **‘‘sabbesu na upalabbhatī’’ti vutte ekasmiṃ upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti yojetabbaṃ. Tenāha **‘‘tādisamevā’’**ti.

Okāsādisaccikaṭṭho

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Tattha anulomapañcakassā**tiādimhi anulomapañcakanti niggahapañcakaṃ, paccanīkanti ca paṭikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha anulomapañcakassa ‘‘sabbattha puggalo

nupalabbhatī’’tiādikassa attho ‘‘sabbattha puggalo nupalabbhatī’’tiādipāḷiṃ saṃkhipitvā āgate sarūpena avutte ‘‘yasmā sarīraṃ sandhāyā’’tiādinā (kathā. aṭṭha. 11) vuttanayena veditabbo, paccanīkassa ca ‘‘sabbattha puggalo upalabbhatī’’tiādikassa paṭikammakaraṇavasena vuttassa attho paṭikammādipāḷiṃ saṃkhipitvā ādimattadassanena āgate ‘‘puggalo upalabbhatī’’tiādimhi anulome ‘‘sabbatthāti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissā’’tiādinā (kathā. aṭṭha. 11) vuttanayena veditabboti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā **tatthā**ti yaṃ āraddhaṃ, tasminti evaṃ atthaṃ aggahetvā **tattha** tesu tīsu mukhesūti attho gahetabbo. Anulomapañcakamūlakā cettha sabbānulomapaccanīkapañcakapāḷi anulomapañcakassa pāḷīti vuttā, tathā paccanīkānulomapañcakapāḷi ca paccanīkassa pāḷīti. Taṃ saṃkhipitvā paṭikammavasena āgate sarūpena avutte ‘‘puggalo nupalabbhatī’’tiādike paccanīke ‘‘upalabbhatī’’tiādike anulome ca attho heṭṭhā suddhikasaccikaṭṭhe vuttanayeneva veditabboti vuttaṃ hoti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā

17-27. **Rūpādīhi saddhiṃ saccikaṭṭhasaṃsandana**nti saccikaṭṭhassa puggalassa rūpādīhi saddhiṃ saṃsandanaṃ, saccikaṭṭhe vā rūpādīhi saddhiṃ puggalassa saṃsandananti adhippāyo. **Puggalo rūpañcā**ti **ca-**kārassa samuccayatthattā **yathā rūpa**nti evaṃ nidassanavasena vutto attho vicāretabbo. Rūpādīhi añño anañño ca puggalo na vattabboti laddhi **samayo**. ‘‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti abyākatametaṃ bhagavatā’’tiādikaṃ (saṃ. ni. 4.416) **suttaṃ**. Anuññāyamāne tadubhayavirodho āpajjatīti imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘samayasuttavirodhaṃ disvā’’**ti.

Dhammatoti pāḷito. ‘‘Paṭikammacatukkādīni saṃkhittāni. Paravādī…pe… dassitānī’’ti vadantehi **puggalo nupalabbhati…pe… ājānāhi paṭikamma**nti ettha **ājānāhi niggaha**nti pāṭho diṭṭho bhavissati. **Aññattaṃ paṭijānāpanattha**nti yathā mayā aññattaṃ vattabbaṃ, tathā ca tayāpi taṃ vattabbanti aññattapaṭiññāya codanatthanti attho. **Sammutiparamatthānaṃ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā**ti abyākatattāti attho. Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabbaṃ, parenapi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya paṭikkhepo katoti sopi na niggahetabbo siyā. Paro pana puggaloti kañci sabhāvaṃ gahetvā tassa ṭhapanīyattaṃ icchati, sati ca sabhāve ṭhapanīyatā na yuttāti niggahetabbo. Sammuti pana koci sabhāvo natthi. Tenevassa ekattanānattapañhassa ṭhapanīyataṃ vadanto na niggahetabboti sakavādinā paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo yutto.

Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Opammasaṃsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchā cā**ti idañca dvinnaṃ samānatā no aññattassa kāraṇaṃ yuttaṃ, atha kho visuṃ attano sabhāvena saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhanīyatāti vicāretabbaṃ. ‘‘Ekavīsādhikānī’’ti purimapāṭho, **vīsādhikānī**ti pana paṭhitabbaṃ.

37-45. ‘‘Atthi puggalo’’ti suttaṃ anujānāpentena upaladdhi anujānitā hotīti maññamāno āha **‘‘upaladdhisāmaññaṃ āropetvā’’**ti. **Vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitānī**ti etena suddhikasaṃsandanepi ‘‘ājānāhi paṭikamma’’micceva pāṭhoti viññāyati. Yañca vādamukhesu suddhikasaccikaṭṭhe ‘‘paṭikammacatukka’’nti vuttaṃ, tampi ‘‘paṭikammapañcaka’’nti.

Opammasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā

46-52. Ekadhammatopi aññattaṃ anicchanto rūpādiekekadhammavasena nānuyuñjitabbo.

Samudāyato hi ayaṃ aññattaṃ anicchanto ekadesato anaññattaṃ paṭikkhipanto na niggahāraho siyāti etaṃ vacanokāsaṃ nivattetuṃ **''ayañca anuyogo''**tiādimāha. **Sakala**nti sattapaññāsavidho dhammappabhedo puggaloti vā paramatthasaccaṃ puggaloti vā evaṃ sakalaṃ sandhāyāti attho. Evaṃ sakalaṃ paramatthaṃ cintetvā tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattā sakalaparamatthato ca aññassa saccikaṭṭhassa abhāvā saccikaṭṭhena puggalena tato aññena na bhavitabbanti ''rūpaṃ puggalo''ti imaṃ pañhaṃ paṭikkhipantassa niggahāropanaṃ yuttanti attho.

Sabhāgavinibbhogatoti rūpato aññasabhāgattāti vuttaṃ hoti. **Sabbadhammā**ti rūpavajje sabbadhamme vadati. ''Rūpasmiṃ puggalo''ti ettha nissayavināse vināsāpattibhayena paṭikkhipatīti adhippāyenāha **''ucchedadiṭṭhibhayena cevā''**ti. Tīsu pana **samayavirodhena** paṭikkhepo adhippeto. Na hi so sakkāyadiṭṭhiṃ icchati, apica sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipatīti yuttaṃ vattuṃ. Sakkāyadiṭṭhīsu hi pañceva ucchedadiṭṭhiyo, sesāsassatadiṭṭhiyoti. **Aññatra rūpā**ti ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho saṅgahitoti veditabbo.

Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca saṃsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. **Paccanīkānulome**ti idaṃ yaṃ vakkhati ''chalavasena pana vattabbaṃ 'ājānāhi paṭikamma'ntiādī''ti (kathā. aṭṭha. 54), tena pana na sameti. Paccanīkānulome hi paccanīke ''ājānāhi niggaha''nti vattabbaṃ, na pana ''paṭikamma''nti.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte**ti ettha tadeva ekattaṃ parena sampaṭicchitaṃ asampaṭicchitanti vicāretabbametaṃ. Puggalassa hi avibhajitabbataṃ, upalabbhatīti etassa vibhajitabbataṃ vadanto vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhatipuggala-saddānaṃ kathaṃ atthato ekattaṃ sampaṭiccheyyāti? Yathā ca vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhati-rūpa-saddānaṃ taṃ vibhāgaṃ vadato rūpaṃ kiñci upalabbhati, kiñci na upalabbhatīti ayaṃ pasaṅgo nāpajjati, evaṃ etassapi yathāvuttavibhāgaṃ vadato yathāāpāditena pasaṅgena na bhavitabbanti maggitabbo ettha adhippāyo.

60. ''Suññato lokaṃ avekkhassū''ti (su. ni. 1125) etena atthato puggalo natthīti vuttaṃ hotīti āha **''natthītipi vutta''**nti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Rūpakāyāvirahaṃ sandhāya **''rūpakāyasabbhāvato''**ti āha. ''Rūpino vā arūpino vā''ti (itivu. 90) sutte āgatapaññattiṃ sandhāya **''tathārūpāya ca paññattiyā atthitāyā''**ti. **Vītarāgasabbhāvato**ti kāmībhāvassa anekantikattā kāmadhātuyā āyattattābhāvato ca ''kāmī''ti na vattabboti paṭikkhipatīti adhippāyo.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāraṇavacanametaṃ, kāyānupassanāya kāraṇabhūtāya evaṃladdhikattāti attho. **Āhacca bhāsita**nti ''aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti abyākatametaṃ mayā''ti (ma. ni. 2.128) āhacca

bhāsitaṃ.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gatianuyogavaṇṇanā

69-72. **‘‘Dassento ‘tena hi puggalo sandhāvatī’tiādimāhā’’**ti vuttaṃ, ‘‘dassento ‘na vattabbaṃ puggalo sandhāvatī’tiādimāhā’’ti pana bhavitabbaṃ, dassetvāti vā vattabbaṃ.

91. **Yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchatī**ti ettha ‘‘rūpena saddhiṃ gacchatī’’ti vadantena ‘‘rūpaṃ puggalo’’ti ananuññātattā yenākārena taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti idaṃ āpajjati, so vattabbo. **Asaññūpapattiṃ sandhāyā**ti nirayūpagassa puggalassa asaññūpagassa arūpūpagassa ca antarābhavaṃ na icchatīti cutito anantaraṃ upapattiṃ sandhāyāti attho daṭṭhabbo. Ye pana cutikāle upapattikāle ca asaññūpapattikāle ca asaññasattesu saññā atthīti gahetvā asaññūpagassa ca antarābhavaṃ iccheyyuṃ, tesaṃ antarābhavabhāvato ‘‘asaññūpapatti avedanā’’ti na sakkā vattunti.

92. **Avedanotiādīsu tadañña**nti saññabhavato aññaṃ asaññānevasaññānāsaññāyatanupapattiṃ. Nevasaññānāsaññāyatanepi hi na vattabbaṃ saññā atthīti icchanti.

93. **Yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthī**ti indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādiupādāno puggalo rūpādinā vinā natthīti laddhivasena vadati.

Gatianuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlotiādīsū**ti ‘‘nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlakassa puggalassa paññattī’’ti ettha yo puṭṭho nīlaṃ upādāya nīloti, tadādīsūti attho.

98. **Chekaṭṭhaṃ sandhāyā**ti chekaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ, na kusalapaññattiṃ. ‘‘Kusalaṃ vedanaṃ upādāyā’’ti maññamāno paṭijānātīti attho daṭṭhabbo.

112. **Idāni** …pe… **dassetuṃ ‘‘yathā rukkha’’ntiādimāhā**ti pubbapakkhaṃ dassetvā uttaramāhāti vuttaṃ hoti.

115. ‘‘Yassa rūpaṃ so rūpavā’’ti uttarapakkhe vuttaṃ vacanaṃ uddharitvā **‘‘yasmā’’**tiādimāha.

116. **Cittānupassanāvasenā**ti cittānupassanāvasena paridīpitassa sarāgādicittayogassa vasenāti adhippāyo.

118. **Yenāti cakkhu**nti ‘‘yenā’’ti vuttaṃ karaṇaṃ cakkhunti attho. **Cakkhumeva rūpaṃ passatī**ti viññāṇanissayabhāvūpagamanameva cakkhussa dassanaṃ nāma hotīti sandhāya vadati.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Karaṇamatta**nti kammānaṃ nipphādakappayojakabhāvena pavattā khandhā.

124. Purimakammena vinā puggalassa jāti, jātassa ca vijjaṭṭhānādīsu sammā micchā vā pavatti

natthīti sandhāya **‘‘purimakammameva tassā’’**tiādimāha.

125. **Kammavaṭṭassā**ti ettha kammakārakassa yo kārako, tenapi aññaṃ kammaṃ kātabbaṃ, tassa kārakenapi aññanti evaṃ kammavaṭṭassa anupacchedaṃ vadanti. Puggalassa kārako kammassa kārako āpajjatīti vicāretabbametaṃ. Mātāpitūhi janitatādinā tassa kārakaṃ icchantassa kammakārakānaṃ kārakaparamparā āpajjatīti idañca vicāretabbaṃ.

170. **Suttavirodhabhayenā**ti ‘‘so karoti so paṭisaṃvedayatīti kho, brāhmaṇa, ayameko anto’’tiādīhi (saṃ. ni. 2.46) virodhabhayā.

171. ‘‘Idha nandati pecca nandatī’’ti (dha. pa. 18) vacanato kammakaraṇakāle vipākapaṭisaṃvedanakāle ca soyevāti paṭijānātīti adhippāyo. **Sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti ca puṭṭho ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkataṃ sukhaṃ dukkhanti? Mā hevaṃ kassapā’’tiādisuttavirodhā (saṃ. ni. 2.18) paṭikkhipati.

176. **Laddhimattameveta**nti soyeveko neva so hoti na aññoti idaṃ pana nattheva, tasmā evaṃvādino asayaṃkārantiādi āpajjatīti adhippāyo. **Apicā**tiādinā idaṃ dasseti – na parassa icchāvaseneva ‘‘so karotī’’tiādi anuyogo vutto, atha kho ‘‘so karotī’’tiādīsu ekaṃ anicchantassa itaraṃ, tañca anicchantassa aññaṃ āpannanti evaṃ kārakavedakicchāya ṭhatvā ‘‘so karotī’’tiādīsu taṃ taṃ anicchāya āpannavasenāpīti. Atha vā na kevalaṃ ‘‘so karotī’’tiādīnaṃ sabbesaṃ āpannattā, atha kho ekekasseva ca āpannattā ayaṃ anuyogo katoti dasseti. **Purimanayenevā**ti etena ‘‘idha nandatī’’tiādi sabbaṃ paṭijānanādikāraṇaṃ ekato yojetabbanti dasseti.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā**ti ettha ‘‘nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī’’ti abhiññāanuyogo ca ‘‘hañci atthi koci iddhiṃ vikubbatī’’ti ṭhapanā ca ‘‘tena vata re’’tiādi pāpanā ca ādisaddasaṅgahito atthova daṭṭhabbo. Āsavakkhayañāṇaṃ panettha abhiññā vuttāti tadabhiññāvato arahato sādhanaṃ **‘‘arahattasādhanā’’**ti āha. Arahato hi sādhanā tabbhāvassa ca sādhanā hotiyevāti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tathārūpassā**ti tatiyakoṭibhūtassa saccikaṭṭhassa abhāvāti adhippāyo. Evaṃ pana paṭikkhipanto asaccikaṭṭhaṃ tatiyakoṭibhūtaṃ puggalaṃ vadeyyāti tādisaṃ puggalaṃ icchanto hi suttena niggahetabbo siyā. Kasmā? **Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato**ti, tathārūpassa kassaci sabhāvassa abhāvato paṭikkhepārahattā attano laddhiṃ nigūhitvā paṭikkhepo paravādissāti ayamattho daṭṭhabbo.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pariggahitavedano**ti vacanena apariggahitavedanassa ‘‘sukhitosmi, dukkhitosmī’’ti jānanaṃ pajānanaṃ nāma na hotīti dasseti yogāvacarassa sukhumānampi vedanānaṃ paricchedanasamatthatañca.

228. **Lakkhaṇavacana**nti rūpabbhantaragamanaṃ saharūpabhāvo, bahiddhā nikkhamanaṃ vinārūpabhāvoti adhippāyo.

237. **Imā kho**ti oḷāriko attapaṭilābho manomayo attapaṭilābho arūpo attapaṭilābhoti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharati aparāmasaṃ, yo sacco mogho vā siyā, tasmiṃ anupalabbhamānepi attani tadanupalabbhatoyeva parāmāsaṃ attadiṭṭhiṃ anuppādento loke attapaṭilābhoti pavattavohāravaseneva voharatīti ayamettha attho. Ettha ca paccattasāmaññalakkhaṇavasena puggalassa atthitaṃ paṭikkhipitvā lokavohārena atthitaṃ vadantena puggaloti koci sabhāvo natthīti vuttaṃ hoti. Sati hi tasmiṃ attano sabhāveneva atthitā vattabbā siyā, na lokavohārenāti. Iminā pana yathā sameti, yathā ca parāmāso na hoti, evaṃ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā.

Lokasammutikāraṇanti yasmā lokasammutivasena pavattaṃ, tasmā saccanti vuttaṃ hoti. **Tathalakkhaṇa**nti tathakāraṇaṃ. Yasmā dhammānaṃ tathatāya pavattaṃ, tasmā saccanti dasseti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. ‘‘Dveme, bhikkhave, dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattantī’’ti (a. ni. 2.185) idaṃ suttaṃ arahato parihāniladdhiyā na nissayo, atha kho anāgāmiādīnaṃ parihāniladdhiyā, tasmā **arahatopi parihāniṃ icchantī**ti ettha pi-saddena anāgāmissapi sakadāgāmissapīti yojetabbaṃ.

‘‘Tatiyasmimpi mudindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī’’ti purimapāṭho, mudindriyesveva pana adhippetesu parikkhepo na kātabbo siyā, kato ca, tasmā **‘‘tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī’’**ti paṭhanti.

Ayoniso atthaṃ gahetvāti sotāpannoyeva niyatoti vuttoti soyeva na parihāyati, na itareti atthaṃ gahetvā. ‘‘Uparimaggatthāyā’’ti vuttaṃ atthaṃ aggahetvā niyatoti sotāpattiphalā na parihāyatīti etamatthaṃ gaṇhīti pana vadanti.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā

241. **Yaṃ panetthā**tiādimhi dassanamaggaphale ṭhitassa anantaraṃ arahattappattiṃ, tato parihāyitvā tattha ca ṭhānaṃ icchanto puna vāyāmena tadanantaraṃ arahattappattiṃ na icchatīti vicāretabbametaṃ.

262. **Avasippatto jhānalābhī**ti sekkho vuttoti daṭṭhabbo. Puthujjano pana vasippatto avasippatto ca samayavimuttaasamayavimuttatantiyā aggahito, bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samayavimuttabhāvaṃ bhajeyyāti vuttoti.

Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. **Uttamahīnabhedo** ‘‘tatra yāyaṃ paṭipadā sukhā khippābhiññā, sā ubhayeneva paṇītā akkhāyatī’’tiādisuttavasena (dī. ni. 3.152) vutto. ‘‘Diṭṭhaṃ sutaṃ muta’’nti ettha viya mutasaddo pattabbaṃ vadatīti āha **‘‘phusanāraha’’**nti.

267. **Appattaparihānāya ceva saṃvattanti** yathākatasanniṭṭhānassa samayavimuttassāti adhippāyo.

Suttasādhanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. **‘‘Paranimmitavasavattideve upādāya taduparī’’**ti vuttaṃ, ‘‘tīhi, bhikkhave, ṭhānehī’’ti (a. ni. 9.21) pana suttassa vacanena heṭṭhāpi maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati.

270. **‘‘Gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ maggapaṭilābhaṃ sandhāya paṭikkhepo tassevā’’**ti vuttaṃ, ‘‘yattha natthī’’ti pana okāsavasena puṭṭho puggalavasena tassa paṭikkhepo na yutto. Yadi ca tassāyaṃ adhippāyo, sakavādinā samānādhippāyattā na niggahetabbo.

271. **Ekantarikapañhā**ti paravādīsakavādīnaṃ aññamaññaṃ pañhantarikā pañhā.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto**ti idaṃ ‘‘idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hotī’’tiādikena laddhikittanena kathaṃ sametīti vicāretabbaṃ. Pubbe pana anāgāmī eva anāgāmīti vutto, idha jhānānāgāmisotāpannādikoti adhippāyo. Idha arahattamaggaṃ bhāvetvā idheva phalaṃ sacchikarontaṃ ‘‘idhaparinibbāyī’’ti vadati, idha pana maggaṃ bhāvetvā tattha phalaṃ sacchikarontaṃ ‘‘tatthaparinibbāyī arahā’’ti.

Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhiso odhiso**ti etassa atthaṃ dassento **‘‘ekadesena ekadesenā’’**ti āha.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. **Kiccasabbhāva**nti tīhi pahātabbassa pahīnataṃ. Taṃ pana kiccaṃ yadi teneva maggena sijjhatīti laddhi, puthujjanakāle eva kāmarāgabyāpādā pahīnāti laddhīti etaṃ na sameti, tasmā

puthujjanakāle pahīnānampi dassanamagge uppanne puna kadāci anuppattito tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccaṃ sambhavatīti adhippāyo.

Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbasmiṃ sarīre sabba**nti sirasi pādā pacchato cakkhūnīti evaṃ sabbaṃ sabbattha atthīti attho. **Sabbasmiṃ kāle**ti bālakāle yuvatā, vuḍḍhakāle bālatā, evaṃ sabbasmiṃ kāle sabbaṃ. **Sabbenākārenā**ti nīlākārena pītaṃ, pītākārena lohitanti evaṃ. **Sabbesu dhammesū**ti cakkhusmiṃ sotaṃ, sotasmiṃ ghānanti evaṃ. **Ayutta**nti yogarahitaṃ vadati, taṃ pana ekasabhāvaṃ. Kathaṃ pana ekasabhāvassa yogarahitatāti taṃ dassento **''nānāsabhāvānañhī''**tiādimāha. Dvinnañhi nānāsabhāvānaṃ aṅgulīnaṃ meṇḍakānaṃ vā aññamaññayogo hoti, na ekasseva sato, tasmā yo nānāsabhāvesu hoti yogo, tena rahitaṃ ekasabhāvaṃ ayoganti vuttaṃ. **Idaṃ pucchatī**ti paravādīdiṭṭhiyā micchādiṭṭhibhāvaṃ gahetvā uppannāya attano diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti vuttaṃ hoti.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

285. **Atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvā**ti paccuppannasaddena rūpasaddena cāti ubhohipi paccuppannarūpameva vattabbaṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Paññattiyā avigatattā**ti etena idaṃ viññāyati ''na rūpapaññatti viya vatthapaññatti sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññatti, atha kho pubbāpariyavasena pavattamānaṃ rūpasamūhaṃ upādāya pavattā avijjamānapaññatti, tasmā vatthabhāvassa odātabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā, na pana rūpabhāvassa paccuppannabhāvavigame''ti.

Kālasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotīti vutta**nti ettha anāgataṃ anāgataṃ hutvā puna paccuppannaṃ hontaṃ hutvā hotīti, tathā paccuppannaṃ paccuppannaṃ hontaṃ pubbe anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotīti hutvā hotīti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Kiṃ te tampi hutvā hotī**ti tabbhāvāvigamato hutvāhotibhāvānuparamaṃ anupacchedaṃ pucchatīti adhippāyo yutto. **Hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato**ti anāgataṃ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṃ hutvā paccuppannābhāvato.

Yasmā tanti taṃ hutvā bhūtaṃ paccuppannaṃ yasmā anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ''hutvā hotī''ti saṅkhyaṃ gataṃ, tasmā dutiyampi ''hutvā hotī''ti vacanaṃ arahatīti paṭijānātīti adhippāyo. Evaṃ pana dhamme hutvāhotibhāvānuparamaṃ vadantassa adhamme sasavisāṇe nahutvāna hotibhāvānuparamo āpajjatīti adhippāyena **''atha na''**ntiādimāha.

Paṭikkhittanayenāti kālanānattena. **Paṭiññātanayenā**ti atthānānattena. Atthānānattaṃ icchantopi pana anāgatassa paccuppanne vuttaṃ hotibhāvaṃ, paccuppannassa ca anāgate vuttaṃ hutvābhāvaṃ kathaṃ paṭijānātīti vicāretabbaṃ. Atthānānattameva hi tena anuññāyati, na anāgate paccuppannabhāvo, paccuppanne vā anāgatabhāvoti. **Purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā**ti anuññātapañhassa hutvā

hoti hutvā hotīti doso vuttoti avuttadosaṃ atikkamma paṭikkhittapañhaṃ puna gahetvā tena codetīti attho. Ettha ca atthānānattena hutvāhotīti anujānantassa doso kālanānattāyeva anāgataṃ paccuppannanti paṭikkhepena kathaṃ hotīti? Tasseva anujānanapaṭikkhepatoti adhippāyo.

Ekekanti anāgatampi na hutvā na hoti paccuppannampīti tadubhayaṃ gahetvā **''ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī''**ti vuttaṃ, na ekekameva na hutvā na hoti na hutvā na hotīti. Esa nayo purimasmiṃ **''ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī''**ti vacanepi. Anāgatassa hi ''hutvā hotī''ti nāmaṃ paccuppannassa cāti dvepi nāmāni saṅgahetvā ''hutvā hoti hutvā hotī''ti coditaṃ, tathā ''na hutvā na hoti na hutvā na hotī''ti cāti adhippāyo. **Sabbato andhakārena pariyonaddho viyā**ti etena apariyonaddhena paṭijānitabbaṃ siyāti dasseti. Ettha ca purimanaye hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo codito, dutiyanaye anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatāti ayaṃ viseso.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Puna puṭṭho…pe… atthitāya paṭijānātī**ti ettha **paccuppannaṃ ñāṇaṃ tenā**ti etena anuvattamānāpekkhanavacanena kathaṃ vuccatīti vicāretabbaṃ.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Yuttivirodho** arahato sarāgādibhāve puthujjanena anānattaṃ brahmacariyavāsassa aphalatāti evamādiko daṭṭhabbo.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. **Tena kāraṇenā**ti atītaatthisaddānaṃ ekatthattā atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato ''atītaṃ nvātītaṃ, nvātītañca atītaṃ hotī''ti vuttaṃ hoti. Ettha pana atītādīnaṃ atthitaṃ vadantassa paravādissevāyaṃ doso yathā āpajjati, na pana ''nibbānaṃ atthī''ti vadantassa sakavādissa, tathā paṭipādetabbaṃ.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādiekaccakathāvaṇṇanā

299. **Tiṇṇaṃ rāsīna**nti avipakkavipākavipakkavipākaavipākānaṃ. Vohāravasena avipakkavipākānaṃ atthitaṃ vadanto kathaṃ codetabboti vicāreti ''kammupacayaṃ cittavippayuttaṃ saṅkhāraṃ icchantī''ti.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyā**ti lokiyalokuttarāya sammāsatiyā satipaṭṭhānattā, lokuttarāyayeva vā paramatthasatipaṭṭhānattā tassā vasena lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyāti attho. **Pabhedapucchāvasenā**ti lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtassa satipaṭṭhānassa pabhedānaṃ pucchāvasena.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. **Ayoniso patiṭṭhāpitattā**ti avattabbuttarena upekkhitabbena patiṭṭhāpitattāti attho daṭṭhabbo.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. **Adhimānikānaṃ** sukkavissaṭṭhidassanaṃ vicāretabbaṃ. Te hi samādhivipassanāhi vikkhambhitarāgāva, bāhirakānampi ca kāmesu vītarāgānaṃ sukkavissaṭṭhiyā abhāvo vuttoti. Adhimānikapubbā pana adhippetā siyuṃ.

308. **Vacasāyatthe**ti nicchayatthe, ‘‘kiṃ kāraṇā’’ti pana kāraṇassa pucchitattā brahmacariyakathāyaṃ viya kāraṇattheti yuttaṃ.

Parūpahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Vacībhedakathāyaṃ **lokuttaraṃ paṭhamajjhānaṃ samāpanno**ti paṭhamamaggaṃ sandhāya vadati, yasmā so dukkhanti vipassati, tasmā dukkhamicceva vācaṃ bhāsati, na samudayotiādīnīti adhippāyo.

328. **Yena taṃ saddaṃ suṇātī**ti idaṃ vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇe eva etaṃ saddaṃ suṇātīti icchite āropite vā yujjati.

332. Lokuttaramaggakkhaṇe vacībhedaṃ icchato parassa abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Cittaṭṭhitikathāyaṃ **cullāsīti…pe… ādivacanavasenā**ti āruppeyeva evaṃ yāvatāyukaṭṭhānaṃ vuttaṃ, na aññatthāti katvā paṭikkhipatīti adhippāyo. Etena pana ‘‘na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittasamohitā’’ti (mahāni. 10 thokaṃ visadisaṃ) dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā. Purimāya ca vassasatādiṭṭhānānuññāya avirodho vibhāvetabbo. **Muhuttaṃ muhutta**nti pañho sakavādinā pucchito viya vutto, paravādinā pana pucchitoti daṭṭhabbo.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Anupubbābhisamayakathāyaṃ **athavā**tiādinā idaṃ dasseti – catunnaṃ ñāṇānaṃ ekamaggabhāvato na ekamaggassa bahubhāvāpatti, anupubbena ca sotāpattimaggaṃ bhāvetīti upapannanti paṭijānātīti.

344. **Tadā**ti dassane pariniṭṭhite.

345. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti ettha paṭisambhidāñāṇehi saha aṭṭhasu gahitesu niruttipaṭibhānapaṭisambhidāhi sotāpattiphalasacchikiriyā kathaṃ hotīti vicāretabbaṃ.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Vohārakathāyaṃ **udāhu sotādīnipī**ti ekantalokiyesu visayavisayīsu visayasseva lokuttarabhāvo, na visayīnanti natthettha kāraṇaṃ. Yathā ca visayīnaṃ lokuttarabhāvo asiddho, tathā visayassa saddāyatanassa. Tattha yathā asiddhalokuttarabhāvassa tassa lokuttaratā, evaṃ sotādīnaṃ āpannāti kinti tānipi lokuttarānīti attho daṭṭhabbo.

Yadi lokuttare paṭihaññeyya, lokuttaro siyāti attho na gahetabbo. Na hi lokuttare paṭihaññatīti parikappitepi saddassa lokuttarabhāvo atthīti adhippāyo. **''Lokiyena ñāṇenā''**ti uddhaṭaṃ, **''viññāṇenā''**ti pana pāḷi, tañca viññāṇaṃ sotasambandhena sotaviññāṇanti viññāyatīti. **Anekantatā**ti lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyoti etassa hetussa lokiye lokuttare ca sambhavato anekantabhāvo siyāti adhippāyo.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Dve dukkhasaccāni na icchatī**ti yesaṃ dvinnaṃ dvīhi nirodhehi bhavitabbaṃ, tāni dve dukkhasaccāni na icchatīti vuttaṃ hoti. **Ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhā**tiādinā paṭisaṅkhāya vinā niruddhā asamudācaraṇasaṅkhārā appaṭisaṅkhāniruddhāti dasseti, na uppajjitvā bhaṅgāti. Tena appaṭisaṅkhānirodho ca asamudācaraṇanirodhoti dassitaṃ hoti.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Indriyaparopariyattaṃ asādhāraṇa**nti yathā niddesato vitthārato sabbaṃ sabbākāraṃ ṭhānāṭṭhānādiṃ ajānantāpi ''aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyyā''tiādinā (a. ni. 1.268) ṭhānāṭṭhānāni uddesato saṅkhepato sāvakā jānanti, na evaṃ ''āsayaṃ jānāti anusayaṃ jānātī''tiādinā (paṭi. ma. 1.113) uddesamattenapi indriyaparopariyattaṃ jānantīti **''asādhāraṇa''**nti āha. Therena pana saddhādīnaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanamattaṃ sandhāya ''sattānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī''ti (paṭi. ma. 2.44) vuttaṃ, na yathāvuttaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ tathāgatabalanti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **''Uddesato**

ṭhānāṭṭhānādimattajānanavasena paṭijānātī''ti vuttaṃ, evaṃ pana paṭijānantena **''tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇa''**nti idampi evameva paṭiññātaṃ siyāti kathamayaṃ codetabbo siyā.

356. **Sesesu paṭikkhepo sakavādissa** ṭhānāṭṭhānañāṇādīnaṃ sādhāraṇāsādhāraṇattā tattha sādhāraṇapakkhaṃ sandhāyāti adhippāyo.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa dvinnaṃ phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjati yathāvuttanayenāti vicāretabbaṃ. Parikappanavasena āropetvā ṭhapetabbatāya satto ''paṇidhī''ti vutto. So pana ekasmimpi āropetvā na ṭhapetabboti ekasmimpi āropetvā ṭhapetabbena tena rahitatā vuttā.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. **Jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ cittaṃ maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotī**ti etissā laddhiyā ko dosoti vicāretabbaṃ. Yadi vippakataniddese doso, tatrāpi tena vimuccamānatāya **''vimuttaṃ vimuccamāna''**nti vuttaṃ. Sati ca dose uppādakkhaṇe vimuttaṃ, vayakkhaṇe vimuccamānanti vimuttavimuccamānavacanassa na codetabbaṃ siyā, atha kho vimuccamānavacanamevāti. Ekadesena, ekadese vā vimuccamānassa ca vimuttakiriyāya ekadeso visesanaṃ hotīti **''bhāvanapuṃsaka''**nti vuttaṃ. **Kaṭādayo**ti kaṭapaṭādayo. **Ekeneva cittenā**ti ekeneva phalacittenāti adhippāyo.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Anulomagotrabhukkhaṇepi asamudācarantā maggakkhaṇepi pahīnā eva nāma bhaveyyunti laddhi uppannāti adhippāyena **anulomagotrabhuggahaṇaṃ** karoti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. **Indriyāni paṭilabhati** appaṭiladdhindriyattā anindriyabhūtāni saddhādīni niyyānikāni bhāvento indriyāni paṭilabhati, na pana indriyāni bhāventoti adhippāyo.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. **Upatthaddha**nti yathā visayānubhāvagocarehi visiṭṭhaṃ hoti, tathā paccayabhūtena katabalādhānanti attho. **Taṃmattamevā**ti purimaṃ maṃsacakkhumattameva dhammupatthaddhaṃ na hotīti attho. **Anāpāthagata**nti maṃsacakkhunā gahetabbaṭṭhānaṃ āpāthaṃ nāgataṃ. Ettha ca visayassa dīpakaṃ ānubhāvagocarānameva asadisataṃ vadanto yādiso maṃsacakkhussa visayoti visayaggahaṇaṃ na visayavisesadassanatthaṃ, atha kho yādise visaye ānubhāvagocaravisesā honti, tādisassa

rūpavisayassa dassanatthanti dīpeti, sadisassa vā visayassa ānubhāvagocaravisesova visesaṃ.

Na ca maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchatīti dhammupatthaddhakāle purimaṃ maṃsacakkhumevāti na icchatīti adhippāyo. **Maṃsacakkhussa uppādo maggo**ti maṃsacakkhupaccayatādassanatthameva vuttaṃ, na tena anupādinnatāsādhanatthaṃ. **Rūpāvacarikāna**nti rūpāvacarajjhānapaccayena uppannāni mahābhūtāni rūpāvacarikānīti so icchatīti adhippāyo. Esa nayo **''arūpāvacarikāna''**nti etthāpi. **Arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipatī**ti tasmiṃyeva khaṇe rūpāvacaraṃ hutvā arūpāvacaraṃ na jātanti paṭikkhipatīti adhippāyo.

374. **Kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati,** yena tīṇi cakkhūni dhammupatthambhena cakkhuntarabhāvaṃ vadato bhaveyyunti adhippāyo.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. **Dibbena cakkhunā yathākammūpage satte pajānātī**ti yathākammūpagatañāṇassa upanissaye dibbacakkhumhi karaṇaniddeso kato, na yathākammūpagatajānanakiccake. Taṃkiccakeyeva pana paro karaṇaniddesaṃ maññatīti āha **''ayoniso gahetvā''**ti. **Yathākammūpagatañāṇameva dibbacakkhunti laddhī**ti iminā vacanena dibbacakkhumeva yathākammūpagatañāṇanti evaṃ bhavitabbaṃ. **Eva**-saddo ca aṭṭhāne ṭhito dibbacakkhusaddassa parato yojetabbo. Yathākammūpagatañāṇassa hi so dibbacakkhuto atthantarabhāvaṃ nivāreti. Na hi dibbacakkhussa yathākammūpagatañāṇatoti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Cātumahārājikānaṃ saṃvarāsaṃvarasabbhāvo āṭānāṭiyasuttena pakāsitoti **''tāvatiṃse deve upādāyā''**ti āha. Evaṃ sati sugatikathāyaṃ ''tāvatiṃse saṅgahitānaṃ pubbadevānaṃ surāpānaṃ, sakkadevānaṃ surāpānanivāraṇaṃ suyyati, taṃ tesaṃ surāpānaṃ asaṃvaro na hotī''ti vattabbaṃ hoti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. **Gihisaṃyojanasampayuttatāyā**ti etena gihichandarāgasampayuttatāya eva **''gihī''**ti vuccati, na byañjanamattenāti imamatthaṃ dasseti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. **Ayoniso**ti opapātiko hoti, tattha tassāyevūpapattiyā parinibbāyīti atthaṃ gahetvāti adhippāyo.

Upapattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Samannāgatakathāyaṃ pattiṃ sandhāya paṭijānanto catūhi khandhehi viya samannāgamaṃ na vadatīti tassa catūhi phassādīhi samannāgamappasaṅgo yathā hoti, taṃ vattabbaṃ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Imināva nayenā**ti ''tattha dve samannāgamā''tiādi sabbaṃ yojetabbaṃ. Tattha pattidhammo nāma rūpāvacarādīsu aññatarabhūmiṃ paṭhamajjhānādivasena pāpuṇantassa paṭhamajjhānādīnaṃ paṭilābho. Niruddhesupi paṭhamajjhānādīsu anirujjhanato cittavippayutto saṅkhāro, yena supanto sajjhāyādipasuto ca tehi samannāgatoti vuccatīti vadanti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Tasmā**ti yathāvuttassa ñāṇadvayassa bodhibhāvato. Taṃ aggahetvā pattidhammavasena natthitāya bodhiyā samannāgato buddhoti yesaṃ laddhi, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissāti yojanā daṭṭhabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Bodhisattameva sandhāya vutta**nti lakkhaṇasamannāgatesu abodhisatte chaḍḍetvā bodhisattameva gahetvā idaṃ suttaṃ vuttaṃ, na bodhisattato añño lakkhaṇasamannāgato natthīti. Nāpi sabbesaṃ lakkhaṇasamannāgatānaṃ bodhisattatā, tasmā asādhakanti adhippāyo.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Ṭhapetvā pāramīpūraṇa**nti pāramīpūraṇeneva te ''bodhiyā niyatā narā''ti vuccantīti dasseti. **Kevalañhi na**ntiādinā ca na niyāmakassa nāma kassaci uppannattā byākarontīti dasseti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. **Nippariyāyenevā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā ''sabbasaṃyojanappahāna''nti imaṃ pariyāyaṃ aggahetvā arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātīti vuttaṃ hoti. **Appahīnassa abhāvā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā **paṭijānātī**ti vadanti, tathā **''anavasesappahāna''**nti etthāpi. Evaṃ sati tena attano laddhiṃ chaḍḍetvā sakavādissa laddhiyā paṭiññātanti āpajjati.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṃ na hotīti **''vimuttānī''ti vā** tadaṅgavimuttiyādibhāvato maggena pahīnānaṃ puna anuppattito ca **''avimuttānī''ti vā** na vattabbānīti adhippāyo. Gotrabhuñāṇañcettha vipassanāggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. **Na panetaṃ asekha**nti etena asekhavisayattā asekhameva ñāṇanti parassa laddhi, na pana asekhassāti imamatthaṃ dasseti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. **Na pathavīyevā**ti lakkhaṇapathavīyeva, sasambhārapathavīyeva vā na hotīti attho. **Anicce niccantiādivipariyeso pana viparītañāṇaṃ nāmā**ti aññāṇepi ñāṇavohāraṃ āropetvā vadatīti daṭṭhabbaṃ.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Ñāṇaṃ atthi,** yaṃ saccānulomaṃ maggañāṇānugatikaṃ passanto bhagavā ''bhabbo''ti jānātīti laddhi. **Paṭhamapañhameva catutthaṃ katvā**ti ettha ''niyatassa aniyāmagamanāyā''ti viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā ''catuttha''nti āha.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Yaṃkiñci ariyānaṃ ñāṇaṃ, sabbaṃ lokuttaramevā**ti gaṇhantenapi sabbaṃ ñāṇaṃ paṭisambhidāti na sakkā vattuṃ. Anariyānampi hi ñāṇaṃ ñāṇamevāti. Tassa vā ñāṇataṃ na icchatīti vattabbaṃ. **Pathavīkasiṇasammutiyaṃ samāpattiñāṇaṃ sandhāyā**ti anariyassa etaṃ ñāṇaṃ sandhāyāti adhippāyo siyā.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. **Saccanti vacanasāmaññena** ubhayassapi saccasāmaññattaṃ gahetvā vadatīti dassento **''tatthā''**tiādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Phassassa phusanalakkhaṇaṃ manasikaroto**ti etena purimā vattabbapaṭiññā anupadadhammamanasikārato aññaṃ samudāyamanasikāraṃ sandhāya katāti dasseti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Sabbasmimpī**ti ‘‘pāṭaliputtassa kho’’tiādinā anāgate ñāṇanti vuttanti anāgatabhāvasāmaññena anantarānāgatepi ñāṇaṃ icchantīti vuttaṃ hoti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. **Vacanaṃ nissāyā**ti atthato āpannaṃ vacanaṃ, anujānanavacanaṃ vā nissāya. **Santatiṃ sandhāyā**ti bhaṅgānupassanānaṃ bhaṅgato anupassanāsantatiṃ sandhāyāti adhippāyo.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Buddhānaṃ viyā**ti yathā buddhā sabbappakāraphalaparopariyattajānanavasena attano eva ca balena phalaṃ jānanti, evanti vuttaṃ hoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Aniyato nāma na hotī**ti yathā micchattaniyatassa bhavantare aniyataṃ nāma hoti, evaṃ etassa kadācipi aniyatatā na hotīti yo niyāmo, so asaṅkhatoti adhippāyo.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhena ṭhitatā**ti kāraṇabhāvoyeva. Etena ca dhammānaṃ kāraṇabhāvo **dhammaṭṭhitatā**ti etamatthaṃ dasseti. Tathā **‘‘dhammaniyāmatā’’**ti etthāpi.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. **Vatthusacca**nti jātiyādi kāmataṇhādi sammādiṭṭhiādi ca. Bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇehi **lakkhaṇasaccaṃ** bādhanādi.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Kariyamānā karīyatī**ti arūpakkhandhānaṃ pavattamānānaṃ samathavipassanānukkamena appavatti sādhīyatīti attho. **Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṃ pana abhāvenā**ti vadanto sabhāvadhammataṃ paṭisedheti. **Vodānañca** vuṭṭhānapariyāyova. **Asaṅkhatabhāve kāraṇaṃ na hoti** sabhāvadhammattāsādhakattāti adhippāyo.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamavaggo

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti sambandhā.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. **Nānattavavatthānaṃ natthī**ti vadanto ‘‘tilamhi telaṃ anupaviṭṭha’’nti vacanameva na yujjatīti ‘‘na heva’’nti paṭikkhittanti dasseti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Phassādīnaṃ ekuppādatādivirahitā sahajātatā natthīti āha **‘‘sampayuttasahajātataṃ sandhāyā’’**ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. **Deyyadhammavasena codetu**nti yadi cetasikova dhammo dānaṃ, ‘‘diyyatīti dāna’’nti imināpi atthena cetasikasseva dānabhāvo āpajjatīti codetunti attho.

479. **Aniṭṭhaphalantiādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vutta**nti phaladānabhāvadīpanatthaṃ na vuttanti attho daṭṭhabbo. **Aniṭṭhaphala**ntiādinā acetasikassa dhammassa phaladānaṃ vuttaṃ viya hoti, na dānabhāvo, tannivāraṇatthañcetamāhāti. Evañca katvā anantaramevāha **‘‘na hi acetasiko annādidhammo āyatiṃ vipākaṃ detī’’**ti. **Iṭṭhaphalabhāvaniyamanattha**nti deyyadhammo viya kenaci pariyāyena aniṭṭhaphalatā dānassa natthi, ekantaṃ pana iṭṭhaphalamevāti niyamanatthanti attho.

Itarenāti ‘‘diyyatīti dāna’’nti iminā pariyāyena. **Na pana ekenatthenā**ti ‘‘deyyadhammova dāna’’nti imaṃ sakavādīvādaṃ nivattetuṃ ‘‘saddhā hiriya’’ntiādikaṃ suttasādhanaṃ paravādīvāde yujjati, ‘‘idhekacco annaṃ detī’’tiādikañca, ‘‘cetasikova dhammo dāna’’nti imaṃ nivattetuṃ ‘‘cetasiko dhammo dāna’’nti imaṃ pana sādhetuṃ ‘‘saddhā hiriya’’ntiādikaṃ sakavādīvāde yujjati, ‘‘idhekacco annaṃ detī’’tiādikaṃ vā ‘‘deyyadhammo dāna’’nti sādhetunti evaṃ nivattanasādhanatthanānattaṃ sandhāya ‘‘na pana ekenatthenā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha yathā paravādīvāde ca suttasādhanatthaṃ ‘‘na vattabbaṃ cetasiko dhammo dāna’’nti pucchāyaṃ cetasikovāti attho daṭṭhabbo, tathā ‘‘na vattabbaṃ deyyadhammo dāna’’nti pucchāya ca deyyadhammovāti. **Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalābhāvamattameva paṭikkhitta**nti ettha ‘‘iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhitta’’nti pāṭhena bhavitabbanti. ‘‘Iṭṭhaphalābhāvamattameva disvā paṭikkhitta’’nti vā vattabbaṃ. **Saṅkarabhāvamocanattha**nti cetasikassa dātabbaṭṭhena deyyadhammassa ca iṭṭhaphalaṭṭhena dānabhāvamocanatthanti vuttaṃ hoti.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Paribhogamayaṃ nāma cittavippayuttaṃ puññaṃ atthīti laddhi. Tañhi te sandhāya paribhogamayaṃ puññaṃ pavaḍḍhatīti vadantīti adhippāyo.

485. **Tassāpi vasenā**ti tassāpi laddhiyā vasena. Pañcaviññāṇānaṃ viya etesampi samodhānaṃ siyāti paṭijānātīti vadanti. Pañcaviññāṇaphassādīnameva pana samodhānaṃ sandhāya paṭijānātīti adhippāyo.

486. **Aparibhuttepī**ti iminā ‘‘paṭiggāhako paṭiggahetvā na paribhuñjati chaḍḍetī’’tiādikaṃ dasseti. Aparibhutte deyyadhamme puññabhāvato paribhogamayaṃ puññaṃ pavaḍḍhatīti ayaṃ vādo hīyati. Tasmiñca hīne sakavādīvādo balavā. Cāgacetanāya eva hi puññabhāvo evaṃ siddho hotīti adhippāyo. Aparibhuttepi deyyadhamme puññabhāve cāgacetanāya eva puññabhāvoti āha **‘‘sakavādīvādova balavā’’**ti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva yāpentī**ti teneva cīvarādinā yāpenti, teneva vā cīvarādidānena yāpenti, sayaṃkatena kammunā vināpīti adhippāyo. **Iminā kāraṇenā**ti yadi yaṃ ito cīvarādi dinnaṃ, na tena yāpeyyuṃ, kathaṃ anumodeyyuṃ…pe… somanassaṃ paṭilabheyyunti laddhiṃ patiṭṭhapentassapīti vuttaṃ hoti.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. **Phasso sukhavedanīyādibhedo hotī**ti phassena sabbampi kammavipākaṃ dassetvā puna attavajjehi sampayogadassanatthaṃ **‘‘so ca saññādayo cā’’**tiādi vuttaṃ. **Atthi ca nesa**nti sāvajjane cakkhuviññāṇādisahajātadhamme sandhāya vuttaṃ. **Yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā**ti iṭṭhavipāke eva patthanaṃ katvā kammaṃ karontīti kammūpanissayabhūtameva patthanaṃ dasseti, paccuppannavedanāpaccayaṃ vā taṇhaṃ upādānādinibbattanavasena dukkhassa pabhāvitaṃ. **Mūlataṇhā**ti paccuppannavipākavaṭṭanibbattakakammassa upanissayabhūtaṃ purimataṇhaṃ, kammasahāyaṃ vā vipākassa upanissayabhūtaṃ.

493. Sakasamayavasena ca codanāya payujjamānataṃ dassetuṃ **‘‘tesañca laddhiyā’’**tiādimāha.

494. **Paṭilābhavasenā**ti kamme sati pathaviyādīnaṃ paṭilābho hotīti kammaṃ taṃsaṃvattanikaṃ nāma hotīti dasseti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Sampayogalakkhaṇābhāvā**ti ‘‘ekārammaṇā’’ti imassa sampayogalakkhaṇassa abhāvāti adhippāyo.

496. **Pariyāyo natthī**ti sakavādinā attanā vattabbatāya pariyāyo natthīti abyākatānaṃ jarāmaraṇassa vipākanivāraṇatthaṃ **abyākatavasena pucchā na katā**ti dasseti.

497. **Aparisuddhavaṇṇatā** jarāyevāti keci, taṃ **akusalakammaṃ kammasamuṭṭhānassā**tiādinā rūpasseva dubbaṇṇatādassanena samamevāti.

Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

500. **Vaṭṭa**nti kammādivaṭṭaṃ.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. **Tappaccayāpī**ti yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hoti tappaccayāpi aññamaññapaccayabhūtatopīti adhippāyo. **So hī**tiādinā purimapaṭiññāya imassa codanassa kāraṇabhāvaṃ dasseti. **Aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhenā**ti **ādi**-saddena sahajātādipaccaye saṅgaṇhitvā tesu tena tena paccayabhāvenāti dasseti.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇoti vaṇṇanibhā saṇṭhānañca vuccatīti āha **‘‘sadisarūpasaṇṭhānā’’**ti.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Atidūrassa antaritassa pattabbassa desassa dassanato **dibbacakkhuko viya**. Ākāsena pathavantaraṭṭhānāni bhinditvā gamanato **iddhimā viya. Na sahadhammenā**ti yadi so bhavānaṃ antarā na siyā, na nāma antarābhavoti paṭikkhepe karaṇaṃ natthīti adhippāyo.

506. **Tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto**ti etena cutianantaraṃ antarābhavaṃ khandhāti, vattamānā jātīti, mātukucchimeva paviṭṭhā antaradhāyamānā maraṇanti na icchati.

507. **Yathā kāmabhavādīsu** tattha tattheva punappunaṃ cavitvā upapattivasena cutipaṭisandhiparamparā hoti, evaṃ taṃ tattha na icchatīti dasseti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Kāmabhavassa kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo sabbepi kāmāvacarā khandhādayo kāmabhavoti iminā adhippāyena daṭṭhabbo. Upādinnakkhandhānameva pana kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṃ dassito, na kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo. **''Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā''ti vacanamattaṃ nissāyā**ti pañceva kāmakoṭṭhāsā ''kāmo''ti vuttāti **kāmadhātū**tivacanaṃ na aññassa nāmanti iminā adhippāyenevaṃ vacanamattaṃ nissāyāti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Rūpadhātukathāyaṃ **rūpadhātū**ti vacanato rūpīdhammeheva rūpadhātuyā bhavitabbanti laddhi daṭṭhabbā. Suttesu ''tayome bhavā''tiādinā (dī. ni. 3.305) paricchinnabhūmiyova **bhūmiparicchedo,** ''heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā''tiādikammaparicchindanampi (vibha. 182) vadanti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Imināvupāyenā**ti yathā hi purimakathāyaṃ rūpino dhammā avisesena ''rūpadhātū''ti vuttā, evamidhāpi arūpino dhammā avisesena ''arūpadhātū''ti vuttāti tattha vuttanayo idhāpi samānoti adhippāyo.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā

519. **Ghānanimittānipī**ti idaṃ ghānādinimittānipīti vattabbaṃ. **Nimitta**nti ghānādīnaṃ okāsabhāvena upalakkhitaṃ tathāvidhasaṇṭhānaṃ rūpasamudāyamāha.

Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Sukhumarūpaṃ atthi,** yato nissaraṇaṃ taṃ āruppanti adhippāyo.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā

527-537. **Pakappayamānā**ti āyūhamānā, sampayuttesu adhikaṃ byāpāraṃ kurumānāti attho. **Purimavāre**ti ‘‘yaṃkiñci akusalena cittena samuṭṭhitaṃ rūpaṃ, sabbaṃ taṃ akusala’’nti imaṃ pañhaṃ vadati.

Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Arūpajīvitindriyantipañhe** ‘‘atthi arūpīnaṃ dhammānaṃ āyū’’tiādikaṃ pañhaṃ antaṃ gahetvā vadati. **Arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchatī**ti ettha rūpārūpadhammānaṃ taṃ icchanto arūpadhammānaṃ icchatīti vattuṃ yuttoti ‘‘arūpadhammāna’’nti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

541. **Sattasantāne rūpino vā dhammā hontū**tiādināpi tameva jīvitindriyasantānaṃ vadatīti veditabbaṃ.

542. **Pubbāparabhāgaṃ sandhāyā**ti samāpattiyā āsannabhāvato tadāpi samāpannoyevāti adhippāyo.

544-545. **Dve jīvitindriyānī**ti ‘‘pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassā’’ti purimapāṭho. ‘‘Pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissā’’ti pacchimapāṭho, so yutto.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. **Sesa**nti pāṇātipātādikammassa hetūti ito purimaṃ sotāpannādianuyogaṃ vadati. **Handa hī**ti paravādissevetaṃ sampaṭicchanavacananti sampaṭicchāpetunti na sakkā vattuṃ, ‘‘katamassa kammassa hetū’’ti pana sakavādī taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadatīti yujjeyya, sampaṭicchāpetunti pana pakkhaṃ paṭijānāpetunti atthaṃ aggahetvā paravādī attano laddhiṃ sakavādiṃ gāhāpetunti attho daṭṭhabbo.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavaggo

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. **Vibhāgadassanattha**nti visabhāgadassanatthanti vuttaṃ hoti. Nānācittavasena paṭijānantassa adhippāyamaddanaṃ kathaṃ yuttanti vicāretabbaṃ. Ārammaṇavasena hi dassanadvayaṃ saha vadantassa tadabhāvadassanatthaṃ idaṃ āraddhanti yuttanti. **Anussavavasenā**tiādinā na kevalaṃ aniccādiārammaṇameva ñāṇaṃ vipassanā, atha kho ‘‘anuppādo khema’’ntiādikaṃ nibbāne ānisaṃsadassanañcāti dīpeti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Suttabhayenā**ti ‘‘pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayanti kho, bhikkhave, nibbānassetaṃ

adhivacana’’nti (saṃ. ni. 4.238) asaṃyojaniyādibhāvaṃ sandhāya khemādibhāvo vuttoti evamādinā suttabhayenāti daṭṭhabbaṃ.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. **Ārammaṇatthassa vibhāgadassanattha**nti paccayaṭṭho olubbhaṭṭhoti evaṃ vibhāge vijjamāne paccayolubbhānaṃ visesābhāvaṃ kappetvā akappetvā vā sappaccayattā olubbhārammaṇenapi sārammaṇamevāti na gahetabbanti dassanatthanti vuttaṃ hoti.

Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. **Appahīnattāva atthīti vuccati,** na pana vijjamānattāti adhippāyo.

Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-8. **Tassa ñāṇassā**ti maggañāṇassāti vadanti.

Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Avisesenevā**ti ārammaṇasampayogehi dvīhipīti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbaso**ti savitakkacittesu sabbattha sabbadā vāti imamatthaṃ dassento āha **‘‘antamaso manodhātupavattikālepī’’**ti. **Vitakkavipphāramatta**nti vitakkassa pavattimattanti adhippāyo.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. **Anāpattī**ti visaṃvādanādhippāyassa abhāvā musāvādo na hotīti vuttaṃ.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Tāsū**ti tāsu paññattīsu. Samannāgamapaññattiyā **samannāgatoti vuccati,** paṭilābhapaññattiyā **lābhīti vuccati. Samannāgatoti vuccati** ayaṃ samannāgamapaññatti nāma. **Lābhīti vuccati** ayaṃ paṭilābhapaññatti nāmāti vā adhippāyo yojetabbo.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavaggo

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-2. **Bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena sahevā**tiādiṃ vadantena kiriyakhandhānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā khandhā uppajjantīti ca vattabbaṃ, tathā upapattesiyānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā, kiriyānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha kiriyāti. Cakkhuviññāṇādīnaṃ kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṃ. **Ñāṇa**nti maggañāṇaṃ yuttaṃ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Taṃ lakkhaṇa**nti ‘‘cha viññāṇā’’ti avatvā ‘‘pañcaviññāṇā uppannavatthukā’’tiādinā vuttaṃ lakkhaṇaṃ. ‘‘Cha viññāṇā’’ti avacanaṃ panettha ‘‘no ca vata re vattabbe’’tiādivacanassa kāraṇanti adhippetaṃ.

577. **Lokiyo**ti vipassanāmaggamāha. **Yaṃ tattha animitta**nti cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe yaṃ animittaṃ gaṇhanto na nimittaggāhīti vutto, tadeva suññatanti adhippāyo.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Kusalākusalavasena namī**ti kusalākusalabhāvena namitvā pavattīti vuttaṃ hoti. Sā pana ārammaṇappakāraggahaṇaṃ yena alobhādīhi lobhādīhi ca sampayogo hotīti daṭṭhabbo ‘‘sukhamiti cetaso abhāgo’’tiādīsu viya.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. **Khaṇabhaṅganirodhaṃ,** na appavattinirodhaṃ, sīlavītikkamanirodhaṃ vā. **Vītikkamaṃ viyā**ti yathā vītikkame kate dussīlo, evaṃ niruddhepīti evaṃ vītikkamena ninnānaṃ sallakkhentoti attho.

Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Yena so sīlavāyeva nāma hotī**ti yena cittavippayuttena ṭhitena upacayena akusalābyākatacittasamaṅgī sīlavāyeva nāma hotīti adhippāyo. **Sesamettha ‘‘dānaṃ acetasika’’nti kathāyaṃ vuttanayeneva veditabba**nti vuttaṃ, sā pana kathā maggitabbā.

Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṃ \100 **purimakathāsadisamevā**ti paribhogakathekadesasadisatā daṭṭhabbā.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. **Āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūri**nti ekasmiṃ divase āṇattassa aparasmiṃ divase pāṇātipātaṃ karontassa tadā sā āṇatti viññattiṃ vināyeva aṅgaṃ hotīti **aviññatti dussīlya**nti adhippāyo.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavaggo

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Ñāṇakathāyaṃ **seyyathāpi mahāsaṅghikāna**nti pubbe **ñāṇaṃanārammaṇantikathāyaṃ** (kathā. 557 ādayo) vuttehi andhakehi aññe idha mahāsaṅghikā bhaveyyuṃ. **Yadi aññāṇe vigate**tiādinā rāgavigamo viya vītarāgapaññattiyā aññāṇavigamo ñāṇīpaññattiyā kāraṇanti dasseti. Na hi ñāṇaṃ assa atthīti ñāṇī, atha kho aññāṇīpaṭipakkhato ñāṇīti. **Yasmā ñāṇapaṭilābhenā**ti ettha ca ñāṇapaṭilābhena aññāṇassa vigatattā so ñāṇīti vattabbataṃ āpajjatīti attho daṭṭhabbo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Idaṃdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. **Itaro pana sakasamaye**ti paravādī attano samayeti attho.

Idaṃdukkhantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. **Kammassa vipākavasena vā**ti nirayaṃva sandhāya vuttaṃ. Tattha hi abbudādiparicchedo tādisassa kammavipākassa vasena vutto. **Vassagaṇanāya vā**ti manusse cātumahārājikādideve ca sandhāya. Tesañhi asaṅkhyeyampi kālaṃ vipākadānasamatthaṃ kammaṃ vassagaṇanāya paricchijjatīti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samādhānaṭṭhenā**ti samaṃ ṭhapanaṭṭhena samādhi nāma cetasikantaraṃ atthīti

aggahetvāti attho. **Chalenā**ti ekacittakkhaṇikatte cakkhuviññāṇassa ca jhānacittassa ca na koci visesoti etena sāmaññamattenāti adhippāyo.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Anantarapaccayatañcevā**ti avijjā saṅkhārānaṃ anantarapaccayo avijjāya yā ṭhitatā tato hoti, tāya ṭhitatāya anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hotīti adhippāyo. Anantarapaccayaggahaṇañcettha aññamaññapaccayabhāvarahitassa ekassa paccayassa dassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Tena hi sabbo tādiso paccayo dassito hotīti. **Aññamaññapaccayatañcā**ti avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, saṅkhārā ca avijjāya. Tattha avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvasaṅkhātāya ṭhitatāya saṅkhārānaṃ avijjāya paccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hoti, tassā ca itarāti adhippāyo.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. **Rūpādayo viya parinipphannā**ti rūpādīhi saha uppajjitvā nirujjhanato parinipphannāti attho. **Aniccatāvibhāgānuyuñjanavasenā**ti tīsu daṇḍesu daṇḍavohāro viya tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti tassā vibhāgānuyuñjanavasenāti vadanti.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavaggo

1. Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. **Vipākadvāra**nti bhavaṅgamanaṃ vadati. **Kammadvāra**nti kusalākusalamanaṃ.

Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Abyākataṃ sandhāya paṭikkhepo**ti sakasamayalakkhaṇena paṭikkhepo katoti vadanti. Avipākacetanāya sarūpena dassitāya savipākāpi dassitāyeva nāma hotīti maññamāno āha **‘‘savipākāvipākacetanaṃ sarūpena dassetu’’**nti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saddovipākotikathāvaṇṇanā

636-637. **Kammasamuṭṭhānā arūpadhammāvā**tiādinā kammasamuṭṭhānesu cakkhādīsupi vipākavohāro natthi, ko pana vādo akammasamuṭṭhāne saddeti dasseti.

Saddovipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. **Tasmā vipāko**ti avisesena saḷāyatanaṃ vipākoti yesaṃ laddhīti vuttaṃ hoti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Sattakkhattuparamatāniyato**ti sattakkhattuparamatāya niyato. **Imaṃ vibhāga**nti imaṃ visesaṃ. **Tvaṃ panassa niyāmaṃ icchasī**ti avinipātadhammatāphalappattīhi aññasmiṃ sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṃ icchasīti attho.

Ānantariyābhāvanti yena so dhammābhisamayena bhabbo nāma hoti, tassa ānantariyakammassa abhāvanti attho, puggalassa vā ānantariyabhāvassa abhāvanti. Kiṃ pana so antarādhammaṃ abhisamissatīti? Keci vadanti ''sattakkhattuparamo sattamaṃ bhavaṃ nātikkamati, orato pana natthi paṭisedho''ti. Apare ''yo bhagavatā ñāṇabalena byākato, tassa antarā abhisamayo nāma natthi, tathāpi bhavaniyāmassa kassaci abhāvā bhabboti vuccati. Yathā kusalā abhiññācetanā kadāci vipākaṃ adadamānāpi sati kāraṇe dātuṃ bhabbatāya vipākadhammadhammā nāma, tathā indriyānaṃ mudutāya sattakkhattuparamo, na niyāmasabbhāvā nāpi bhagavatā byākatattā, na ca indriyamudutā abhabbatākaro dhammoti na so abhabbo nāma. Abhabbatākaradhammābhāvato cettha abhabbatā paṭisedhitā, na pana antarā abhisametuṃ bhabbatā vuttā. Yadi ca sattakkhattuparamo antarā abhisameyya, kolaṃkolo siyā''ti. Visesaṃ pana akatvā bhabbasabhāvatāya bhabboti vattuṃ yuttaṃ. **Na bhavaniyāmakaṃ kiñcī**ti ettha passitvāti vacanaseso, byākarotīti vā sambandho.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavaggo

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Kappaṭṭhakathāyaṃ **heṭṭhā**ti iddhibalakathāyaṃ.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Anantarāpayuttakathāyaṃ ānantariyaṃ payuttaṃ etenāti **anantarāpayutto**ti ānantariye anantarāsaddaṃ āropetvā aṭṭhakathāyaṃ attho vuttoti daṭṭhabbo. ''Anantarapayutto''tipi pāḷi dissati.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāmā**ti ettha appattaniyāmānaṃ dhamme sandhāya **''tebhūmakadhammā''**ti āha. Eteva hi sandhāya **''tehi samannāgatopi aniyatoyevā''**ti vuttanti. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā ''niyato bodhisatto pacchimabhaviko bhabbo dhammaṃ abhisametuṃ okkamitu''nti adhippāyena ''niyāmaṃ okkamatī''ti yesaṃ laddhīti atthayojanā. Evaṃ pana vohāramattasabbhāvo ''niyato''ti vacanassa, dhammaṃ abhisametuṃ bhabbatā ca ''niyāmaṃ okkamatī''ti vacanassa kāraṇabhāvena vuttā hoti, bhabbatāyeva pana ubhayassapi kāraṇanti yuttaṃ. **Aññenā**ti yadi niyato niyāmaṃ okkameyya, micchattaniyato sammattaniyāmaṃ, sammattaniyato vā

micchattaniyāmaṃ okkameyya, na ca taṃ atthīti dassanatthanti attho.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Asātarāgakathāyaṃ **''aho vata me etadeva bhaveyyā''ti rajjanā**ti iminā evaṃ pavattamānoyeva lobho idha ''rāgo''ti adhippeto, na aññathāti dasseti.

675. **Sutte panā**ti etassa ''adhippāyo''ti etena sambandho.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. **Yasmā dhammataṇhāti vuttā, tasmā abyākatā**ti kusalesu dhammesu lokuttaresu vā sabbesu taṇhā ''dhammataṇhā''ti gahetvā yasmā sā taṇhā, tasmā kusalā na hoti, yasmā pana dhamme pavattā, tasmā akusalā na hotīti abyākatāti laddhīti dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṃkhipitvā dassitā,** tasmā dhammataṇhāpi kāmataṇhādibhāvato na abyākatāti adhippāyo.

Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamavaggo

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. **Ta**nti kusalaṃ akusalañcāti visuṃ sambandho daṭṭhabbo. **Taṃ** ubhayanti vā vacanaseso. **Paṭisandahatī**ti ghaṭeti, anantaraṃ uppādetīti vuttaṃ hoti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Keci vādino ''aṅkure sākhāviṭapādisampannānaṃ rukkhādīnaṃ bījamattaṃ āvibhāvaṃ gacchatī''ti vadantīti tesaṃ vādaṃ nidassanaṃ karonto āha **''sampannasākhāviṭapāna''**ntiādi.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇa**nti ettha ''laddhivasena paṭijānātī''ti anantaruppattiṃ sallakkhentopi na so cakkhumhi rūpārammaṇaṃ sotaviññāṇaṃ icchati, atha kho sotamhiyeva saddārammaṇanti anantarūpaladdhivasena āpannattā ''paṭijānātī''ti yuttaṃ vattuṃ.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Sammāvācādi rūpaṃ maggo cāti icchanto **‘‘ariyarūpa’’**ntipi vadati.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññoanusayotikathāvaṇṇanā

700-701. ‘‘Sarāgotiādi pana tasmiṃ samaye rāgassa appahīnattā sarāgoti vattabbata’’nti purimapāṭho, **‘‘sānusayotiādi pana tasmiṃ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbata’’**nti pacchimapāṭho, so yutto. So hi **na anusayapariyuṭṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā taṃ asādhaka**nti etena sametīti.

Aññoanusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti,** na ca te vipassanāya sampayuttā, tasmā pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti laddhīti adhippāyo.

Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Tividhāyā**ti kilesavatthuokāsavasena, kāmarāgakāmavitakkakāmāvacaradhammavasena vā tividhāya. **Kilesakāmavasenā**ti kilesakāmabhūtakāmadhātubhāvenāti vuttaṃ hoti. **Adhippāyaṃ asallakkhento**ti rūpadhātusahagatavasena anusetīti, rūpadhātudhammesu aññatarabhāvena rūpadhātupariyāpannoti ca pucchitabhāvaṃ asallakkhentoti attho.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Diṭṭhigataṃ ‘‘sassato lokoti kho, vaccha, abyākatameta’’nti sassatādibhāvena akathitattā** ‘‘abyākata’’nti vuttanti sambandho. Ettha pana na diṭṭhigataṃ ‘‘abyākata’’nti vuttaṃ, atha kho ‘‘ṭhapanīyo eso pañho’’ti dassitaṃ, tasmā sabbathāpi diṭṭhigataṃ ‘‘abyākata’’nti na vattabbanti yuttaṃ.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā**ti yasmā diṭṭhirāgānaṃ samāne vikkhambhanabhāvepi ‘‘vītarāgo’’ti vuccati, na pana ‘‘vigatadiṭṭhiko’’ti, tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṃ vadanti. Rūpadiṭṭhiyā abhāvā pana kāmadhātupariyāpannāya diṭṭhiyā bhavitabbaṃ. Yadi ca pariyāpannā siyā, tathā ca sati kāmarāgo viya jhānalābhino diṭṭhipi vigaccheyyāti ‘‘vigatadiṭṭhiko’’ti vattabbo siyā, na ca vuccati, tasmā apariyāpannā diṭṭhi. Na hi sā tassa avigatā diṭṭhi kāmarāgo viya kāmadiṭṭhi yena kāmadhātuyā pariyāpannā siyāti vadatīti veditabbaṃ.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavaggo

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Tasmā paccayatā vavatthitā**ti hetupaccayabhūtassa dhammassa ārammaṇapaccayabhāvādinā viya adhipatipaccayatādinā ca na bhavitabbanti hetupaccayabhāvoyevetassa vavatthito hotīti attho.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Apuññābhisaṅkhārova gahito** ‘‘nanu avijjā saṅkhārena sahajātā’’ti vuttattāti adhippāyo. **Sahajātaaññamaññaatthiavigatasampayuttavasenā**ti ettha nissayo kamabhedena atthiggahaṇena gahito hotīti na vutto, kammāhārā asādhāraṇatāyāti veditabbā. Vakkhati hi ‘‘tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontī’’ti (kathā. aṭṭha. 718-719), tasmā upādānehi samānā evettha saṅkhārānaṃ paccayatā dassitāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Tatiyasaññāvedayitakathāyaṃ **sesasatte sandhāyā**ti nirodhasamāpannato aññe yesaṃ nirodhasamāpattiyā bhavitabbaṃ, te pañcavokārasatte sandhāyāti adhippāyo, asaññasattānampi ca saññuppādā cutiṃ icchantīti sesasabbasatte sandhāyāti vā. **Sarīrapakati**nti tathārūpo ayaṃ kāyo, yathārūpe kāye pāṇisamphassāpi kamantītiādikaṃ.

733-734. **Suttavirodho siyā**ti idaṃ paravādiṃ sampaṭicchāpetvā vattabbaṃ.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. **Saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipī**ti laddhikittane saññāvirāgavasena pavattabhāvanaṃ catutthajjhānasamāpattiṃ ‘‘asaññasamāpattī’’ti aggahetvā sāpi asaññitā saññāvedayitanirodhasamāpattiyeva nāmāti parassa laddhīti dasseti. **Yasmā asaññasamāpattiṃ samāpannassa alobhādayo atthī**ti ettha sakasamayasiddhā catutthajjhānasamāpatti ‘‘asaññasamāpattī’’ti vuttā.

736. **Saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā,** na saññāya abhāvatoti catutthajjhānasamāpattimeva sandhāya vadati.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. **Kammena sahajātoti pañhesu** ‘‘kammūpacayaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānātī’’ti katthaci pāṭho, ‘‘cittasampayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānātī’’ti aññattha. Ubhayampi vicāretabbaṃ.

741. **Tasmā**ti tiṇṇampi ekakkhaṇe sabbhāvato tiṇṇaṃ phassānañca samodhānā ca ekattaṃ pucchatīti adhippāyo daṭṭhabbo.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavaggo

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Sukhānuppadānakathāyaṃ **yaṃ evarūpa**nti yaṃ nevattano, na paresaṃ, na tassa, evarūpaṃ nāma anuppadinnaṃ bhavituṃ na arahati aññassa asakkuṇeyyattāti laddhimattena paṭijānāti, na yuttiyāti adhippāyo.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṃcittatāyā**ti tadeva ārammaṇabhūtaṃ cittaṃ etassāti taṃcitto, tassa bhāvo taṃcittatā, tāya taṃcittatāya. Taṃ vā ālambakaṃ ālambitabbañca cittaṃ taṃcittaṃ, tassa bhāvo tasseva ālambakaālambitabbatā taṃcittatā, tāya codetunti attho.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāyaṃ **heṭṭhā**ti cuddasamavagge **āgatapariyāpannakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 703-705). ‘‘Samāpattesiya’’ntiādi vuttanayameva. Yañcettha ‘‘atthi rūpaṃ arūpāvacara’’nti arūpāvacarakammassa katattā rūpaṃ vuttaṃ, tattha ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhamavagge **arūperūpakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 524-526) vuttanayamevāti.

Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Sattarasamavaggo

1. Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Cittaṃ anādiyitvā**ti ‘‘kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato’’ti vuttaṃ kiriyacittaṃ abyākataṃ anādiyitvāti attho.

Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Ayoniso gahetvā**ti aladdhavipākavārānampi kammānaṃ byantībhāvaṃ na vadāmīti atthaṃ

gahetvāti adhippāyo. Keci pana ‘‘kammānaṃ vipākaṃ appaṭisaṃviditvā puggalassa byantībhāvaṃ na vadāmīti evaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā’’ti vadanti.

781. **Tāva na kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī**ti tāva na kamati, tato paraṃ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatīti adhippāyo. Ettha kira ‘‘sati jīvite jīvitāvasese jīvitā voropetī’’ti vacanato attano dhammatāya marantaṃ koṭṭentassa vā sīsaṃ vā chindantassa natthi pāṇātipātoti ācariyā vadanti. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaupakkamamaraṇesu vijjamānesupi na tena upakkamena matoti natthi pāṇātipātoti adhippāyo. Evaṃ pana marantena tena ekacittavārampi dhammatāmaraṇato orato na matoti dubbiññeyyametaṃ.

Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Bījato aṅkurassevā**ti yathā aṅkurassa abījato nibbatti natthi, tathā paccuppannapavattassapi akammato kammavipākato nibbatti natthi, taṃ sandhāya paṭikkhipatīti adhippāyo. **Deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchatī**ti deyyadhammavasena yāya cetanāya taṃ deti, tassa dānassa phalaṃ pucchati, na deyyadhammassāti vuttaṃ hoti.

Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccattenā**ti ‘‘yāva dukkhā nirayā’’tiādīsu (ma. ni. 3.250) viya dukkhārammaṇattenapi dukkhaṃ vattabbanti adhippāyo.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāyaṃ **na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkontī**ti yathā puggalo sīlaparisodhanādīni katvā nirodhampi samāpajjitvā visodhetuṃ sakkoti, na evaṃ maggaphalānīti adhippāyo, appaṭiggahaṇatoti vā.

Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Dakkhiṇāvisuddhikathāyaṃ **visujjheyyā**ti etassa atthaṃ dassento **‘‘mahapphalā bhaveyyā’’**ti āha. **Dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotī**ti paṭiggāhakanirapekkhā paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā dāyakeneva mahāvipākacetanattaṃ āpādikā, paṭiggāhakanirapekkhā vipākadāyikā hotīti adhippāyo. **Añño aññassa kārakoti yadi dāyakassa dānacetanā nāma paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṃ siyā**ti kasmā vuttaṃ, nanu laddhikittane ‘‘dāyakena dānaṃ dinnaṃ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyyā’’ti vuttanti? Saccametaṃ, paṭiggāhakena vipākanibbattanampi pana dānacetanānibbattanena yadi bhaveyya, evaṃ sati añño aññassa kārakoti yuttarūpaṃ siyāti adhippāyo.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aṭṭhārasamavaggo

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Ayoniso**ti ‘‘tusitapuraṃ sandhāyā’’tiādikaṃ gahaṇaṃ sandhāyāha.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā sayameva ca āyasmatā ānandattherena desitoti vadati.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Jhānasaṅkantikathāyaṃ **uppaṭipāṭiyā**ti paṭhamajjhānato vuṭṭhāya vitakkavicārā ādīnavato manasikātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabbanti evaṃ yo upacārānaṃ jhānānañca anukkamo, tena vināti attho.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. **Jhānantarikā nāma esā**ti paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānaṃ, atha kho dakkhiṇapubbādidisantarikā viya jhānantarikā nāma esāti. Katarā? Yoyaṃ avitakkavicāramatto samādhīti yojetabbaṃ.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cakkhunārūpampassatītikathāvaṇṇanā

826-827. **Paṭijānanaṃ sandhāyā**ti ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotī’’tiādinā (dha. sa. 1352) nayena vuttaṃ manoviññāṇapaṭijānanaṃ kira sandhāyāti adhippāyo, tasmā ‘‘evaṃ sante rūpaṃ manoviññāṇaṃ āpajjatīti manoviññāṇapaṭijānanaṃ pana rūpadassanaṃ kathaṃ hotī’’ti vicāretabbaṃ.

Cakkhunārūpampassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Ekūnavīsatimavaggo

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti,** tasmā natthi kilesapajahanāti paṭikkhipati. Te pana neva uppajjitvā vigatā, nāpi bhavissanti, na ca uppannāti atīte kilese pajahatītiādi na vattabbanti dasseti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. **Anattalakkhaṇaṃ tāva ekacca**nti arūpakkhandhānaṃ anattalakkhaṇaṃ vadati. **Ekena pariyāyenā**ti anattalakkhaṇassa jarāmaraṇabhāvapariyāyenāti vadanti. Rūpakkhandhādīnañhi mā jīratu mā maratūti alabbhaneyyo avasavattanākāro anattatā, sā atthato jarāmaraṇameva, tañca ''jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita''nti (dhātu. 71) vuttattā arūpakkhandhānaṃ jarāmaraṇaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannanti ayametesaṃ adhippāyo.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Phaluppatti cā**ti pattidhammaṃ vadati.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādisabhāvatāsaṅkhātā**ti ettha rūpādīnaṃ sabhāvatāti rūpādisabhāvatāti evamattho daṭṭhabbo. Bhāvaṃ hesa tathatāti vadati, na bhāvayoganti.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. **Anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusala**nti yaṃkiñci kusalaṃ, sabbaṃ taṃ anavajjabhāvamatteneva, tasmā nibbānaṃ kusalanti vuttaṃ hoti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. **''Sakiṃ nimuggo nimuggova hotī''ti suttaṃ nissāyā**ti tāya jātiyā lokuttarasaddhādīnaṃ anuppattiṃ sandhāya kataṃ avadhāraṇaṃ saṃsārakhāṇukabhāvaṃ sandhāya katanti maññamāno puthujjanassāyaṃ accantaniyāmatā, yāyaṃ niyatamicchādiṭṭhīti ''atthi puthujjanassa accantaniyāmatā''ti vadati. Vicikicchuppatti niyāmantaruppatti ca accantaniyāmanivattakā vicāretvā gahetabbā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. **Lokiyānampī**ti lokuttarānaṃ viya lokiyānampi saddhādīnaṃyeva saddhindriyādibhāvadassanena lokiyasaddhindriyādibhāvaṃ sādhetuṃ **saddhādīnaṃyeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṃ vutta**nti attho daṭṭhabbo.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vīsatimavaggo

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Ñāṇakathāyaṃ **dukkhaṃ parijānātīti lokuttaramaggañāṇameva dīpetī**ti ‘‘dukkhaṃ parijānātī’’ti vadanto idaṃ tava vacanaṃ lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na tasseva ñāṇabhāvaṃ. Kasmā? Yasmā na lokuttarameva ñāṇaṃ, tasmā na idaṃ sādhakanti vuttaṃ hoti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

867-868. **Paṇunna**nti paṇuditaṃ, anavasesakhittanti attho.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **Tassa atthitāya paṭiññā**ti tassa hatthināgassa ca dibbayānassa ca atthitāyāti visuṃ yojetabbaṃ.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Ñāṇakathāyaṃ **sace taṃ dvādasavatthuka**nti ettha ca ‘‘lokuttara’’nti vacanaseso, taṃ vā lokuttarañāṇaṃ sace dvādasavatthukanti attho. Pariññeyyanti pubbabhāgo, pariññātanti aparabhāgo, saccañāṇaṃ pana maggakkhaṇepi parijānanādikiccasādhanavasena hotīti āha **‘‘saddhiṃ pubbabhāgaparabhāgehī’’**ti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsatimavaggo

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Tīsupi pucchāsu codanatthaṃ vutta**nti tīsupi pucchāsu ‘‘sāsana’’ntiādivacanaṃ vuttanti samudāyā ekadesānaṃ adhikaraṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbā.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Iddhikathāyaṃ **atthi adhippāyaiddhī**ti adhippāyavasena ijjhanato adhippāyoti evaṃnāmikā iddhi atthīti attho.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Dhammakathāyaṃ **rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā**ti yo rūpassa niyāmo vucceyya, so rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthīti rūpaṭṭhato aññaṃ rūpañca na hoti, tasmā rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena ''rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata''nti vattabbaṃ, na aññathā rūpaṭṭhena niyāmenāti adhippāyo. Tattha rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāve dassite rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvo dassitoyeva nāma hotīti tameva rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāvaṃ dassento **''rūpasabhāvo hī''**tiādimāha. **Esa vohāro**ti rūpassa sabhāvo rūpasabhāvo, rūpassa attho rūpaṭṭhoti evaṃ aññattaṃ gahetvā viya pavatto rūpasabhāvavohāro rūpaṭṭhavohāro vā vedanādīhi nānattameva so sabhāvoti nānattasaññāpanatthaṃ hotīti attho. **Tasmā**ti rūpassa rūpaṭṭhena anaññattā. ''Rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāva''nti avatvā **''rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata''**nti vadato tañca vacanaṃ vuttappakārena sadosaṃ, atha kasmā ''rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabba''nti vadanto ''rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata''nti paṭijānātīti attho daṭṭhabbo. Nanu cetaṃ attanāva vuttaṃ, na parenāti paṭijānātīti na vattabbanti? Na, attānampi paraṃ viya vacanato. Vattabbanti vā sakavādinā vattabbanti vuttaṃ hoti. Yadi ca tena vattabbaṃ paṭijānāti ca so etamatthanti, atha kasmā paṭijānāti sakavādīti ayamettha attho. **Atthantaravasenā**ti tattha vuttameva kāraṇaṃ nigūhitvā parena coditanti tameva kāraṇaṃ dassetvā codanaṃ nivatteti. **Ito aññathā**ti rūpādisabhāvamattaṃ muñcitvā tena parikappitaṃ niyataṃ natthīti tassa parikappitassa nivattanatthaṃ puna teneva nayena codetuṃ **''micchattaniyata''**ntiādimāhāti attho.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

22. Bāvīsatimavaggo

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Kusalacittakathāyaṃ **javanakkhaṇe**ti parinibbānacittato purimajavanakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. **Bhavaṅgacitte**ti bhavaṅgapariyosānattā cuticittaṃ ''bhavaṅgacitta''nti āha.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. **Sattavassikaṃ gabbhaṃ disvā** ''gabbheyeva arahattappattihetubhūto indriyaparipāko atthī''ti ''arahattappattipi atthī''ti maññati, ākāsasupinaṃ disvā ''ākāsagamanādiabhiññā viya dhammābhisamayo arahattappatti ca atthī''ti maññatīti adhippāyo.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Na koci āsevanapaccayaṃ āsevati nāmā**ti yathā bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhāti, evaṃ bhāvanāsaṅkhātaṃ āsevanapaccayaṃ gaṇhanto āsevanto nāma koci natthīti attho.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Pathaviyādirūpesu kesañci uppādo kesañci nirodhoti evaṃ patiṭṭhānaṃ rūpasantatiyā hoti. Na hi rūpānaṃ anantarādipaccayā santi, yehi arūpasantatiyā viya rūpasantatiyā pavatti siyāti citte ‘‘citte mahāpathavī saṇṭhātī’’tiādi coditaṃ.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

23. Tevīsatimavaggo

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Karuṇādhippāyena ekādhippāyo**ti rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṃ hoti. **Eko adhippāyo**ti ettha ekatobhāve ekasaddo daṭṭhabbo. Samānatthe hi sati rāgādhippāyepi ekādhippāyenāti ekādhippāyatā atthīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Issariyena yathādhippetassa karaṇaṃ **issariyakāmakārikā. Gaccheyyā**ti gabbhaseyyokkamanaṃ gaccheyya. **Issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā karīyatī**ti ettha dukkarakārikā nāma issariyakāmakārikāhetu kariyamānā micchādiṭṭhiyā karīyatīti attho daṭṭhabbo, issariyakāmakārikāhetu nāma vinā micchādiṭṭhiyā kariyamānā natthīti vā.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Mettādayo sandhāya ‘‘mettādayo viya na rāgo rāgapatirūpako koci atthīti rāgameva gaṇhāti, evaṃ dosepī’’ti vadanti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Na aniccādibhāva**nti ettha aniccādiko bhāvo etassāti aniccādibhāvanti rūpaṃ vuttaṃ. **‘‘Na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkha’’**nti vadantena **‘‘dukkhaññeva parinipphanna’’**nti dukkhasaccaṃ sandhāya pucchā katāti dassitaṃ hoti. Evaṃ sati tena ‘‘cakkhāyatanaṃ aparinipphanna’’ntiādi na vattabbaṃ siyā. Na hi cakkhāyatanādīni anupādinnāni lokuttarāni vā. **Ta**nti ‘‘dukkhaññeva parinipphannaṃ, na pana rūpa’’nti etaṃ rūpassa ca dukkhattā no vata re vattabbeti attho.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Yamakapakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Kathāvatthupakaraṇena saṅkhepeneva desitena dhammesu viparītaggahaṇaṃ nivāretvā tesveva dhammesu dhammasaṅgahādīsu pakāsitesu dhammapuggalokāsādinissayānaṃ sanniṭṭhānasaṃsayānaṃ vasena nānappakārakaosallatthaṃ yamakapakaraṇaṃ āraddhaṃ, taṃ samayadesadesakavaseneva dassetvā saṃvaṇṇanākkamañcassa anuppattaṃ ''āgato bhāro avassaṃ vahitabbo''ti saṃvaṇṇanamassa paṭijānanto āha **''saṅkhepenevā''**tiādi.

Tattha **yamassa visayātīto**ti jātiyā sati maraṇaṃ hotīti jāti, pañca vā upādānakkhandhā yamassa visayo, taṃ samudayappahānena atītoti attho. Yamassa vā rañño visayaṃ maraṇaṃ, tassa āṇāpavattiṭṭhānaṃ desaṃ vā atīto. ''Chaccābhiṭhānāni abhabba kātu''nti (khu. pā. 6.11; su. ni. 234) vuttānaṃ channaṃ abhabbaṭṭhānānaṃ desakoti **chaṭṭhānadesako**. Ayamā ekekā hutvā āvattā nīlā amalā ca tanuruhā assāti **ayamāvattanīlāmalatanuruho**.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1. **Yamakānaṃ vasena desitattā**ti iminā dasasu ekekassa yamakasamūhassa taṃsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassa yamakānaṃ vasena laddhavohārataṃ dasseti.

Kusalākusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti etena ''ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā''ti etasseva yamakabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati ñātuṃ icchitānaṃ dutiyapaṭhamapucchāsu vuttānaṃ kusalakusalamūlavisesānaṃ, kusalamūlakusalavisesehi vā ñātuṃ icchitānaṃ paṭhamadutiyapucchāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahitānaṃ kusalakusalamūlānaṃ vasena atthayamakabhāvassa vuttattā. Ñātuṃ icchitānañhi visesānaṃ visesavantāpekkhānaṃ, taṃvisesavataṃ vā dhammānañca visesāpekkhānaṃ ettha padhānabhāvoti ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hotīti. Atthasaddo cettha na dhammavācako hetuphalādivācako vā, atha kho pāḷiatthavācako. Tenevāha **''tesaññeva atthāna''**ntiādi.

Tīṇipi padāni ekato katvāti idaṃ nāmapadassa kusalādīnaṃ saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttaṃ, na niravasesasaṅgāhakattaṃ. Sabbakusalādisaṅgaṇhanatthameva ca nāmapadassa vuttattā **''kusalattikamātikāya catūsu padesū''**ti vuttaṃ.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

52. **Aññamaññayamake ye keci kusalāti apucchitvā**ti ettha yathā dutiyayamake ''ye keci kusalamūlā''ti apucchitvā ''ye keci kusalā''ti pucchā katā, evamidhāpi ''ye keci kusalā''ti pucchā kātabbā siyā purimayamakavisiṭṭhaṃ apubbaṃ gahetvā pacchimayamakassa appavattattāti adhippāyo. ''Paṭilomapucchānurūpabhāvato''ti keci. Purimapucchāya pana atthavasena katāya tadanurūpāya

pacchimapucchāya bhavitabbaṃ anulome vigatasaṃsayassa paṭilome saṃsayuppattito. Tena na ca pacchimapucchānurūpāya purimapucchāya bhavitabbanti purimovettha adhippāyo yutto. **Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato**ti idamevaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi kusalabyañjanattho eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi asamānaṃ hoti. Kusalabyañjanena hi pucchāya katāya ''avasesā''ti imasmiṃ ṭhāne ''avasesā kusalā dhammā''ti vattabbaṃ hoti, itarathā avasesā kusalamūlasahajātā dhammāti, na ca tāni vacanāni samānatthāni kusalakusalābyākatadīpanatoti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – ''ye keci kusalā''ti imināpi byañjanena ''ye keci kusalamūlena ekamūlā''ti vuttabyañjanatthasseva sambhavato dutiyayamake viya apucchitvā ''ye keci kusalamūlena ekamūlā''ti pucchā katā. Na hi kusalamūlehi viya kusalamūlena ekamūlehi aññe kusalā santi, kusalehi pana aññepi te santīti.

Paṭilomapucchāvaṇṇanāyaṃ **''kusalamūlena ekamūlā''ti hi pucchāya katāya ''mūlāni yāni ekato uppajjantī''ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyyā**ti vuttaṃ, tampi tathā na sakkā vattuṃ. ''Ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā''ti ca pucchite ''āmantā'' icceva vissajjanena bhavitabbaṃ. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṃ na hoti, yena anulomapucchāya viya vibhāgo kātabbo bhaveyya. Yattha tīṇi kusalamūlāni uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāni ekamūlāni ca dvinnaṃ dvinnaṃ ekekena aññamaññekamūlattā. Yattha pana dve uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāneva, na ekamūlānīti etassa gahaṇassa nivāraṇatthaṃ ''mūlāni yāni ekato uppajjantī''tiādinā vissajjanaṃ kātabbanti ce? Na, ''āmantā''ti imināva vissajjanena taṃgahaṇanivāraṇato anulomapucchāvissajjanena ca ekato uppajjamānānaṃ dvinnaṃ tiṇṇañca mūlānaṃ aññamaññekamūlabhāvassa nicchitattā. Aññamaññamūlānañhi samānamūlatā eva ekamūlavacanena pucchīyati, na aññamaññasamānamūlatā, atthi ca dvinnaṃ mūlānaṃ samānamūlatā. Tesu hi ekekaṃ itarena mūlena taṃmūlehi aññehi samānamūlanti.

Aññamaññamūlatte pana nicchite ekamūlattasaṃsayābhāvato ''sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā''ti pucchā na katāti daṭṭhabbā. ''Aññamaññassa mūlā etesantipi aññamaññamūlā, samānatthena ekaṃ mūlaṃ etesanti ekamūlā''ti ubhayampi vacanaṃ mūlayuttatameva vadati, teneva ca ubhayatthāpi ''kusalamūlenā''ti vuttaṃ. Tattha mūlayogasāmaññe ekamūlatte nicchite tabbiseso aññamaññamūlabhāvo na nicchito hotīti anulomapucchā pavattā, mūlayogavisese pana aññamaññamūlatte nicchite na vinā ekamūlattena aññamaññamūlattaṃ atthīti mūlayogasāmaññaṃ ekamūlattaṃ nicchitameva hoti, tasmā ''ekamūlā''ti pucchaṃ akatvā yathā kusalamūlavacanaṃ ekamūlavacanañca kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā paṭhamadutiyayamakesu ''sabbe te dhammā kusalā''ti paṭilomapucchā katā, evaṃ aññamaññamūlavacanaṃ kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā kusalādhikārassa ca anuvattamānattā ''sabbe te dhammā kusalā''ti paṭilomapucchā katāti.

53-61. Mūlanaye vutte eva atthe kusalamūlabhāvena mūlassa visesanena samānena mūlena aññamaññassa ca mūlena mūlayogadīpanena cāti iminā pariyāyantarena pakāsetuṃ mūlamūlanayo vutto. Aññapadatthasamāsantena ka-kārena tīsupi yamakesu mūlayogameva dīpetuṃ mūlakanayo vutto. Mūlamūlakanayavacanapariyāyo vuttappakārova.

74-85. **Abbohārikaṃ katvā**ti na ekamūlabhāvaṃ labhamānehi ekato labbhamānattā sahetukavohārarahitaṃ katvā. Na vā sahetukaduke viya ettha hetupaccayayogāyogavasena abbohārikaṃ kataṃ, atha kho sahetukavohārameva labhati, na ahetukavohāranti abbohārikaṃ kataṃ. **Ekato labbhamānakavasenā**ti ahetukacittuppādanibbānehi hetupaccayarahitehi saha labbhamānakarūpavasenāti attho.

86-97. Yassaṃ pāḷiyaṃ ''ahetukaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ, sahetukaṃ nāmamūlena ekamūla''nti (yama. 1.mūlayamaka.87) pāṭho āgato, tattha ''ye keci nāmā dhammā''ti nāmānaṃ niddhāritattā ''ahetukaṃ sahetuka''nti ca vutte ''nāma''nti ca idaṃ viññāyamānamevāti na vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana ''ahetukaṃ nāmaṃ, sahetukaṃ nāma''nti (yama. 1.mūlayamaka.87) ca pāṭho,

tattha supākaṭabhāvatthaṃ ‘‘nāma’’nti vuttanti.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

2-3. Khandhayamake chasu kālabhedesu puggalaokāsapuggalokāsavasena khandhānaṃ uppādanirodhā tesaṃ pariññā ca vattabbā. Te pana khandhā ‘‘rūpakkhandho’’tiādīhi pañcahi padehi vuccanti, tesaṃ dasa avayavapadāni. Tattha yo rūpādiavayavapadābhihito dhammo, kiṃ so eva samudāyapadassa attho. Yo ca samudāyapadena vutto, so eva avayavapadassāti etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne rūpādiavayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṃ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena rūpādiavayavapadānaṃ atthoti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa’’ntiādinā **padasodhanavāro** vutto.

Puna ‘‘rūpakkhandho’’tiādīnaṃ samāsapadānaṃ uttarapadatthappadhānattā padhānabhūtassa khandhapadassa vedanādiupapadatthassa ca sambhavato yathā ‘‘rūpakkhandho’’ti etasmiṃ pade rūpāvayavapadena vuttassa rūpakkhandhabhāvo hoti rūpasaddassa khandhasaddassa ca samānādhikaraṇabhāvatoti, evaṃ tattha padhānabhūtena khandhāvayavapadena vuttassa vedanākkhandhādibhāvo hoti khandhapadena vedanādipadānaṃ samānādhikaraṇattāti etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne khandhāvayavapadena vutto dhammo koci kenaci samudāyapadena vuccati, na sabbo sabbenāti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho’’tiādinā **padasodhanamūlacakkavāro** vutto. Evañca dassentena rūpādisaddassa visesanabhāvo, khandhasaddassa visesitabbabhāvo, visesanavisesitabbānaṃ samānādhikaraṇabhāvo ca dassito hoti.

Tenettha saṃsayo hoti – kiṃ khandhato aññampi rūpaṃ atthi, yato vinivattaṃ rūpaṃ khandhavisesanaṃ hoti, sabbeva khandhā kiṃ khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbāti, kiṃ pana taṃ khandhavisesanabhūtaṃ rūpanti? Bhūtupādāyarūpaṃ tasseva gahitattā. Niddese ‘‘khandhā rūpakkhandho’’ti padaṃ uddharitvā vissajjanaṃ katanti. Evaṃ etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne na khandhato aññaṃ rūpaṃ atthi, teneva cetena rūpasaddena vuccamānaṃ suddhena khandhasaddena vuccate, na ca sabbe khandhā khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbā, teneva te vibhajitabbā, esa nayo vedanākkhandhādīsupīti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpa’’ntiādinā **suddhakhandhavāro** vutto.

Tato ‘‘rūpaṃ khandho’’ti etasmiṃ anuññāyamāne ‘‘na kevalaṃ ayaṃ khandhasaddo rūpavisesanova, atha kho vedanādivisesano cā’’ti rūpassa khandhabhāvanicchayānantaraṃ khandhānaṃ rūpavisesanayoge ca saṃsayo hoti. Tattha na sabbe khandhā vedanādivisesanayuttā, atha kho keci kenaci visesanena yuñjantīti dassetuṃ **suddhakhandhamūlacakkavāro** vuttoti. Evaṃ yesaṃ uppādādayo vattabbā, tesaṃ khandhānaṃ paṇṇattisodhanavasena tannicchayatthaṃ **paṇṇattivāro** vuttoti veditabbo.

Cattāri cattāri cakkāni bandhitvāti ettha cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttāni ekekakhandhamūlāni cattāri cattāri yamakāni bandhitvāti. Iminā hi ettha atthena bhavitabbanti. Cattāri cattāri yamakāni yathā ekekakhandhamūlakāni honti, evaṃ bandhitvāti vā attho daṭṭhabbo. Tattha ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho’’ti evamādikaṃ mūlapadaṃ nābhiṃ katvā ‘‘khandhā’’ti idaṃ nemiṃ, ‘‘vedanākkhandho’’tiādīni are katvā cakkabhāvo vuttoti veditabbo, na maṇḍalabhāvena sambajjhanato.

Vedanākkhandhamūlakādīsupi hi heṭṭhimaṃ sodhetvāva pāṭho gato, na maṇḍalasambandhenāti. **Teneva ca kāraṇenā**ti suddhakhandhalābhamattameva gahetvā khandhavisesane rūpādimhi suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā khandhavisesanabhāvasaṅkhātaṃ rūpādiatthaṃ dassetuṃ khandhasaddena saha yojetvā ''khandhā rūpakkhandho''tiādinā nayena padaṃ uddharitvā atthassa vibhattattāti attho.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

26. **Piyarūpaṃ sātarūpa**nti ''cakkhuṃ loke piyarūpaṃ…pe… rūpā loke…pe… cakkhuviññāṇaṃ…pe… cakkhusamphasso…pe… cakkhusamphassajā vedanā…pe… rūpasaññā…pe… rūpasañcetanā…pe… rūpataṇhā…pe… rūpavitakko…pe… rūpavicāro''ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) evaṃ vuttaṃ taṇhāvatthubhūtaṃ tebhūmakaṃ veditabbaṃ, tasmā yaṃ pañcakkhandhasamudāyabhūtaṃ piyarūpasātarūpaṃ, taṃ ekadesena rūpakkhandho hotīti āha ''piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho''ti. Piyasabhāvatāya vā rūpakkhandho piyarūpe pavisati, na ruppanasabhāvenāti ''piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho''ti vuttaṃ. **Saññāyamake tāva diṭṭhisaññā**ti ''viseso''ti vacanaseso. Tattha diṭṭhi eva saññā diṭṭhisaññā. ''Sayaṃ samādāya vatāni jantu, uccāvacaṃ gacchati saññasatto''ti (su. ni. 798), ''saññāvirattassa na santi ganthā''ti (su. ni. 853) ca evamādīsu hi diṭṭhi ca ''saññā''ti vuttāti.

28. ''Na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā''ti evaṃ khandhasaddappavattiyā abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattameva karotīti daṭṭhabbaṃ, na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇaṃ. Evañca katvā ''nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā''tiādiṃ vakkhatīti.

39. **Rūpato aññe vedanādayo**ti ettha lokuttarā vedanādayo daṭṭhabbā. Te hi piyarūpā ca sātarūpā ca na honti taṇhāya anārammaṇattāti rūpato aññe hontīti. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti idampi etehi saddhiṃ na-saddānaṃ appavattimattameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā ''cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā''tiādiṃ (yama. 1.āyatanayamaka.15) vakkhati. Na hi tattha avasesaggahaṇena gayhamānaṃ kañci atthi. Yadi siyā, dhammāyatanaṃ siyā. Vakkhati hi ''dhammo āyatananti? Āmantā''ti (yama. 1.āyatanayamaka.16). Taṇhāvatthu ca na taṃ siyā. Yadi siyā, piyarūpasātarūpabhāvato rūpaṃ siyā ''rūpaṃ khandhoti? Āmantā''ti (yama. 1.khandhayamaka.40) vacanato khandho cāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana avijjamānepi vijjamānaṃ upādāya itthipurisādiggahaṇasabbhāvaṃ sandhāya **avasesā**ti ettha paññattiyā gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Pavattivāre vedanākkhandhādimūlakāni pacchimeneva saha yojetvā tīṇi dve ekañca yamakāni vuttāni, na purimena. Kasmā? Amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato. Purimassa hi pacchimena yojitayamakameva pacchimassa purimena yojanāya pucchānaṃ uppaṭipāṭiyā vucceyya, atthe pana na koci visesoti. Pucchāvissajjanesupi viseso natthi, tena tathā yojanā na katāti. Kālabhedā panettha cha eva vuttā. Atītena paccuppanno, anāgatena paccuppanno, anāgatenātītoti ete pana tayo yathādassitā missakakālabhedā eva tayo, na visuṃ vijjantīti na gahitā. Tattha tattha hi paṭilomapucchāhi atītena paccuppannādayo kālabhedā dassitā, teneva ca nayena ''yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjatī''tiādi sakkā yojetuṃ. Teneva hi missakakālabhedesu ca na pacchimapacchimassa khandhassa purimapurimena yojanaṃ katvā yamakāni vuttāni, amissakakālabhedesu gahitaniyāmena sukhaggahaṇatthampi pacchimapacchimeneva yojetvā vuttānīti.

Imināyeva ca lakkhaṇenātiādinā yena kāraṇena ‘‘purepañho’’ti ca ‘‘pacchāpañho’’ti ca nāmaṃ vuttaṃ, taṃ dasseti. Yassa hi sarūpadassanena vissajjanaṃ hoti, so paripūretvā vissajjetabbatthasaṅgaṇhanato paripuṇṇapañho nāma. Taṃvissajjanassa pana purimakoṭṭhāsena sadisatthatāya purepañho, pacchimakoṭṭhāsasadisatthatāya ‘‘pacchāpañho’’ti ca nāmaṃ vuttaṃ. Sadisatthatā ca sanniṭṭhānasaṃsayapadavisesaṃ avicāretvā ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādanirodhalābhasāmaññamattena purepañhe daṭṭhabbā. Sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa vā khandhassa anuññātavasena purepañho vuttoti yuttaṃ.

Sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṃ paṭikkhepo, saṃsayatthanivāraṇaṃ paṭisedhoti ayaṃ paṭikkhepapaṭisedhānaṃ viseso. **Pāḷipadameva hutvā**ti pucchāpāḷiyā ‘‘nuppajjatī’’ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, na-kāravirahitaṃ tadeva padaṃ hutvāti attho. Tattha uppattinirodhapaṭisedhassa paṭisedhanatthaṃ pāḷigatiyā vissajjanaṃ uppattinirodhānameva paṭisedhanatthaṃ paṭisedhena vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ.

Catunnaṃ pañhānaṃ pañcannañca vissajjanānaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepo tadekadesapakkhepavasena vuttoti veditabbo. Paripuṇṇapañho eva hi sarūpadassanena ca vissajjanaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbanti.

Kiṃ nu sakkā ito paranti ito pāḷivavatthānadassanādito añño kiṃ nu sakkā kātunti aññassa sakkuṇeyyassa abhāvaṃ dasseti.

‘‘Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjitthā’’ti etena suddhāvāsabhūmīsu ekabhūmiyampi dutiyā upapatti natthīti ñāpitaṃ hoti. Paṭisandhito pabhuti hi yāva cuti, tāva pavattakammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena ayaṃ desanā pavattā. Tasmiñhi abbocchinne kusalādīnañca pavatti hoti, vocchinne ca appavattīti teneva ca uppādanirodhā dassitā, tasmā tassa ekasattassa paṭisandhiuppādato yāva cutinirodho, tāva atītatā natthi, na ca tato pubbe tattha paṭisandhivasena kammajasantānaṃ uppannapubbanti khandhadvayampi ‘‘nuppajjitthā’’ti vuttaṃ. Kasmā pana etāya pāḷiyā sakalepi suddhāvāse dutiyā paṭisandhi natthīti na viññāyatīti? Uddhaṃsotapāḷisabbhāvā. Dvepi hi pāḷiyo saṃsandetabbāti.

‘‘Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissatī’’ti ettha ‘‘yassa yattha rūpakkhandho uppajjissatī’’ti etena sanniṭṭhānena visesitā asaññasattāpi santīti te eva gahetvā ‘‘asaññasattāna’’nti vuttaṃ. Tena ye sanniṭṭhānena vajjitā, te tato pañcavokāraṃ gantvā parinibbāyissanti, na tesaṃ puna asaññe upapattippasaṅgo atthīti te sandhāyāha – ‘‘pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī’’ti (yama. 1.khandhayamaka.65). Ettha kiṃ pañcavokārādibhāvo viya pacchimabhavopi koci atthi, yattha tesamanuppatti bhavissatīti? Natthi pañcavokārādibhavesveva yattha vā tattha vā ṭhitānaṃ pacchimabhavikānaṃ ‘‘yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissatī’’ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā. Tesaṃ tattha itarānuppattibhāvañca anujānanto ‘‘vedanākkhandho ca nuppajjissatī’’ti āhāti.

‘‘Suddhāvāse parinibbantāna’’nti idaṃ sappaṭisandhikānaṃ appaṭisandhikānañca suddhāvāsānaṃ taṃtaṃbhūmiyaṃ khandhaparinibbānavasena vuttanti veditabbaṃ. Sabbesañhi tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti. Yathā pana ‘‘nirujjhissatī’’ti vacanaṃ paccuppannepi uppādakkhaṇasamaṅgimhi pavattati, na evaṃ ‘‘uppajjitthā’’ti vacanaṃ paccuppanne pavattati, atha kho uppajjitvā vigate atīte eva, tasmā ‘‘parinibbantānaṃ nuppajjitthā’’ti vuttaṃ uppannasantānassa avigatattā. Anantā lokadhātuyoti okāsassa aparicchinnattā okāsavasena vuccamānānaṃ uppādanirodhānampi paricchedābhāvato saṃkiṇṇatā hotīti ‘‘yattha vedanākkhandho uppajjati, tattha saññākkhandho nirujjhatīti? Āmantā’’ti vuttaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. **Puggalokāsavāro labbhamānopī**ti kasmā vuttaṃ, nanu okāsavārassa alābhe tassapi alābhena bhavitabbanti? Na, tattha puggalasseva pariññāvacanato. Puggalokāsavārepi hi okāse puggalasseva pariññā vuccati, na okāsassa. Okāsavāropi ca yadi vucceyya, ''yattha rūpakkhandhaṃ parijānātī''ti okāse puggalasseva parijānanavasena vucceyya, tasmā puggalokāsavārasseva labbhamānatā vuttā, na okāsavārassāti. Tenāha – ''āmantā…pe… siyā''ti.

Tenevāti pavatte cittakkhaṇavasena tiṇṇaṃ addhānaṃ lābhato eva, aññathā cutipaṭisandhikkhaṇe rūpakkhandhaparijānanassa abhāvā ''yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānātī''ti ettha ''natthī''ti vissajjanena bhavitabbaṃ siyā, ''āmantā''ti ca katanti. Sanniṭṭhānasaṃsayapadasaṅgahitānaṃ pariññānaṃ pavatte cittakkhaṇe eva lābhaṃ dassento **''lokuttaramaggakkhaṇasmiñhī''**tiādimāha. **Na parijānātīti pañhe puthujjanaṃ sandhāya āmantāti vutta**nti idaṃ puthujjanassa sabbathā pariññākiccassa abhāvato vuttaṃ. ''Arahā rūpakkhandhaṃ na parijānāti no ca vedanākkhandhaṃ na parijānittha, aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā''ti pana vacanena ''aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā añño koci parijānātī''ti vattabbo natthīti dassitaṃ hoti, tena tadavasesapuggale sandhāya ''āmantā''ti vuttanti viññāyatīti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-9. Āyatanayamakādīsu ca paṇṇattivāre padasodhanavārādīnaṃ vacane kāraṇaṃ khandhayamake vuttanayeneva veditabbaṃ. **''Ekādasa ekādasa katvā tettiṃsasataṃ yamakānī''**tiādinā kesuci potthakesu gaṇanā likhitā, sā tathā na hoti. **''Dvattiṃsasata''**ntiādinā aññattha likhitā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

10-17. **Vāyanaṭṭhenā**ti pasāraṇaṭṭhena, pākaṭabhāvaṭṭhena vā. ''Kāyo dhammo''ti ca vuccamānaṃ sabbaṃ sasabhāvaṃ āyatanamevāti ''kāyo āyatana''nti, ''dhammo āyatana''nti ca ettha ''āmantā''ti vuttaṃ. Kāyavacanena pana dhammavacanena ca avuccamānaṃ kañci sasabhāvaṃ natthīti ''na kāyo nāyatanaṃ, na dhammo nāyatana''nti ettha ''āmantā''icceva vuttaṃ.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāro

1. Uppādavāravaṇṇanā

18-21. Pavattivāre **cakkhāyatanamūlakāni ekādasā**ti paṭisandhicutivasena upādinnapavattassa uppādanirodhavacane etasmiṃ alabbhamānavissajjanampi saddāyatanena saddhiṃ yamakaṃ

pucchāmattalābhena saṅgaṇhitvā vadatīti daṭṭhabbaṃ. **Chasaṭṭhi yamakānī**ti ettha cakkhusotaghānajivhākāyarūpāyatanamūlakesu ekekaṃ saddāyatanamūlakāni pañcāti ekādasa yamakāni vissajjanavasena hāpetabbāni. Vakkhati hi ''saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṃ yamakassa vissajjanameva natthī''ti (yama. aṭṭha. āyatanayamaka 18-21).

Dutiyaṃ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanantiādi puggalavārameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Okāsavāre pana asadisavissajjanattā vuttaṃ, na taṃ sabbattha sadisavissajjananti ñāpetuṃ puggalavārepi vissajjitanti. **Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehi saddhiṃ tīṇi yamakāni sadisavissajjanānī**ti rūpāvacarasatte sandhāya ''sacakkhukānaṃ agandhakāna''ntiādinā vissajjitabbattā vuttaṃ. Tesañhi virattakāmakammanibbattassa paṭisandhibījassa evaṃsabhāvattā ghānādīni gandhādayo ca na santīti. **Ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena saddhiṃ sadisavissajjanattāti attho. Nanu tattha ''sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantāna''ntiādinā vissajjanaṃ pavattaṃ, idha pana ghānāyatanamūlakesu ''yassa ghānāyatanaṃ uppajjati, tassa jivhāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā''ti vissajjanena bhavitabbanti natthi sadisavissajjanatāti? Saccaṃ, yathā pana tattha ghānāyatanayamakena jivhākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, evamidhāpi jivhākaāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷiyaṃ anāruḷhatāya kāraṇanti. Nidassanabhāvena pana gahitaṃ cakkhāyatanamūlakānaṃ sadisavissajjanakānaṃ sadisavissajjanaṃ nidassanabhāveneva kāraṇanti dassento **''ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā''**ti āha. Sadisavissajjanatā cettha ghānāyatanamūlakesu yebhuyyatāya daṭṭhabbā. Tesu hi jivhākāyāyatanayamakesu tiṇṇaṃ pucchānaṃ ''āmantā''ti vissajjanena bhavitabbaṃ, pacchimapucchāya ''sakāyakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantāna''ntiādināti.

Atha vā yathā vedanākkhandhādimūlakānaṃ saññākkhandhādiyamakānaṃ amissakakālabhedesu tīsu ''āmantā''ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanassa vissajjanabhāvānujānanaṃ kattabbanti apubbassa vattabbassa abhāvā vissajjanaṃ na kataṃ, evamidhāpi ghānāyatanamūlakaṃ jivhāyatanayamakaṃ apubbassa vattabbassa abhāvā pāḷiṃ anāruḷhanti pākaṭoyamattho. Kāyāyatanayamakaṃ pana dutiyapucchāya vasena vissajjitabbaṃ siyā, sā ca cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena sadisavissajjanā, tasmā yassā pucchāya vissajjanā kātabbā, tassā ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā taṃsesāni pāḷiṃ anāruḷhānīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tathā**ti idaṃ pāḷianāruḷhatāsāmaññeneva vuttaṃ, na kāraṇasāmaññena. Ghānajivhākāyāyatanānaṃ pana agabbhaseyyakesu pavattamānānaṃ gabbhaseyyakesu ca āyatanapāripūrikāle sahacāritāya avisesattā ca appavisesattā ca ekasmiṃ ghānāyatanayamake vissajjite itarāni dve, ghānāyatanamūlakesu ca vissajjitesu itaradvayamūlakāni na vissajjīyantīti veditabbāni. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhi**nti ''yassa rūpāyatanaṃ uppajjati, tassa manāyatanaṃ uppajjatī''ti etissā pucchāya vuttehi rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti adhippāyo. Rūpāyatanamūlakesu hi manāyatanayamake ādipucchāya gandharasaphoṭṭhabbayamakesu ādipucchānaṃ sadisavissajjanatā yamakānaṃ avissajjane kāraṇabhāvena vuttā. Dutiyapucchānañhi paṭivacanavissajjanena bhavitabbanti pubbe vuttanayena vissajjanaṃ na kātabbaṃ, ādipucchānañca na kātabbanti.

Heṭṭhimehi sadisavissajjanattāti ettha gandhāyatanamūlakānaṃ rasaphoṭṭhabbayamakānaṃ rasāyatanamūlakassa ca phoṭṭhabbayamakassa paṭivacanavissajjaneneva bhavitabbanti pubbe vuttanayeneva vissajjanaṃ na kātabbanti yesaṃ kātabbaṃ, tesaṃ gandharasaphoṭṭhabbamūlakānaṃ manāyatanadhammāyatanayamakānaṃ cakkhādipañcāyatanamūlakehi manāyatanadhammāyatanayamakehi sadisavissajjanattāti attho. Cakkhāyatanādimūlakāni saddāyatanayamakāni saddāyatanamūlakāni sabbāni avissajjaneneva alabbhamānavissajjanatādassanena vissajjitāni nāma hontīti āha **''chasaṭṭhi yamakāni vissajjitāni nāma hontī''**ti.

Jaccandhampi jaccabadhirampīti ettha ca jaccabadhiraggahaṇena jaccandhabadhiro gahitoti veditabbo. **Saghānakānaṃ sacakkhukānanti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vutta**nti ettha **eva**-saddaṃ **vutta**nti-etassa parato yojetvā yathā ''saghānakānaṃ acakkhukāna''nti idaṃ

aparipuṇṇāyatanaṃ sandhāya vuttaṃ, na evaṃ ‘‘saghānakānaṃ sacakkhukāna’’nti etaṃ. Etaṃ pana paripuṇṇāyatanaṃ sandhāya vuttamevāti attho daṭṭhabbo. Tena jaccabadhirampi sandhāya vuttatā na vāritā hotīti.

22-254. **Yattha cakkhāyatananti rūpībrahmalokaṃ pucchatī**ti niyamato tattha cakkhusotānaṃ sahuppattimattaṃ passanto vadati, okāsavāre pana tasmiṃ puggalassa anāmaṭṭhattā yattha kāmadhātuyaṃ rūpadhātuyañca cakkhāyatanaṃ uppajjati, tattha sotāyatanampi ekantena uppajjatīti ‘‘āmantā’’ti (yama. 1.āyatanayamaka.22) vuttaṃ.

‘‘Yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā’’ti kasmā paṭiññātaṃ, nanu yo gabbhaseyyakabhāvaṃ gantvā parinibbāyissati, tassa rūpāyatanaṃ paṭisandhiyaṃ uppajjissati, na pana cakkhāyatananti? Yassa rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa tadavatthassa puggalassa rūpāyatanuppādato uddhaṃ cakkhāyatanasantānuppādassa pavattiyampi bhavissantassa paṭiññātabbattā. Atha kasmā ‘‘yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā’’ti paṭiññātaṃ, nanu gabbhaseyyakassa pacchimabhavikassa upapajjantassa ekādasamasattāhā orato ṭhitassa rūpāyatanaṃ nuppajjissati no ca cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Tasmiṃ bhave bhavissantassa uppādassa anāgatabhāvena avacanato. Bhavantare hi tassa tassa āyatanasantānassa yo ādiuppādo paṭisandhiyaṃ pavatte ca bhavissati, so anāgatuppādo tabbhāvena vuccati addhāpaccuppannānantogadhattā. Na pana yo tasmiṃyeva bhave pavatte bhavissati, so anāgatuppādabhāvena vuccati addhāpaccuppannantogadhattā. Addhāvasena hettha kammajapavattassa paccuppannādikālabhedo adhippeto. Evañca katvā **indriyayamake** (yama. 3.indriyayamaka.368) ‘‘yassa itthindriyaṃ uppajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti? Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ, yā ca itthiyo rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti, tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissatī’’ti vuttaṃ. Na hi tāsaṃ sabbāsaṃ tasmiṃ bhave pavatte purisindriyaṃ na uppajjissati liṅgaparivattanasabbhāvā, bhavantare pana ādiuppādassa abhāvaṃ sandhāya ‘‘no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissatī’’ti vuttaṃ. Bhavantare hi ādiuppādassa anāgatattaṃ adhippetanti. Evañca katvā ‘‘katici bhave dassetvā’’ti bhavaggahaṇaṃ katanti.

‘‘Āyatanānaṃ paṭilābho jātī’’ti (dī. ni. 2.388; vibha. 235) vacanato taṃtaṃāyatananibbattakakammena gahitapaṭisandhikassa avassaṃbhāvīāyatanassa yāva āyatanapāripūri, tāva uppajjatīti pana atthe gayhamāne pucchādvayavissajjanaṃ sūpapannaṃ hoti. Evañca sati ‘‘yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjatī’’ti evamādīsu (yama. 1.āyatanayamaka.95) gabbhaseyyakāpi pacchimabhavikādayo upapajjantā gahitā honti. Evañca katvā **indriyayamake** (yama. 3.indriyayamaka.186) ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti idampi upapannaṃ hoti. Somanassindriyuppādakassa kammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya tassā abhinanditabbattā.

Yaṃ pana ‘‘yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti? Kāmāvacarā cavantānaṃ, aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ, rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjatī’’ti ettha ‘‘aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantāna’’nti (yama. 1.āyatanayamaka.76) vuttaṃ, taṃ ye ekādasamasattāhā orato kālaṃ karissanti, tesaṃ ghānāyatanānibbattakakammena gahitapaṭisandhikānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. ‘‘Yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ, aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ, rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti hi ettha ‘‘aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantāna’’nti (yama. 1.āyatanayamaka.181) vacanaṃ anuppanneyeva ghānāyatane gabbhaseyyakānaṃ cuti atthīti dīpeti. Na hi kāmāvacare gabbhaseyyakato añño aghānako atthi

dhammahadayavibhaṅge (vibha. 978 ādayo) ‘‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī’’ti avuttattāti. Atha kasmā opapātike eva sandhāya idha, indriyayamake ca yathādassitāsu pucchāsu ‘‘āmantā’’ti vuttanti na viññāyatīti? Yamake sanniṭṭhānena gahitatthassa ekadese saṃsayatthasambhavena paṭivacanassa akaraṇato. Bhinditabbe hi na paṭivacanavissajjanaṃ hoti. Yadi siyā, paripuṇṇavissajjanameva na siyāti. Atha kasmā ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.186) iminā ‘‘gabbhaseyyakānaṃ somanassapaṭisandhi natthī’’ti na viññāyatīti? ‘‘Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassa dasindriyāni pātubhavanti? Gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ sahetukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapattikkhaṇe dasindriyāni pātubhavanti kāyindriyaṃ manindriyaṃ itthindriyaṃ vā purisindriyaṃ vā jīvitindriyaṃ somanassindriyaṃ vā upekkhindriyaṃ vā saddhindriya’’ntiādivacanato (vibha. 1012).

Nirodhavāre anāgatakālabhede yathā tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppattikkhaṇe vutto, evaṃ tasseva kammajasantānassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppāde vattabboti sabbattha upapajjantānaṃ eva so tathā vutto, na uppannānaṃ. Uppannānaṃ pana aññassa anāgatassa santānassa nirodho anāgatabhāvena vattabbo, na tasseva. Tassa hi uppādānantaraṃ nirodho āraddho nāma hotīti. Tasmā arahataṃ pavatte sotassa cakkhussa ca bhede satipi anāgatakālāmasanavaseneva ‘‘yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati, tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā. Yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati, tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā’’ti vissajjanadvayaṃ upapannameva hotīti. Yasmā ca upapattianantaraṃ nirodho āraddho nāma hoti, taṃniṭṭhānabhāvato pana cutiyā nirodhavacanaṃ, tasmā pavatte niruddhepi santānekadese aniruddhaṃ upādāya aniṭṭhitanirodhoti cutiyāva tassa nirodhoti vuccati. Vakkhati hi ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ nirujjhati, tassa cakkhundriyaṃ nirujjhatīti? Āmantā’’ti, tenetthāpi cutinirodhe eva ca adhippete yañca pavatte nirujjhissati, tañca niṭṭhānavasena cutiyā eva nirujjhissatīti vuttanti ‘‘āmantā’’ti yuttaṃ paṭivacanaṃ. ‘‘Sacakkhukāna’’ntiādīsu ca ‘‘paṭiladdhacakkhukāna’’ntiādinā attho viññāyatīti.

‘‘Yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti ettha āruppe pacchimabhavike ṭhapetvā sabbe upapajjantā, acakkhukā cavantā ca gahitāti daṭṭhabbā. Te hi dutiyakoṭṭhāsena saṅgayhantīti tadapekkhattā sāvasesamidaṃ sabbavacanaṃ acakkhukavacanañcāti. ‘‘Āruppe pacchimabhavikāna’’nti ettha ca arūpato pañcavokāraṃ agacchantā anaññūpapattikāpi ‘‘arūpe pacchimabhavikā’’icceva saṅgayhantīti veditabbā. Esa nayo aññesupi evarūpesūti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakaṃ

1-19. **Labbhamānāna**nti idaṃ pavattivāre saddadhātusambandhānaṃ yamakānaṃ cakkhuviññāṇadhātādisambandhānañca cutipaṭisandhivasena alabbhamānataṃ sandhāya vuttaṃ.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Niddesavāravaṇṇanā

10-26. **‘‘Dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā’’**ti ettha kiñcāpi dukkhadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ

vipariṇāmadukkhanti tīsupi dukkhasaddo pavattati, ‘‘jātipi dukkhā’’tiādinā (mahāva. 14; vibha. 190) jātiādīsu ca, so pana dukkhadukkhato aññattha pavattamāno aññanirapekkho nappavattati. Suddhañcettha dukkhapadaṃ aññanirapekkhaṃ gahetvā paṇṇattisodhanaṃ karoti, tena nippariyāyato dukkhasabhāvattā eva yaṃ dukkhadukkhaṃ, tasmiṃ dukkhadukkhe esa dukkhasaddo, tañca ekantena dukkhasaccamevāti ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Suddhasaccavāre saccavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthi, na ca phaladhammesu koci nirodhoti vuccamāno atthi, maggasaddo ca phalaphalaṅgesu maggaphalattā pavattati, na maggakiccasabbhāvā. Pariniṭṭhitaniyyānakiccāni hi tāni. Niyyānavācako cettha maggasaddo, na niyyānaphalavācako, tasmā samudayo saccaṃ, nirodho saccaṃ, maggo saccanti etesupi ‘‘āmantā’’icceva vissajjanaṃ kataṃ.

Atha vā padasodhanena padesu sodhitesu saccavisesanabhūtā eva dukkhādisaddā idha gahitāti viññāyanti. Tesaṃ pana ekantena saccavisesanabhāvaṃ, saccānañca tabbisesanayogavisesaṃ dīpetuṃ suddhasaccavāro vuttoti saccavisesanānaṃ dukkhādīnaṃ ekantasaccattā ‘‘dukkhaṃ saccaṃ…pe… maggo saccanti? Āmantā’’ti vuttanti. Yathā cettha, evaṃ khandhayamakādīsupi suddhakhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṃ gahaṇaṃ yuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** (yama. aṭṭha. khandhayamaka 38) pana ‘‘yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṃ vā rūpaṃ hotu bhūtupādārūpaṃ vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅgahaṃ gacchateva, tasmā āmantāti paṭijānātī’’ti vacanena rūpādicakkhādidukkhādiggahaṇehi suddhakhandhādivāresupi khandhādivisesanato aññepi gahitāti ayamattho dīpito hoti, tena tadanurūpatāvasena itaro attho vutto.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. **Antamaso suddhāvāsānampī**ti idaṃ tesaṃ ariyattā dukkhasaccena upapajjane āsaṅkā siyāti katvā vuttaṃ. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṃ pañcavokāravaseneva gahetabbanti vuttaṃ. **Yassa dukkhasaccaṃ uppajjatī**ti etena pana sanniṭṭhānena sabbe upapajjantā pavattiyaṃ catuvokāre maggaphalato aññacittānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgino pañcavokāre ca sabbacittānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgino saṅgahitāti tesveva sanniṭṭhānena nicchitesu keci ‘‘pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe’’ti etena dukkhasamudayesu ekakoṭṭhāsappavattisamaṅgino dassīyanti sanniṭṭhānena gahitasseva vibhāgadassanato, tena catuvokārānampi gahaṇaṃ upapannameva. Na hi tesu maggaphaluppādasamaṅgīsu pasaṅgatā atthi taṃsamaṅgīnaṃ tesaṃ sanniṭṭhānena aggahitattāti. **Idaṃ idha na gahetabba**nti idaṃ catuvokāre phalasamāpatticittaṃ idha saccānaṃ uppādavacane na gahetabbanti vuttaṃ hoti.

Ettha ca **sabbesaṃ upapajjantāna**nti idaṃ kammajapavattassa paṭhamuppādadassanena vuttaṃ, asaññasattāpettha saṅgahitā. **Pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ pana samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassa taṃrahitassa dassanavasena vuttaṃ. **Taṇhāya uppādakkhaṇe**ti taṃsahitassa samudayasaccuppādavomissassa. Tesaṃ pana asaññasattānaṃ pavattiyaṃ dukkhasaccassa uppādo sabbattha na gahito, tathā nirodho cāti. Maggasaccayamakepi eseva nayo. **Tesaṃ tasmiṃ upapattikkhaṇe ca taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo**ti vuttaṃ, evañca sati ‘‘yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatī’’ti (yama. 1.saccayamaka.71) etassa vissajjane pacchimakoṭṭhāse ‘‘itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjissatī’’ti idaṃ na yujjeyya. Na hi upapattikkhaṇe cittuppattikkhaṇe ca samudayasaccaṃ uppajjissatīti. Tasmā upapattikkhaṇataṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇasamaṅgīnaṃ puggalānaṃ yasmiṃ kāmāvacarādiokāse sā upapatti cittuppatti ca pavattamānā, tattha tesanti okāsavasenevettha tattha-saddassa attho yujjati. Puggalokāsavāro hesa. Tattha puggalavisesadassanatthaṃ ‘‘sabbesaṃ upapajjantāna’’ntiādi vuttaṃ, okāso pana yattha te, so evāti.

‘‘Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe āruppe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjatī’’ti ettha pana ‘‘pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṃ nuppajjatī’’ti cittapaṭibaddhavuttittā cittajarūpameva idhādhippetaṃ, na kammajādirūpaṃ cittaṃ anapekkhitvāva uppajjanatoti keci vadanti. **‘‘Yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjatī’’**ti etena pana sanniṭṭhānena gahito puggalo na cittaṃ apekkhitvāva gahito, atha kho yo koci evaṃpakāro, tasmā ‘‘tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatī’’ti etena ca na cittāpekkhameva dukkhasaccaṃ vuttaṃ, atha kho yaṃ kiñcīti cittassa bhaṅgakkhaṇe yaṃ kiñci dukkhasaccaṃ nuppajjatīti ayamattho viññāyatīti. Na hi yamake vibhajitabbe avibhattā nāma pucchā atthīti.

‘‘Suddhāvāsānaṃ dutiye cittevattamāne’’ti idaṃ sabbantimena paricchedena yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca samudayasaccaṃ, taṃdassanavasena vuttaṃ. Tasmiṃ pana dassite tena samānagatikattā dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino teneva dassitā honti. Tesampi hi tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti. Evañca katvā ‘‘itaresaṃ catuvokārapañcavokārāna’’nti ettha yathāvuttā suddhāvāsā aggahitā honti. Yathā ‘‘yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthā’’ti (yama. 1.saccayamaka.61) etassa vissajjane ‘‘suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe’’ti (yama. 1.saccayamaka.61) eteneva upapatticittuppādakkhaṇasamaṅgisamānagatikā dutiyākusalato purimasabbacittuppādakkhaṇasamaṅgino dassitā hontīti na te ‘‘itaresa’’nti etena gayhanti, evamidhāpi daṭṭhabbanti. ‘‘Itaresa’’nti vacanaṃ pañcavokārānaṃ visesanatthaṃ, na catuvokārānaṃ. Na hi te pubbe vuttā vajjetabbā santi pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsāti. ‘‘Abhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjitthā’’ti (yama. 1.saccayamaka.41) etena sanniṭṭhānena puggalokāsā aññamaññaparicchinnā gahitāti yasmiṃ okāse abhisametāvino, te evaṃ ‘‘abhisametāvīna’’nti etena gahitāti daṭṭhabbā. Tena ye kāmāvacare rūpāvacare arūpāvacare vā abhisametāvino rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ vā upapannā, yāva tatthābhisamayo uppanno bhavissati, tāva te ettha na gayhanti, te pana purimakoṭṭhāse ‘‘suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne’’ti evaṃ dassitehi suddhāvāse anuppannābhisamayehi samānagatikāti visuṃ na dassitā. ‘‘Anabhisametāvīna’’nti gahitā ye sabbattha tattha ca anabhisametāvino, tesu suddhāvāsānaṃ gahaṇakālavisesanatthaṃ ‘‘suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne’’ti (yama. 1.saccayamaka.42) vuttanti.

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissantīti etena vodānacittasamaṅginā samānagatikā tato purimataracittasamaṅginopi yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitāti veditabbā. Esa nayo aññesu evarūpesūti.

Pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇeti āgataṭṭhāne paṭisandhicittassapi bhaṅgakkhaṇaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā ‘‘pavatte cittassa uppādakkhaṇe’’ti āgataṭṭhāne ca cuticittassapi uppādakkhaṇassāti. ‘‘Yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati, tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatī’’ti (yama. 1.saccayamaka.116) etassa vissajjane dvīsupi koṭṭhāsesu ‘‘arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe’’icceva (yama. 1.saccayamaka.116) vuttaṃ, na visesitaṃ. Kasmā? Ekassapi maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino ubhayakoṭṭhāsabhajanato. **Yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitesu hi arupe maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīsu kesañci tiṇṇaṃ phalānaṃ dvinnañca maggānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ nirantaraṃ anuppādetvā antarantarā vipassanānikantiṃ bhavanikantiṃ uppādetvā ye uparimagge uppādessanti, tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissatīti tesaṃyeva pana kesañci antarā taṇhaṃ anuppādetvā uparimaggauppādentānaṃ maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti. Sāmaññavacanenapi ca purimakoṭṭhāse vuccamānena pacchimakoṭṭhāse vakkhamāne vajjetvāva gahaṇaṃ hotīti dassitoyaṃ nayoti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. **Pariññāvāre** …pe… **tissopettha pariññā labbhantī**ti ettheva visesanaṃ khandhayamakādīsu sabbakhandhādīnaṃ viya sabbasaccānaṃ apariññeyyatādassanatthaṃ sacchikaraṇabhāvanāvasena imassa vārassa appavattidassanatthañca. Dukkhassa pariññatthaṃ samudayassa ca pahānatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatīti pariññāpahānaṃ saccesu dassetuṃ dukkhe tīraṇapariññā vuttā, na pahānapariññā. Samudaye ca pahānapariññā, na tīraṇapariññā. Ñātapariññā pana sādhāraṇāti ubhayattha vuttā. Maggañāṇañhi dukkhasamudayāni vibhāvetīti ñātapariññā ca hoti, dukkhatīraṇakiccānaṃ nipphādanato tīraṇapariññā ca, samudayassa appavattikaraṇatova pahānapariññā cāti tissopi pariññā maggakkhaṇe eva yojetabbāti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Khandhādayo viya pubbe avibhattā kāyasaṅkhārādayoti tesaṃ aviññātattā ‘‘assāsapassāsā kāyasaṅkhāro’’tiādinā (saṃ. ni. 4.348) tayo saṅkhāre vibhajati. **Kāyassa saṅkhāro**ti paṭhame atthe sāmiatthe eva sāmivacanaṃ, dutiye atthe kattuatthe. **Vaciyā saṅkhāro**ti kammatthe sāmivacanaṃ. **Cittassa saṅkhāro**ti ca kattuattheyeva. So pana karaṇavacanassa atthoti katvā **‘‘karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

2-7. **Suddhikaekekapadavasena atthābhāvato**ti padasodhanataṃmūlakacakkavārehi yopi attho dassito dvīhi padehi labbhamāno eko assāsapassāsādiko, tassa suddhikehi kāyādipadehi suddhikena ca saṅkhārapadena avacanīyattā yathā rūpapadassa khandhekadeso khandhapadassa khandhasamudāyo padasodhane dassito yathādhippeto attho atthi, evaṃ ekekapadassa yathādhippetatthābhāvatoti adhippāyo. **Kāyo kāyasaṅkhārotiādi pana vattabbaṃ siyā**ti yadi visuṃ adīpetvā samudito kāyasaṅkhārasaddo ekattha dīpeti, kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti adhippāyena vadati. **Suddhasaṅkhāravāro hesā**ti etena imassa vārassa padasodhanena dassitānaṃ yathādhippetānameva gahaṇato tesañca kāyādipadehi aggahitattā ‘‘kāyo kāyasaṅkhāro’’tiādivacanassa ayuttiṃ dasseti. Idha pana saṅkhārayamake kāyādipadānaṃ saṅkhārapadassa ca asamānādhikaraṇattā ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’tiādimhi vuccamāne adhippetatthapariccāgo anadhippetatthapariggaho ca kato siyāti suddhasaṅkhāratammūlacakkavārā na vuttā. Padasodhanavārataṃmūlacakkavārehi pana asamānādhikaraṇehi kāyādipadehi saṅkhārasaddassa visesanīyatāya dassitāya saṃsayo hoti ‘‘yo atthantarappavattinā kāyasaddena visesito kāyasaṅkhāro, eso atthantarappavattīhi vacīcittehi visesito udāhu añño’’ti. Evaṃ sesesupi. Ettha tesaṃ aññattha dassanatthaṃ ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro’’tiādinā anulomapaṭilomavasena cha yamakāni vuttānīti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana suddhasaṅkhāravāraṭṭhāne vuttattā ayaṃ nayo suddhasaṅkhāravāroti vutto.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre saṅkhārānaṃ puggalānañca okāsattā jhānaṃ bhūmi ca visuṃ okāsabhāvena gahitāti puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇena tesaṃ dvinnaṃ okāsānaṃ vasena gahaṇaṃ hoti, tasmā **‘‘vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’**ti dutiyatatiyajjhānokāsavasena gahitā puggalā visesetvā dassitāti daṭṭhabbā. Puna **paṭhamajjhānaṃ samāpannāna**nti jhānokāsavasena puggalaṃ dasseti, **kāmāvacarāna**nti bhūmokāsavasena. Dvippakārānampi pana tesaṃ visesanatthamāha **‘‘assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’**ti. Tena rūpārūpāvacaresu

paṭhamajjhānasamāpannake kāmāvacare gabbhagatādike ca nivatteti. Kāmāvacarānampi hi gabbhagatādīnaṃ vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppatti atthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekantikattā rūpārūpāvacarā nidassitā. **Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe**ti etena pana dassitā puggalā paṭhamajjhānokāsā kāmāvacarādiokāsā ca assāsapassāsavirahavisiṭṭhā daṭṭhabbā. Iminā nayena sabbattha puggalavibhāgo veditabbo.

21. **‘‘Paṭhamajjhāne kāmāvacareti kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne’’**ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, etasmiṃ pana atthe sati ‘‘catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī’’ti etthāpi rūpārūpāvacarabhūmīsu uppanne catutthajjhāneti attho bhaveyya, so ca aniṭṭho bhūmīnaṃ okāsabhāvasseva aggahitatāpattito, sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitatāpattito ca, tasmā jhānabhūmokāsānaṃ saṅkaraṃ akatvā visuṃ eva okāsabhāvo yojetabbo. Paṭhamajjhānokāsepi hi kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāmāvacarokāse ca. Yadipi na sabbamhi paṭhamajjhāne sabbamhi ca kāmāvacare dvayaṃ uppajjati, tattha pana taṃdvayuppatti atthīti katvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Visuṃ okāsattā ca **‘‘aṅgamattavasena cetthā’’**tiādivacanaṃ na vattabbaṃ hotīti. Imamhi ca yamake avitakkavicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ vicāravasena paṭhamajjhāne saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Muddhabhūtaṃ dutiyajjhānaṃ gahetvā itaraṃ asaṅgahitanti vā. Yassayatthake ‘‘nirodhasamāpannāna’’nti na labbhati. Na hi te asaññasattā viya okāse hontīti.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne**ti tesaṃ paṭhamato avitakkaavicārato dutiye savitakkasavicārepi bhavanikantiāvajjane vattamāne ubhayaṃ nuppajjitthāti dassentena tato purimacittakkhaṇesupi nuppajjitthāti dassitameva hoti. Yathā pana cittasaṅkhārassa ādidassanatthaṃ ‘‘suddhāvāsaṃ upapajjantāna’’nti vuttaṃ, evaṃ vacīsaṅkhārassa ādidassanatthaṃ ‘‘dutiye citte vattamāne’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamakaṃ

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Paccayapariggahapariyosānā ñātapariññāti paccayadīpakena mūlayamakena ñātapariññaṃ, khandhādīsu tīraṇabāhullato khandhādiyamakehi tīraṇapariññañca vibhāvetvā anusayapahānantā pahānapariññāti pahātabbamuddhabhūtehi anusayehi pahānapariññaṃ vibhāvetuṃ anusayayamakaṃ āraddhaṃ. **Labbhamānavasenā**ti anusayabhāvena labbhamānānaṃ vasenāti attho. Tīhākārehi anusayānaṃ gāhāpanaṃ tesu tathā aggahitesu anusayavārādipāḷiyā duravabodhattā.

Ayaṃ panettha purimesūti etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho. Atthavisesābhāvato ‘‘kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassa, rūpadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā’’ti evamādīhi avuccamāne kathamayaṃ yamakadesanā siyāti? Nāyaṃ yamakadesanā, purimavārehi pana yamakavasena desitānaṃ anusayānaṃ cutiupapattivasena anusayaṭṭhānaparicchedadassanaṃ. Yamakadesanābāhullato pana sabbavārasamudāyassa anusayayamakanti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha vā paṭilomapucchāpi atthavasena labbhanti, atthavisesābhāvato pana na vuttāti labbhamānatāvasena etissāpi desanāya yamakadesanatā veditabbā.

Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti etena kāraṇalābhe uppattiarahataṃ dasseti. Appahīnā hi anusayā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Yāva ca maggena tesaṃ anuppattiarahatā na katā hoti, tāva te evaṃpakārā evāti ‘‘anusayā’’ti vuccanti. So evaṃpakāro uppajjati-saddena gahito, na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā. Teneva ‘‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo

uppajjatīti? Āmantā''tiādinā uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto. Anurūpaṃ kāraṇaṃ pana labhitvā ye uppajjiṃsu uppajjamānā ca, tepi appahīnaṭṭhena thāmagatā ahesuṃ bhavanti ca. Uppattiarahatāya eva ca te uppajjiṃsu uppajjanti ca, na ca atītānāgatapaccuppannato aññe uppattiarahā nāma atthi, tasmā sabbe atītānāgatapaccuppannā kāmarāgādayo ''anusayā''ti vuccanti. Appahīnaṭṭheneva hi anusayā, appahīnā ca atītādayo eva, maggassa pana tādisānaṃ anuppattiarahatāpādanena anusayappahānaṃ hotīti. Appahīnākāro nāma dhammākāro, na dhammo, dhammo eva ca uppajjatīti iminā adhippāyenāha **''appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṃ na yujjatī''**ti. **Sattānusayā**ti ettha yadi appahīnaṭṭhena santāne anusentīti anusayā, atha kasmā satteva vuttā, nanu sattānusayato aññesampi kilesānaṃ appahīnattā anusayabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati, appahīnamattasseva anusayabhāvassa avuttattā. Vuttañhi ''anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccatī''ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 1), tasmā appahīnaṭṭhena thāmagato kilesoyeva anusayo nāmāti yuttaṃ. Thāmagatanti ca aññehi asādhāraṇo sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi dhammasabhāvabodhinā tathāgatena imeyeva ''anusayā''ti vuttā. **Thāmagato**ti anusayasamaṅgīti attho.

Anusayauppajjanavārānaṃ samānagatikattā yathā ''anusetī''ti vacanaṃ appahīnākāradīpakaṃ, evaṃ ''uppajjatī''ti vacanaṃ siyāti uppajjanavārena ''uppajjatī''ti vacanassa avuttatā sakkā vattunti ce? Taṃ na, vacanatthavisesena taṃdvayassa vuttattā. ''Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjatī''ti hi etasmiṃ atthe avisiṭṭhepi ''anusetī''ti vacanaṃ santāne anusayitataṃ thāmagatabhāvaṃ dīpeti. Yadi tameva ''uppajjatī''ti vacanaṃ dīpeyya, kassaci visesassa abhāvā uppajjanavāro na vattabbo siyā, ''uppajjatī''ti vacanaṃ pana uppattiyoggaṃ dīpeti. Kasmā? Uppajjanavārena uppattiyoggassa dassitattā, anusayasaddassa sabbadā vijjamānānaṃ aparinipphannasayanatthatāya nivāraṇatthaṃ uppattiarahatāya thāmagatabhāvasaṅkhātassa yathādhippetasayanatthassa dassanatthaṃ ''anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī''ti yaṃ uppattiyoggavacanaṃ vuttaṃ, taṃ suvuttamevāti adhippāyo. Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenāti sambandho. Tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hoti.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. **Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cā**ti aṭṭhakathāyaṃ kāmadhātuggahaṇaṃ dvinnaṃ vedanānaṃ visesanabhāvena vuttaṃ, evaṃ sati kāmadhātuyā kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānatā na vuttā hoti. Dvīsu pana rāgesu bhavarāgassa tīsu dhātūsu rūpārūpadhātūnaṃ anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā vattabbā. Dhātuvedanāsabbasakkāyapariyāpannavasena hi tippakāraṃ anusayānaṃ anusayaṭṭhānaṃ vuttanti. Tasmā tīsu dhātūsu kāmadhātuyā tīsu vedanāsu dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetīti visuṃ anusayaṭṭhānatā dhātuyā vedanānañca yojetabbā. **Dvīsu vedanāsū**ti idañca vedanāsu anusayamāno kāmarāgānusayo dvīsveva anuseti, na tīsūti tiṇṇampi ṭhānatānivāraṇatthameva vuttanti na sabbāsu dvīsu anusayanappatto atthi, tena vedanāvisesanatthaṃ na kāmadhātuggahaṇena koci attho. Bhavarāgānusayanaṭṭhānañhi aṭṭhānañca anusayānaṃ apariyāpannaṃ sakkāye kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānaṃ na hotīti pākaṭametaṃ. Yathā ca ''dvīsu vedanāsū''ti vutte paṭighānusayānusayaṭṭhānato aññā dve vedanā gayhanti, evaṃ bhavarāgānusayānusayanaṭṭhānato ca aññā tā gayhantīti.

Ettha ca dvīhi vedanāhi sampayuttesu aññesu ca piyarūpasātarūpesu iṭṭharūpādīsu uppajjamāno kāmarāgānusayo sātasantasukhagiddhiyā pavattatīti dvīsu vedanāsu tassa anusayanaṃ vuttaṃ. Aññattha uppajjamānopi hi so imāsu dvīsu vedanāsu anugato hutvā seti sukhamicceva abhilabhatīti. Evaṃ paṭighānusayo ca dukkhavedanāsampayuttesu aññesu ca appiyarūpāsātarūpesu aniṭṭharūpādīsu uppajjamāno dukkhapaṭikūlato dukkhamicceva paṭihaññatīti dukkhavedanameva anugato hutvā seti, tena pana tasmiṃ anusayanaṃ vuttaṃ. Evaṃ kāmarāgapaṭighānaṃ tīsu vedanāsu anusayavacanena iṭṭhaiṭṭhamajjhattaaniṭṭhesu ārammaṇapakatiyā viparītasaññāya ca vasena iṭṭhādibhāvena gahitesu kāmarāgapaṭighānaṃ uppatti dassitā hoti. Tattha uppajjamānā hi te tīsu vedanāsu anusenti nāma.

Vedanāttayamukhena vā ettha iṭṭhādīnaṃ ārammaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ, kāmadhātuādiggahaṇena kāmassādādivatthubhūtānaṃ kāmabhavādīnaṃ. Tattha kāmarāgānusayo bhavassādavasena anusayamāno kāmadhātuyā anuseti, kāmasukhassādavasena anusayamāno sukhopekkhāvedanāsu. Paṭigho dukkhapaṭighātavaseneva pavattatīti yattha tattha paṭihaññamānopi dukkhavedanāya eva anuseti. Rūpārūpabhavesu pana rūpārūpāvacaradhammesu ca kāmassādassa pavatti natthīti tattha anusayamāno rāgo bhavarāgoicceva veditabbo. Dhātuttayavedanāttayaggahaṇena ca sabbasakkāyapariyāpannānaṃ gahitattā ''yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetī''ti (yama. 2.anusayayamaka.46) evamādīnaṃ vissajjanesu dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayaṭṭhānaṃ na vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanasse paṭighānusayo nānuseti, tathā nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgena nānusayitabbanti tadanusayanaṭṭhānato aññāpi diṭṭhānusayānusayanaṭṭhānabhūtā kāmāvacaravedanā santīti? Hontu, na pana dhātuttayavedanāttayato aññaṃ tadanusayanaṭṭhānaṃ atthi, tasmā taṃ na vuttaṃ. Yasmā pana ''yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā''ti (yama. 2.anusayayamaka.52) vuttaṃ, tasmā avisesena dukkhaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānanti samudāyavasena gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Tathā lokiyasukhopekkhā kāmarāgamānānusayanaṭṭhānanti.

Apica sutte ''idhāvuso visākha, bhikkhu iti paṭisañcikkhati 'kudāssu nāmāhaṃ domanassaṃ pajaheyya'nti, so iti paṭisañcikkhitvā paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī''ti nekkhammassitaṃ domanassaṃ uppādetvā taṃ vikkhambhetvā vīriyaṃ katvā anāgāmimaggena paṭighassa samugghātanaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi paṭigheneva paṭighappahānaṃ, domanassena vā domanassappahānaṃ atthīti. Paṭighuppattirahaṭṭhānatāya pana idha sabbaṃ dukkhaṃ ''paṭighānusayassa anusayanaṭṭhāna''nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā. Evañca katvā paṭhamajjhānavikkhambhitaṃ kāmarāgānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā anāgāmimaggena samugghātanaṃ sandhāya ''vivicceva…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī''ti vuttaṃ. Evaṃ catutthajjhānavikkhambhitaṃ avijjānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā arahattamaggena samugghātanaṃ sandhāya ''sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, avijjaṃ tena pajahati, na tattha avijjānusayo anusetī''ti (ma. ni. 1.465) vuttaṃ. Na hi lokiyacatutthajjhānupekkhāya avijjānusayo sabbathā nānusetīti sakkā vattuṃ ''sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī''ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 2) vuttattā, tasmā avijjānusayasseva vatthu catutthajjhānupekkhā, nekkhammassitadomanassañca paṭighānusayassa vatthu na na hotīti tatthāpi tassa anusayanaṃ veditabbaṃ. Avatthubhāvato hi idha anusayanaṃ na vuccati, na suttantesu viya vuttanayena taṃpaṭipakkhabhāvato taṃsamugghātakamaggassa balavūpanissayabhāvato cāti.

Ettha ca ārammaṇe anusayaṭṭhāne sati bhavarāgavajjo sabbo lobho kāmarāgānusayoti na sakkā vattuṃ. Dukkhāya hi vedanāya rūpārūpadhātūsu ca anusayamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho lobho eva, na kāmarāgānusayo. Yadi siyā, diṭṭhānusayassa viya etassapi ṭhānaṃ vattabbaṃ siyāti. Atha pana ajjhāsayavasena tanninnatāya anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Yathā iṭṭhānaṃ rūpādīnaṃ sukhāya ca vedanāya appaṭiladdhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato, paṭiladdhapubbaṃ vā atītaṃ niruddhaṃ vigataṃ pariṇataṃ samanupassato uppajjamāno paṭigho dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattatīti dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ, nālambitaṃ, evaṃ dukkhādīsu abhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sātasantasukhadvayamevassa anusayaṭṭhānaṃ vuttanti bhavarāgavajjassa sabbalobhassa kāmarāgānusayatā na virujjhati, ekasmiṃyeva ca ārammaṇe rajjanti dussanti ca. Tattha rāgo sukhajjhāsayo paṭigho dukkhajjhāsayoti tesaṃ nānānusayaṭṭhānatā hoti.

Evañca katvā ''yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha paṭighānusayo anusetīti? No''ti (yama. 2.anusayayamaka.14) vuttanti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dvīsu vedanāsu iṭṭhārammaṇe ca domanassuppattiṃ vatvā ''domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo''ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 2)

vuttattā yathā tattha paṭigho paṭighānusayo na hoti, evaṃ dukkhādīsu uppajjamānena diṭṭhānusayena sahajāto lobho kāmarāgānusayo na hoticceva viññāyatīti. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ **''domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo''**ti, **ettha na paṭighānusayo**ti natthi paṭighānusayoti attho daṭṭhabbo. Na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsaṅkā atthīti.

Desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti bhavarāgassapi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavaseneva uppatti vuttā viya bhaveyya, tasmā ārammaṇavisesena visesadassanatthaṃ evaṃ desanā katā sahajātavedanāvisesābhāvatoti adhippāyo.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāro

1. Anusayavāravaṇṇanā

3. **Anuseti uppajjatī**ti paccuppannavohārā pavattāvirāmavasena veditabbā. Maggeneva hi anusayānaṃ virāmo vicchedo hoti, na tato pubbeti.

20. **Nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karontī**ti ettha purimena ekasmiṃ cittuppāde uppatti nivāritā, pacchimena ekasmiṃ ārammaṇeti ayaṃ viseso. Puggalokāsavārassa paṭilome tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ tassa tassa anusayassa ananusayanaṭṭhānaṃ pakatiyā pahānena ca veditabbaṃ, ''tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti, paṭighānusayo ca nānusetī''ti pakatiyā dukkhādīnaṃ kāmarāgādīnaṃ ananusayaṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ, ''dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti, paṭighānusayo ca nānusetī''ti (yama. 2.anusayayamaka.56) anusayappahānena. Ettha purimanayena okāsaṃ avekkhitvā puggalassa vijjamānānaṃ anusayānaṃ ananusayanaṃ vuttaṃ, pacchimanayena puggalaṃ avekkhitvā okāsassa kāmadhātuādikassa anokāsatāti.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayapajahanapariññāvāresu ''sānusayo, pajahati, parijānātī''ti puggalo vutto. Puggalassa ca imasmiṃ bhave sānusayoti evaṃ bhavavisesena vā, imasmiṃ kāmarāgānusayena sānusayo imasmiṃ itaresu kenacīti evaṃ bhavānusayavisesena vā sānusayatāniranusayatādikā natthi. Tathā dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayena sānusayo, dukkhāya vedanāya niranusayoti idampi natthi. Na hi puggalassa vedanā okāso, atha kho anusayānanti. Anusayassa pana tassa tassa so so anusayanokāso puggalassa tena tena anusayena sānusayatāya, tassa tassa pajahanaparijānanānañca nimittaṃ hoti, ananusayanokāso ca niranusayatādīnaṃ, tasmā okāsavāresu bhummaniddesaṃ akatvā ''yato tato''ti nimittatthe nissakkavacanaṃ kataṃ, pajahanapariññāvāresu apādānatthe eva vā. Tato tato hi okāsato apagamakaraṇaṃ vināsanaṃ pajahanaṃ parijānanañcāti.

Tattha **yato**ti yato anusayaṭṭhānato anulome, paṭilome ananusayaṭṭhānatoti attho. Anusayānānusayasseva hi nimittāpādānabhāvadassanatthaṃ ''rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayoti (yama.2.anusayayamaka.77), pajahatī''ti (yama. 2.anusayayamaka.143) ca ''dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayena niranusayoti (yama. 2.anusayayamaka.110), na pajahatī''ti (yama. 2.anusayayamaka.174-176) ca evamādīsu rūpadhātuādayo eva bhummaniddeseneva niddiṭṭhāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana catutthapañhavissajjanena sarūpato anusayanaṭṭhānassa dassitattā tadatthe ādipañhepi ''yato''ti anusayanaṭṭhānaṃ vuttanti imamatthaṃ vibhāvetvā puna ''yato''ti etassa

vacanatthaṃ dassetuṃ **‘‘uppannena kāmarāgānusayena sānusayo’’**ti vuttaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ viya dissati. Na hi uppanneneva anusayena sānusayo, uppattirahaṭṭhānatañca sandhāyeva nissakkavacanaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi apariyāpannānaṃ anusayuppattirahaṭṭhānatāti taṃ tatheva dissati. Evaṃ panettha attho daṭṭhabbo – yato uppannenāti yato uppannena bhavitabbaṃ, tenāti uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanaṃ katanti. Tathā sabbadhammesu uppajjanakenāti. Uppattipaṭisedhe akate anuppattiyā anicchitattā sabbadhammesu uppajjanakabhāvaṃ āpannena anuppajjanabhāvaṃ apaneti nāma. **Sabbatthā**ti etassa pana sabbaṭṭhānatoti ayamattho na na sambhavati. Ttha-kārañhi bhummato aññatthāpi saddavidū icchantīti.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre yena kāmarāgānusayādayo sāvasesā pahīyanti, so te pajahatīti sanniṭṭhānaṃ katvā vattabbo na hoti apajahanasabbhāvā, tasmā sanniṭṭhāne niravasesappajahanakoyeva pajahatīti vutto, tasmā ‘‘yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No’’ti (yama. 2.anusayayamaka.132) vuttaṃ. Yasmā pana saṃsayapadena pahānakaraṇamattameva pucchati, na sanniṭṭhānaṃ karoti, tasmā yathāvijjamānaṃ pahānaṃ sandhāya ‘‘yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, so mānānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahatī’’ti vuttaṃ. Paṭilome pana ‘‘nappajahatī’’ti pajahanābhāvo eva sanniṭṭhānapadena saṃsayapadena ca vinicchito pucchito ca, tasmā yesaṃ pajahanaṃ natthi niravasesavasena pajahanakānaṃ, te ṭhapetvā avasesā appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā, na ca yathāvijjamānena pahāneneva vajjitāti daṭṭhabbāti. ‘‘Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahantī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.165) ettha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘puthujjano pahānapariññāya abhāvena nappajahati, sesā tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā’’ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 132-197) vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi kesañci vicikicchānusayo kesañci ubhayanti sesānaṃ tesaṃ pahīnatā atthi, tathāpi sotāpannādīnaṃ vicikicchānusayassa pahīnatā ubhayāpajahanassa kāraṇaṃ na hotīti tesaṃ pahīnattā ‘‘nappajahantī’’ti na sakkā vattuṃ, atha pana kāmarāgānusayañca nappajahantīti imaṃ sanniṭṭhānena tesaṃ puggalānaṃ saṅgahitatādassanatthaṃ vuttanti na tattha kāraṇaṃ vattabbaṃ, pucchitassa pana saṃsayatthassa kāraṇaṃ vattabbaṃ. Evaṃ sati ‘‘sesā tassa anusayassa pahīnattā’’ti vattabbanti? Na vattabbaṃ ‘‘yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati, so diṭṭhānusayaṃ vicikicchānusayaṃ nappajahatī’’ti paṭikkhipitvā pucchite sadisavissajjanake diṭṭhivicikicchānusaye sandhāya kāraṇassa vattabbattā, tasmā **tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā**ti tesaṃ diṭṭhivicikicchānusayānaṃ pahīnattā te saṃsayatthasaṅgahite anusaye nappajahantīti attho daṭṭhabbo.

Pajahanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. **Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā**ti anulomaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitāti. ‘‘Phalaṭṭhavasenevā’’ti ca sādhāraṇavacanena maggasamaṅgīnaṃ aggahitataṃ dīpeti. Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānañhi maggasamaṅgīnaṃ na koci anusayo uppattiraho, nāpi anuppattirahataṃ āpādito, tasmā te na anusayasānusayapahīnauppajjanavāresu gahitāti.

275-296. Okāsavāre so so anusayo attano attano okāse eva anuppattidhammataṃ āpādito pahīno, anāpādito ca appahīnoti pahīnāppahīnavacanāni tadokāsameva dīpenti, tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hotī**ti tena saddhiṃ samānokāse pahīno nāmāti attho, na samānakāle pahīnoti.

Pahīnavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhātuvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvāre **santānaṃ anugatā hutvā sayantī**ti yasmiṃ santāne appahīnā, taṃsantāne appahīnabhāvena anugantvā uppattiarahabhāvena sayantīti attho. Uppattirahatā eva hi anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti idhāpi yuttāti. Ettha ca na kāmadhātuādīni cha paṭinisedhavacanāni dhātuvisesaniddhāraṇāni na hontīti ‘‘na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassā’’tiādimhi vuccamāne imaṃ nāma upapajjantassāti na viññāyeyya, tasmā taṃmūlikāsu yojanāsu ‘‘na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ rūpadhātuṃ arūpadhātuṃ upapajjantassā’’ti paṭhamaṃ yojetvā puna anukkamena ‘‘na kāmadhātuṃ upapajjantassā’’tiādikā yojanā katā. Evañhi na kāmadhātuādipadehi yathāvuttadhātuyoyeva gahitā, na kañcīti viññāyati. Yathā anusayavāre ‘‘anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito’’ti vuttaṃ, tatthāpi uppajjamānameva sandhāya uppajjantīti gahetuṃ na sakkā ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā’’tiādivacanato. Athāpi appahīnataṃ sandhāya uppajjantīti attho tattha gahito, idhāpi so na na yujjatīti. **Bhaṅgā**ti bhañjitabbā, dvidhā kātabbāti attho. Nanu na koci anusayo yattha uppajjantassa anuseti nānuseti cāti dvidhā kātabbā, tattheva kasmā ‘‘kati anusayā bhaṅgā? Anusayā bhaṅgā natthī’’ti pucchāvissajjanāni katāni. Na hi pakārantarābhāve saṃsayo yuttoti? Na na yutto, ‘‘anusayā bhaṅgā natthī’’ti avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattāti.

Dhātuvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. Cittayamakavaṇṇanāyaṃ **āditova tayo suddhikamahāvārā hontī**ti ime tayo mahāvārā sarāgādikusalādīhi missakā suddhikā ca, tesu ādito suddhikā hontīti attho. Missakesu ca ekekasmiṃ sarāgādimissakacitte tayo tayo mahāvārā, te tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā **‘‘soḷasa puggalavārā’’**tiādi vuttaṃ, na nirantaraṃ vutteti. ‘‘Yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī’’tiādinā uppādanirodhānaṃ paccuppannānāgatakālānañca saṃsaggavasena ekekāya pucchāya pavattattā **‘‘uppādanirodhakālasambhedavāro’’**ti vutto. Evaṃ sesānampi vārānaṃ taṃtaṃnāmatā pāḷianusārena veditabbā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

63. **Tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāyā**ti idaṃ uppādakkhaṇasamaṅgipacchimacittasamaṅgimhi puggale adhippete tañca cittaṃ adhippetameva hotīti katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Arahato pacchimacittampī**ti nuppajjati nirujjhatīti evaṃpakāraṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgimeva sandhāya vuttaṃ.

65-82. Uppādavārassa dutiyapucchāvissajjane **cittassa bhaṅgakkhaṇe, nirodhasamāpannānaṃ, asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjatī**ti ettha ‘‘cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjitthā’’ti etassa ‘‘sabbesaṃ cittaṃ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṃ atītattā uppajjittha nāmā’’ti attho vutto. **Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjati cā**ti etassapi uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti dvayametaṃ evaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi khaṇapaccuppanne ‘‘uppajjitthā’’ti atītavohāro atthi. Yadi

siyā, **yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha, taṃ cittaṃ uppajjatī**ti ettha ‘‘no’’ti avatvā vibhajitabbaṃ siyā. Tathā **‘‘yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ uppajjitthā’’**ti ettha ca ‘‘no’’ti avatvā ‘‘āmantā’’ti vattabbaṃ siyā. **‘‘Cittassa bhaṅgakkhaṇe’’**ti pana bhijjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassa atītaṃ cittaṃ uppajjittha, na ca kiñci cittaṃ uppajjati. **Cittassa uppādakkhaṇe**ti ca uppajjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassapi atītaṃ cittaṃ uppajjittha, taṃ pana cittaṃ uppajjatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Cittanti hi sāmaññavacanaṃ ekasmiṃ anekasmiñca yathāgahitavisese tiṭṭhatīti. **‘‘Yassa vā pana cittaṃ uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjatīti? Cittassa bhaṅgakkhaṇe’’**ti ettha **yassa vā pana cittaṃ uppajjissatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitapuggalasseva cittassa bhaṅgakkhaṇeti evaṃ sabbattha sanniṭṭhānavasena niyamo veditabbo. Uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro ca puggalavārādīsu tīsupi ninnānākaraṇā uddiṭṭhā niddiṭṭhā ca. Tattha puggalavāre avisesena yaṃ kañci tādisaṃ puggalaṃ sandhāya **‘‘uppannaṃ uppajjamāna’’**ntiādi vuttaṃ, dhammavāre cittameva, puggaladhammavāre puggalaṃ cittañcāti ayamettha viseso daṭṭhabbo.

83. Atikkantakālavāre imassa puggalavārattā puggalo pucchitoti puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṃ. Yathā **yassa cittaṃ uppajjitthā**ti etena na koci puggalo na gahito, evaṃ **yassa cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti etena sanniṭṭhānena na koci na gahito. Na hi so puggalo atthi, yassa cittaṃ uppādakkhaṇaṃ atītaṃ natthi, te ca pana nirujjhamānakkhaṇātītacittā na na hontīti paṭhamo pañho ‘‘āmantā’’ti vissajjitabbo siyā, tathā dutiyatatiyā. Catuttho pana ‘‘pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ uppādakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, itaresaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇañca avītikkantaṃ uppādakkhaṇañca avītikkanta’’nti vissajjitabbo bhaveyya, tathā avissajjetvā kasmā sabbattha cittameva vibhattanti? Cittavasena puggalavavatthānato. Khaṇassa hi vītikkantatāya atikkantakālatāvacanena vattamānassa ca cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto vutto atītassa ca, tattha purimassa cittaṃ na bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ pacchimassa vītikkantanti evamādiko puggalavibhāgo yassa cittassa vasena puggalavavatthānaṃ hoti, tassa cittassa taṃtaṃkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasena dassito hotīti sabbavissajjanesu cittameva vibhattaṃ. Atha vā nayidha dhammamattavisiṭṭho puggalo pucchito, atha kho puggalavisiṭṭhaṃ cittaṃ, tasmā cittameva vissajjitanti veditabbaṃ. Yadipi puggalappadhānā pucchā, athāpi cittappadhānā, ubhayathāpi dutiyapucchāya ‘‘āmantā’’ti vattabbaṃ siyā, tathā pana avatvā nirodhakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā na uppādakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā viya vattamānassa atthīti dassanatthaṃ **‘‘atītaṃ citta’’**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Yassa cittaṃ na uppajjamāna**nti ettha uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ yassa cittaṃ na hotīti attho. Esa nayo **‘‘na nirujjhamāna’’**nti etthāpi.

114-116. Missakavāresu **yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī**ti pucchā, **no**ti vissajjanañca aṭṭhakathāyaṃ dassitaṃ. Pāḷiyaṃ pana ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa sarāgaṃ cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī’’ti mātikāṭhapanāyaṃ vuttattā vissajjanepi tatheva sanniṭṭhānasaṃsayatthesu sarāgādimissakacittavaseneva pucchā uddharitvā ‘‘sarāgapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati nuppajjissati, itaresaṃ sarāgacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati ceva uppajjissati cā’’ti evamādinā nayena yebhuyyena suddhikavārasadisameva vissajjanaṃ kātabbanti katvā saṃkhittanti viññāyati.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-16. Dhammayamakavaṇṇanāyaṃ **kusalādidhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā**ti yathā mūlayamake kusalādidhammā desitā, yathā ca khandhayamakādīsu ‘‘pañcakkhandhā’’tiādinā aññathā saṅgahetvā desitā, tathā adesetvā yā kusalādīnaṃ dhammānaṃ ‘‘kusalākusalā dhammā’’tiādikā mātikā, taṃ idha ādimhi ṭhapetvā desitassāti attho.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. **‘‘Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā uppajjantī’’**ti etassa vissajjane **‘‘abyākatā cāti cittasamuṭṭhānarūpavasena vutta’’**nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, imasmiṃ pana pañhe kammasamuṭṭhānādirūpañca labbhati, taṃ pana paṭilomavārassa vissajjane **sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe, āruppe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjantī**ti ettha pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe uppajjamānampi kammasamuṭṭhānādirūpaṃ aggahetvā ‘‘abyākatā ca dhammā na uppajjantī’’ti vuttattā cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetaṃ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṃ, nāpi paṭisedhoti keci vadanti, tathā cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya ‘‘yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti? No’’ti (yama. 3.dhammayamaka.163) vuttanti. Taṃ panetaṃ evaṃ na sakkā vattuṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kammasamuṭṭhānarūpādīnampi uppādassa uppādakkhaṇe ca nirodhassa evamādīhi eva pāḷīhi paṭisedhasiddhito.

Ye ca vadanti ‘‘yathā paṭisambhidāmagge nirodhakathāyaṃ ‘sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpaṃ sabbepi virāgā ceva honti virāgārammaṇā virāgagocarā virāgasamudāgatā virāgapatiṭṭhā’tiādīsu ‘ṭhapetvā rūpa’nti avatvā cittapaṭibaddhattā cittajarūpānaṃ ‘ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpa’nti vuttaṃ, evamidhāpi cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva kathita’’nti, tañca tathā na hoti. Yesañhi sotāpattimaggo sahajātapaccayo hoti, yesu ca virāgādiāsaṅkā hoti, te sotāpattimaggasahajātā dhammā sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammāti tattha vuttā. **Sotāpattimaggakkhaṇe jātā**ti hi vacanaṃ magge jātataṃ dīpeti, na ca kammajādīni amagge jāyamānāni maggakkhaṇe jātavohāraṃ arahanti tesaṃ tassa sotāpattimaggakkhaṇe sahajātapaccayattābhāvato, tasmā maggakkhaṇe taṃsahajātadhammesu ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ ‘‘ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpa’’nti vuttaṃ, idha pana kusalādidhammā yassa yattha uppajjanti nirujjhanti ca, tassa puggalassa tasmiñca okāse abyākatadhammānaṃ uppādanirodhānaṃ kusalādipaṭibaddhatā appaṭibaddhatā ca āmaṭṭhā, na ca kammajādirūpaṃ abyākataṃ na hoti, tasmā sanniṭṭhānena gahitassa puggalassa okāse vā uppādanirodhesu vijjamānesu abyākatānaṃ te veditabbā, avijjamānesu ca paṭisedhetabbā, na ca acittapaṭibaddhā abyākatāti ettha na gahitāti sakkā vattuṃ nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānañca uppādanirodhavacanatoti.

Catutthapañhe **pavatte akusalābyākatacittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ ‘‘yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjantī’’ti etena sanniṭṭhānena gahitesu pañcavokāre akusalābyākatacittānaṃ catuvokāre ca abyākatacittasseva uppādakkhaṇasamaṅgino sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbattha sanniṭṭhānavasena viseso veditabbo.

79. **‘‘Ekāvajjanena** 166 **uppannassā’’**ti vuttaṃ, nānāvajjanenapi pana tato purimatarajavanavīthīsu uppannassa ‘‘uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā nuppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nuppajjantī’’ti idaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva, tasmā etena lakkhaṇena samānalakkhaṇaṃ sabbaṃ **yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti eteneva kusalānāgatabhāvapariyosānena tāya eva samānalakkhaṇatāya dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo akusalātītabhāvassa abyākatātītabhāvassa ca ādimhi **‘‘dutiye akusale’’**ti, **‘‘dutiye citte’’**ti ca vuttaṭṭhāne. Yathā hi bhāvanāvāre bhāvanāpahānānaṃ pariyosānena aggamaggena tato purimatarānipi

bhāvanāpahānāni dassitāni honti, evamidhāpi taṃ taṃ tena tena ādinā antena ca dassitanti.

100. **Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhantī**ti vacanena paṭisandhicittato soḷasamaṃ, tato parampi vā bhavanikanticittaṃ hoti, na tato oranti viññāyatīti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1. Indriyayamake vibhaṅge viya jīvitindriyaṃ manindriyānantaraṃ aniddisitvā purisindriyānantaraṃ uddiṭṭhaṃ ‘‘tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni tīṇi? Itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriya’’nti (saṃ. ni. 5.492) sutte desitakkamena. Pavattivāre hi ekantaṃ pavattiyaṃ eva uppajjamānānaṃ sukhindriyādīnaṃ kammajānaṃ akammajānañca anupālakaṃ jīvitindriyaṃ cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṃ kammajānanti taṃmūlakāni yamakāni cutipaṭisandhipavattivasena vattabbānīti veditabbāni. Cakkhundriyādīsu pana purisindriyāvasānesu yaṃ mūlakameva na hoti manindriyaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesamūlakāni cutiupapattivaseneva vattabbāni āyatanayamake viya, tasmā jīvitindriyaṃ tesaṃ majjhe anuddisitvā ante uddiṭṭhanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

94. **Itthī itthindriya**nti ettha yasmā itthīti koci sabhāvo natthi, na ca rūpādidhamme upādāya itthiggahaṇaṃ na hoti, tasmā itthiggahaṇassa avijjamānampi vijjamānamiva gahetvā pavattito tathāgahitassa vasena ‘‘natthī’’ti avatvā ‘‘no’’ti vuttaṃ. Sukhassa ca bhedaṃ katvā ‘‘sukhaṃ somanassa’’nti, dukkhassa ca ‘‘dukkhaṃ domanassa’’nti vacaneneva somanassato aññā sukhā vedanā sukhaṃ, domanassato ca aññā dukkhā vedanā dukkhanti ayaṃ viseso gahitoyevāti **‘‘sukhaṃ sukhindriyaṃ dukkhaṃ dukkhindriya’’**nti ettha ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

140. Suddhindriyavāre **cakkhu indriya**nti ettha dibbacakkhupaññācakkhūni paññindriyāni hontīti ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. **Avasesaṃ sota**nti taṇhāsotamevāha.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2.Pavattivāravaṇṇanā

186. Pavattivāre ‘‘chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ…pe… kāyindriyaṃ manindriya’’nti (saṃ. ni. 5.495) sutte vuttanayena idha uddiṭṭhaṃ manindriyaṃ cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi kammajākammajehi sabbehipi yogaṃ gacchati, na ca jīvitindriyaṃ viya aññadhammanissayena gahetabbaṃ, pubbaṅgamattāva padhānaṃ, tasmā kūṭaṃ viya gopānasīnaṃ sabbindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ ante ṭhapetvā yojitaṃ. Jīvitindriyādimūlakesu pavattiñca gahetvā gatesu ‘‘yassa jīvitindriyaṃ uppajjati, tassa sukhindriyaṃ uppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no

ca tesaṃ sukhindriyaṃ uppajjati, sukhindriyasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati sukhindriyañca uppajjatī’’tiādinā sukhadukkhadomanassindriyehi lokuttarindriyehi ca yojanā labbhati, tathā ‘‘yassa sukhindriyaṃ uppajjati, tassa dukkhindriyaṃ uppajjatīti? No’’tiādinā taṃmūlakā ca nayā. Tehi pana pavattiyaṃyeva uppajjamānehi yojanā taṃmūlakā ca cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi somanassindriyādīhi yojanāya jīvitindriyamūlakehi ca nayehi pākaṭāyevāti katvā na vuttāti daṭṭhabbā.

‘‘Sacakkhukānaṃ vinā somanassenāti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvipākapaṭisandhīnaṃ vasena vutta’’nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi ‘‘catunnaṃyevā’’ti niyamo kato, tena taṃsamānalakkhaṇā parittavipākarūpāvacarapaṭisandhiyopi dassitā honti. Tattha kāmāvacaresu somanassapaṭisandhisamānatāya mahāvipākehi catūhi nidassanaṃ kataṃ, tena yathā sasomanassapaṭisandhikā acakkhukā na honti, evaṃ itaramahāvipākapaṭisandhikāpīti ayamattho dassito hoti. Gabbhaseyyakānañca anuppannesu cakkhādīsu cavantānaṃ ahetukapaṭisandhikatā sahetukapaṭisandhikānaṃ kāmāvacarānaṃ niyamato sacakkhukādibhāvadassanena dassitā hoti. Gabbhaseyyakepi hi sandhāya ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti idaṃ vacanaṃ yathā yujjati, tathā āyatanayamake dassitaṃ. Na hi sanniṭṭhānena saṅgahitānaṃ gabbhaseyyakānaṃ vajjane kāraṇaṃ atthi, ‘‘itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīna’’ntiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.187) ca te eva vuttāti.

Upekkhāya acakkhukānanti ahetukapaṭisandhivasena vuttanti ettha ca kāmāvacare sopekkhaacakkhukapaṭisandhiyā taṃsamānalakkhaṇaṃ arūpapaṭisandhiñca nidassetīti daṭṭhabbaṃ. Kesuci pana potthakesu ‘‘ahetukārūpapaṭisandhivasenā’’ti pāṭho dissati, so eva seyyo.

‘‘Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na hontī’’ti vuttaṃ, yadi pana samādhivīriyāni santi, ‘‘indriyappattāni na hontī’’ti na sakkā vattuṃ ‘‘samādhi samādhindriyanti? Āmantā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.113) ‘‘vīriyaṃ vīriyindriyanti? Āmantā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.111) vacanato. Ahetukapaṭisandhicitte ca yathā samādhileso ekaggatā atthi, na evaṃ vīriyaleso atthi, tasmā evamettha vattabbaṃ siyā ‘‘tattha hi ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthi, ekaggatā pana samādhileso eva hotī’’ti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – yathā aññesu kesuci ahetukacittesu samādhivīriyāni honti indriyappattāni ca, evamidha samādhivīriyāni indriyappattāni na hontīti. Samādhivīriyindriyānameva abhāvaṃ dassento ahetukantarato viseseti. Tattha ‘‘samādhivīriyāni pana na hontī’’ti vattabbe ‘‘indriyappattānī’’ti samādhilesassa samādhindriyabhāvaṃ appattassa sabbhāvato vuttaṃ, na vīriyalesassa. Visesanañhi visesitabbe pavattati. Yesu pana potthakesu ‘‘tattha ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthī’’ti pāṭho, so eva sundarataro.

Yāva cakkhundriyaṃ nuppajjati, tāva gabbhagatānaṃ acakkhukānaṃ bhāvo atthīti iminā adhippāyenāha **‘‘sahetukānaṃ acakkhukānanti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vutta’’**nti. Gabbhaseyyakāpi pana avassaṃ uppajjanakacakkhukā na labbhantīti daṭṭhabbā. **Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānanti kāmadhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vutta**nti idhāpi ahetukapaṭisandhikā ca acakkhukā labbhanteva. Itthipurisindriyasantānānampi upapattivasena uppādo, cutivasena nirodho bāhullavasena dassito. Kadāci hi tesaṃ paṭhamakappikādīnaṃ viya pavattiyampi uppādanirodhā hontīti. Ettha purisindriyāvasānesu indriyamūlayamakesu paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānehi gahitehi upapatticutivasena gacchantehi cakkhundriyādīhi niyamitattā jīvitindriyādīnaṃ pavattivasenapi labbhamānānaṃ upapatticutivaseneva dutiyapucchāsu sanniṭṭhānehi gahaṇaṃ veditabbaṃ.

190. Rūpajīvitindriyaṃ cakkhundriyādisamānagatikaṃ cutipaṭisandhivaseneva gacchati santānuppattinirodhadassanatoti āha **‘‘pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇeti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vutta’’**nti. **Etesañceva aññesañca pañcindriyānaṃ**

yathālābhavasenāti ettha etesaṃ jīvitindriyādīnaṃ cutipaṭisandhipavattesu, aññesañca cakkhundriyādīnaṃ cutipaṭisandhīsūti evaṃ yathālābho daṭṭhabbo. **Ayaṃ pana chedeyevā**ti ettha tassa tassa paripuṇṇapañhassa tasmiṃ tasmiṃ sarūpadassanena vissajjane vissajjite pacchimakoṭṭhāsassa chedoti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati, tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjatīti ettha ''nirodhasamāpannānaṃ asaññasattāna''nti avacanaṃ rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṃ dīpeti. Tassa hi upapattiyaṃyeva uppādo vattabboti. ''Vinā somanassena upapajjantāna''nti ettha asaññasatte saṅgahetvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā ca na vuttā, anuppādopi panetassa cutiupapattīsveva vattabbo, na pavatteti. Pacchimakoṭṭhāsepi ''sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjatī''ti evaṃ ''sabbesaṃ cavantāna''nti ettheva asaññasatte saṅgaṇhitvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā na ca vuttā. Yassayatthake ca nirodhasamāpannā na dassetabbā na gahetabbāti attho. Na hi ''nirodhasamāpannāna''nti vacanaṃ ''asaññasattāna''nti vacanaṃ viya okāsadīpakaṃ, nāpi ''upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe, sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe''tiādivacanaṃ viya somanassindriyādīnaṃ anuppādakkhaṇadīpakaṃ, atha kho puggaladīpakamevāti.

Atītakālabhede **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjitthā**ti ettha ''upapatticittassa uppādakkhaṇe''ti kasmā vuttaṃ, nanu ''suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ, asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjitthā''ti (yama. 3.indriyayamaka.277) ettha viya ''upapajjantāna''nti vattabbanti? Na vattabbaṃ. Yathā hi somanassamanindriyānaṃ vasena upapajjantā puggalā upapatticittasamaṅgino honti, na evaṃ somanassajīvitindriyānaṃ vasena upapattisamaṅginoyeva honti. Jīvitindriyassa hi vasena yāva paṭhamarūpajīvitindriyaṃ dharati, tāva upapajjantā nāma honti. Tadā ca dutiyacittato paṭṭhāya ''jīvitindriyañca na uppajjitthā''ti na sakkā vattuṃ arūpajīvitindriyassa uppajjitvā niruddhattā, tasmā ubhayaṃ uppādakkhaṇena nidassitaṃ. Yathā hi ''na nirujjhitthā''ti idaṃ lakkhaṇaṃ upapatticittassa dvīsu khaṇesu labbhamānaṃ sabbapaṭhamena upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ.

Anāgatakālabhede uppajjissamāne sanniṭṭhānaṃ katvā aññassa ca uppajjissamānatāva pucchitā. Tattha yathā paccuppannakālabhede sanniṭṭhānasaṃsayabhedehi uppajjamānasseva gahitattā ''yassa cakkhundriyādīni uppajjanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjantī''ti upapajjantasseva pucchitānaṃ upapattiyaṃyeva tesaṃ uppādo sambhavati, na aññattha, na evamidha ''yassa cakkhundriyādīni uppajjissanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjissantī''ti upapajjantasseva pucchitānaṃ tesaṃ upapattito aññattha uppādo na sambhavati, tasmā ''yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati, tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā''ti vuttaṃ. Evañca katvā nirodhavārepi ''yassa cakkhundriyaṃ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ nirujjhissatīti? Āmantā''ti vuttaṃ. Na hi yassa cakkhundriyaṃ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissati, api pacchimabhavikassa upekkhāsahagatapaṭisandhikassa. Na hi upapajjantassa tassa cutito pubbeva somanassindriyanirodho na sambhavatīti. Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho pucchitabbatthanissayo mādisova upapattiuppādindriyavā ubhayuppādindriyavā attho paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayoti evaṃ viya dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva niyameti, na tattheva pucchitabbaṃ anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ uppādaṃ vā nirodhaṃ vā saṃsayatthanti. Yasmā cevaṃ sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, tasmā ''yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā''ti (yama. 3.indriyayamaka.281) vuttaṃ. Esa nayo nirodhavārepi.

Paṭilome pana yathā anulome ''uppajjissati nirujjhissatī''ti uppādanirodhā anāgatā sarūpavasena vuttā, evaṃ avuttattā yathā tattha saṃsayapadena gahitassa indriyassa pavattiyampi uppādanirodhā cakkhundriyādimūlakesu yojitā, na evaṃ yojetabbā. Yathā hi uppādanirodhe atikkamitvā appatvā ca

uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ, na evaṃ anuppādānirodhe atikkamitvā appatvā ca anuppādānirodhā sambhavanti abhūtābhāvassa abhūtābhāvaṃ atikkamitvā appatvā ca sambhavānuppattito, abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito, tasmāssa visesarahitassa abhūtābhāvassa vattamānānaṃ uppādassa viya kālantarayogābhāvato yādisānaṃ cakkhādīnaṃ uppādanirodhābhāvena pucchitabbassa nissayo sanniṭṭhānena sannicchito, tannissayā tādisānaṃyeva upapatticutiuppādanirodhānaṃ jīvitādīnampi anuppādānirodhā saṃsayapadena pucchitā hontīti ''yassa cakkhundriyaṃ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṃ nuppajjissatīti? Āmantā''ti (yama. 3.indriyayamaka.308) ca, ''yassa cakkhundriyaṃ na nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā''ti ca vuttaṃ, na vuttaṃ ''ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantī''tiādinā jīvitindriyaupekkhindriyādīsu viya vissajjananti.

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissatī''ti ettha ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti, te ''ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantī''ti etena pacchimakoṭṭhāsavacanena taṃsamānalakkhaṇatāya saṅgahitāti ye somanassapaṭisandhikā bhavissanti, te eva vuttāti daṭṭhabbā.

Aṭṭhakathāyaṃ yesu ādimapotthakesu ''atītānāgatavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti dhammayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṃ aggahetvā''ti likhitaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ. Yesu pana potthakesu ''paccuppannātītavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti…pe… tasmiṃ bhave anuppannapubbavasena attho gahetabbo''ti pāṭho dissati, so eva sundarataroti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre **lokiyaabyākatamissakāni cā**ti dukkhasaccapariyāpannehi ekantapariññeyyehi lokiyaabyākatehi missakattā tāni upādāya manindriyādīnaṃ vedanākkhandhādīnaṃ viya pariññeyyatā ca vuttā. Yadi pariññeyyamissakattā pariññeyyatā hoti, kasmā dhammayamake ''yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so abyākataṃ dhammaṃ parijānātī''tiādinā abyākatapadena yojetvā yamakāni na vuttānīti? Yathā ''kusalaṃ bhāvemi, akusalaṃ pajahāmī''ti kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti, tathā ''vedanākkhandho anicco, dhammāyatanaṃ anicca''ntiādinā khandhādīsu parijānābhiniveso hoti, tattha vedanākkhandhādayo ''anicca''ntiādinā parijānitabbā, te ca vedanākkhandhādibhāvaṃ gahetvā parijānitabbā, na abyākatabhāvanti.

Kasmā panettha dukkhasaccabhājanīye āgatassa domanassassa pahātabbatāva vuttā, na pariññeyyatā, nanu dukkhasaccapariyāpannā vedanākkhandhādayo kusalākusalabhāvena aggahitā kusalākusalāpi pariññeyyāti? Saccaṃ, yathā pana vedanākkhandhādibhāvo bhāvetabbapahātabbabhāvehi vināpi hoti, na evaṃ domanassindriyabhāvo pahātabbabhāvena vinā hotīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ domanassindriyassa pahātabbatāva idha vuttā, na pariññeyyabhāvassa abhāvatoti daṭṭhabbo. **Akusalaṃ ekantato pahātabbamevā**ti etena pahātabbameva, na appahātabbanti appahātabbameva nivāreti, na pariññeyyabhāvanti daṭṭhabbaṃ. Aññindriyaṃ bhāvetabbaniṭṭhaṃ, na pana sacchikātabbaniṭṭhanti bhāvetabbabhāvo eva tassa gahitoti. **''Dve puggalā''**tiādi ''cakkhundriyaṃ na parijānātī''tiādikassa parato likhitabbaṃ uppaṭipāṭiyā likhitanti daṭṭhabbaṃ. Cakkhundriyamūlakañhi atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṃ vuttaṃ ''dve puggalā domanassindriyaṃ na pajahanti no ca aññindriyaṃ na bhāventī''ti (yama. 3.indriyayamaka.440).

Ettha ca puthujjano, aṭṭha ca ariyāti nava puggalā. Tesu puthujjano bhabbābhabbavasena duvidho, so ''puthujjano''ti āgataṭṭhānesu ''cha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca na pajahitthā''tiādīsu ca abhinditvā gahito. ''Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissantī''ti (yama. 1.saccayamaka.49, 51-52) āgataṭṭhānesu ''pañca puggalā cakkhundriyañca parijānissanti

domanassindriyañca pajahissantī''tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.451) ca bhabbo eva bhinditvā gahito. ''Ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissantī''ti (yama. 1.saccayamaka.51) āgataṭṭhānesu ''tayo puggalā domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānissantī''tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.455) ca abhabbo eva. Aggaphalasamaṅgī ca paṭhamaphalasamaṅgī arahā cāti duvidho. Sopi ''arahā''ti āgataṭṭhānesu ''tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha domanassindriyañca pajahitthā''tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.444) ca abhinditvā gahito. ''Yo aggaphalaṃ sacchikarotī''ti (yama. 3.indriyayamaka.446) āgataṭṭhānesu ''tayo puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikaritthā''tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.444) ca paṭhamaphalasamaṅgī ca bhinditvā gahito. ''Yo aggaphalaṃ sacchākāsī''ti (yama. 3.indriyayamaka.443, 446) āgataṭṭhānesu itarovāti evaṃ puggalabhedaṃ ñatvā tattha tattha sanniṭṭhānena gahitapuggale niddhāretvā vissajjanaṃ yojetabbanti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Paṭṭhānapakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti, issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti, yathābhilāsitañca visayaṃ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane sakkontīti vā **devā,** devanīyā vā taṃtaṃbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti gamanīyā, abhitthavanīyā vā. Sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā**. Te tividhā – sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīḷāya, uttamehi dibbabrahmaariyavihārehi, saparasantānasiddhāya pañcavidhamāravijayicchānipphattiyā, cittissariyasattadhanādisammāpaṭipattiaveccappasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena, paramāya paññāsarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā, anopamāya ca ñāṇasarīragatiyā, māravijayasabbaññuguṇaparahitanipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena saraṇanti gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi atikkanto atisayo vā devoti **devātidevo**. Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā **devātidevo,** visuddhidevabhāvaṃ vā sabbaññuguṇālaṅkāraṃ pattattā aññadevehi atirekataro vā devo **devātidevo.** **Devāna**nti upapattidevānaṃ tadā dhammapaṭiggāhakānaṃ. Sakkādīhi **devehi** pahārādaasurindādīhi **dānavehi** ca **pūjito**. Kāyavacīsaṃyamassa sīlassa indriyasaṃvarassa cittasaṃyamassa samādhissa ca paṭipakkhānaṃ accantapaṭippassaddhiyā **suddhasaṃyamo**.

Isisattamoti catusaccāvabodhagatiyā isayoti saṅkhyaṃ gatānaṃ sataṃ pasatthānaṃ isīnaṃ atisayena santo pasatthoti attho. Vipassīādayo ca upādāya bhagavā ''sattamo''ti vutto. Yato viññāṇaṃ paccudāvattati, taṃ nāmarūpaṃ samudayanirodhanena nirodhesīti **nāmarūpanirodhano**. Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṃ paṭṭhānaṃ nāma desesi pakaraṇanti sambandho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

''Ke pana te nayā, kiñca taṃ paṭṭhānaṃ nāmā''ti nayidaṃ pucchitabbaṃ. Kasmā? Nidānakathāyaṃ

paṭṭhānasamānane anulomādīnaṃ nayānaṃ paṭṭhānassa ca dassitattāti imamatthaṃ vibhāvento **‘‘sammāsambuddhena hi…pe… nāmāti hi vutta’’**nti tattha vuttaṃ aṭṭhakathāpāḷiṃ āhari. Tattha gāthātthaṃ aṭṭhakathādhippāyañca parato vaṇṇayissāmāti.

Paṭṭhānanāmattho pana tikapaṭṭhānādīnaṃ tikapaṭṭhānādināmattho, imassa pakaraṇassa catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānatā cettha vattabbā. Evañhi saṅkhepato paṭṭhāne ñāte vitthāro sukhaviññeyyo hotīti. Tattha ca nāmattho paṭhamaṃ vattabboti **‘‘tattha yesaṃ…pe… nāmattho tāva evaṃ veditabbo’’**ti vatvā sabbasādhāraṇassa paṭṭhānanāmasseva tāva atthaṃ dassento **‘‘kenaṭṭhena paṭṭhāna’’**ntiādimāha. **Pa-kāro hī**ti upasaggapadaṃ dasseti. So ‘‘pavibhattesu dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgamuntiādīsu viya nānappakāratthaṃ dīpeti. Nanu pakārehi vibhattā pavibhattāti pa-iti upasaggo pakāratthameva dīpeti, na nānappakāratthanti? Na, tesaṃ pakārānaṃ nānāvidhabhāvato. Atthato hi āpannaṃ nānāvidhabhāvaṃ dassetuṃ nānā-saddo vuttoti. Tattha ekassapi dhammassa hetuādīhi anekapaccayabhāvato ca ekekassa paccayassa anekadhammabhāvato ca nānappakārapaccayatā veditabbā.

Hetupaccayādivasena vibhattattāti etena dhammasaṅgahādīsu vuttato kusalādivibhāgato sātisayavibhāgataṃ paṭṭhānanāmalābhassa kāraṇaṃ dasseti. **Goṭṭhā**ti vajā. **Paṭṭhitagāvo**ti gatagāvo. **Āgataṭṭhānasmi**nti mahāsīhanādasuttaṃ vadati. Pavattagamanattā etthāti vacanaseso. Atha vā gacchati etthāti gamanaṃ, sabbaññutaññāṇassa nissaṅgavasena pavattassa gamanattā gamanadesabhāvato ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti attho. Tattha aññehi gatimantehi atisayayuttassa gatimato gamanaṭṭhānabhāvadassanatthaṃ **‘‘sabbaññutaññāṇassā’’**ti vuttaṃ. Tassa mahāvegassa purisassa papātaṭṭhānaṃ viya dhammasaṅgaṇīādīnaṃ sāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṃ imassa ca mahāpatho viya nirāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṃ dassento atisayayuttagamanaṭṭhānabhāvo paṭṭhānanāmalābhassa kāraṇanti dasseti.

Tikānanti tikavasena vuttadhammānaṃ. **Samantā**ti anulomādīhi sabbākārehipi gatāni catuvīsati hontīti attho. Etasmiṃ atthe **catuvīsatisamantapaṭṭhānānī**ti ‘‘samantacatuvīsatipaṭṭhānānī’’ti vattabbe samantasaddassa parayogaṃ katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā **samantā cha cha hutvā**ti etena anulomādisabbakoṭṭhāsato tikādichachabhāvaṃ dasseti. Tena samantasaddo tikādichachapaṭṭhānavisesanaṃ hoti, na catuvīsativisesanaṃ, tasmā samantato paṭṭhānāni tāni catuvīsatīti katvā **‘‘catuvīsatisamantapaṭṭhānānī’’**ti vuttaṃ. Samantato vā dhammānulomāditikādipaṭiccavārādipaccayānulomādihetumūlakādippakārehi pavattāni paṭṭhānāni **samantapaṭṭhānāni,** anūnehi nayehi pavattānīti vuttaṃ hoti. Tāni pana catuvīsati honti. Tenevāha **‘‘imesaṃ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṃ samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenā’’**ti.

Hetu ca so paccayo cāti iminā vacanena hetuno adhipatipaccayādibhūtassa ca gahaṇaṃ siyāti taṃ nivārento āha **‘‘hetu hutvā paccayo’’**ti. Etenapi so eva doso āpajjatīti punāha **‘‘hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hotī’’**ti. Tena idha hetu-saddena dhammaggahaṇaṃ na kataṃ, atha kho dhammasattiviseso gahitoti dasseti. Tassa hi paccayasaddassa ca samānādhikaraṇataṃ sandhāya ‘‘hetu ca so paccayo cā’’ti, ‘‘hetu hutvā paccayo’’ti ca vuttaṃ. Evañca katvā parato pāḷiyaṃ ‘‘hetū hetusampayutta…pe… hetupaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.1) tena tena hetubhāvādiupakārena tassa tassa dhammassa upakārattaṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayo’’ti ‘‘mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo’’ticcevamādinā dhammappadhānaniddesena dhammato aññā dhammasatti nāma natthīti dhammeheva dhammasattivibhāvanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Idhāpi vā **hetu ca so paccayo cā**ti dhammeneva dhammasattiṃ dasseti. Na hi hetupaccayotiādiko uddeso kusalādiuddeso viya dhammappadhāno, atha kho dhammānaṃ upakārappadhānoti. **Etī**ti etassa attho vattatīti, tañca uppattiṭṭhitīnaṃ sādhāraṇavacanaṃ. Tenevāha – **‘‘tiṭṭhati vā uppajjati vā’’**ti. Koci hi paccayo ṭhitiyā eva hoti yathā pacchājātapaccayo, koci uppattiyāyeva yathā anantarādayo, koci ubhayassa yathā hetuādayoti.

Upakārakalakkhaṇoti ca dhammena dhammasattiupakāraṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Hinoti patiṭṭhāti etthāti **hetu**. Anekatthattā dhātusaddānaṃ hi-saddo mūla-saddo viya patiṭṭhatthoti daṭṭhabboti. Hinoti vā etena kammanidānabhūtena uddhaṃ ojaṃ abhiharantena mūlena viya pādapo tappaccayaṃ phalaṃ gacchati pavattati vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ āpajjatīti **hetu. Ācariyāna**nti revatattheraṃ vadati.

‘‘Yoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’’tiādīhi (a. ni. 1.66-67) kusalabhāvassa yonisomanasikārapaṭibaddhatā siddhā hotīti āha **‘‘yonisomanasikārapaṭibaddho kusalabhāvo’’**ti. Eteneva akusalābyākatabhāvā kusalabhāvo viya na hetupaṭibaddhāti dassitaṃ hoti. Yaṃ paneke maññeyyuṃ ‘‘ahetukahetussa akusalabhāvo viya sahetukahetūnaṃ sabhāvatova kusalādibhāvo aññesaṃ taṃsampayuttānaṃ hetupaṭibaddho’’ti, tassa uttaraṃ vattuṃ **‘‘yadi cā’’**tiādimāha. **Alobho kusalo vā siyā abyākato vā,** yadi alobho sabhāvato kusalo, kusalattā abyākato na siyā. Atha abyākato, taṃsabhāvattā kusalo na siyā alobhasabhāvassa adosattābhāvo viya. Yasmā pana ubhayathāpi so hoti, tasmā yathā ubhayathā hontesu phassādīsu sampayuttesu hetupaṭibaddhakusalādibhāvaṃ pariyesatha, na sabhāvato, evaṃ hetūsupi kusaláditā aññapaṭibaddhā pariyesitabbā, na sabhāvatoti. Yaṃ vuttaṃ ‘‘sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo’’ti, taṃ na yujjati, sā pana pariyesiyamānā yonisomanasikārādipaṭibaddhā hotīti hetūsu viya sampayuttesupi yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na hetupaṭibaddhoti siddhaṃ hotīti adhippāyo.

Ārabhitvāpīti ettha **pi-**saddena imamatthaṃ dasseti – rūpāyatanādimatte yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ aṭṭhatvā ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’ti aniyamena sabbarūpāyatana…pe… dhammāyatanānañca ārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā na koci dhammo na hotīti.

‘‘Chandavato kiṃ nāma na sijjhatī’’tiādikaṃ purimābhisaṅkhārūpanissayaṃ labhitvā uppajjamāne citte chandādayo dhurabhūtā jeṭṭhakabhūtā sayaṃ sampayuttadhamme sādhayamānā hutvā pavattanti, taṃsampayuttadhammā ca tesaṃ vase vattanti hīnādibhāvena tadanuvattanato, tena te adhipatipaccayā honti. Garukātabbampi ārammaṇaṃ tanninnapoṇapabbhārānaṃ paccavekkhaṇaassādamaggaphalānaṃ attano vase vattayamānaṃ viya paccayo hoti, tasmāyaṃ attādhīnānaṃ patibhāvena upakārakatā adhipatipaccayatāti daṭṭhabbā.

Manoviññāṇadhātūtiādi cittaniyamoti ettha **ādi-**saddena santīraṇānantaraṃ voṭṭhabbanaṃ, cutianantarā paṭisandhīti yassa yassa cittassa anantarā yaṃ yaṃ cittaṃ uppajjati, tassa tassa tadanantaruppādaniyamo taṃtaṃsahakārīpaccayavisiṭṭhassa purimapurimacittasseva vasena ijjhatīti dasseti. **Bhāvanābalena pana vāritattā**ti ettha yathā rukkhassa vekhe dinne pupphituṃ samatthasseva pupphanaṃ na hoti, agadavekhe pana apanīte tāyayeva samatthatāya pupphanaṃ hoti, evamidhāpi bhāvanābalena vāritattā samuṭṭhāpanasamatthasseva asamuṭṭhāpanaṃ, tasmiñca apagate tāyayeva samatthatāya samuṭṭhāpanaṃ hotīti adhippāyo.

Byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthatoti upacayasantatiadhivacananiruttipadānaṃ viya saddatthamattato nānākaraṇaṃ, na vacanīyatthatoti adhippāyo. Teneva saddatthavisesaṃ dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādimāha. Tattha purimapacchimānaṃ nirodhuppādantarābhāvato nirantaruppādanasamatthatā anantarapaccayabhāvo. Rūpadhammānaṃ viya saṇṭhānābhāvato paccayapaccayuppannānaṃ sahāvaṭṭhānābhāvato ca ‘‘idamito heṭṭhā uddhaṃ tiriya’’nti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvā suṭṭhu anantarabhāvena uppādanasamatthatā samanantarapaccayatā.

Uppādanasamatthatāti ca abyāpārattā dhammānaṃ yasmiṃ yadākāre niruddhe vattamāne vā sati taṃtaṃvisesavantā dhammā honti, tassa sova ākāro vuccatīti daṭṭhabbo. Dhammānaṃ pavattimeva ca upādāya kālavohāroti nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ asaññasattā cavantassa purimacutipacchimapaṭisandhīnañca nirodhuppādanirantaratāya kālantaratā natthīti daṭṭhabbā. Na hi tesaṃ antarā arūpadhammānaṃ pavatti atthi, yaṃ upādāya kālantaratā vucceyya, na ca

rūpadhammappavatti arūpadhammappavattiyā antaraṃ karoti aññasantānattā. Rūpārūpadhammasantatiyo hi dve aññamaññaṃ visadisasabhāvattā aññamaññopakārabhāvena vattamānāpi visuṃyeva honti. Ekasantatiyañca purimapacchimānaṃ majjhe vattamānaṃ taṃsantatipariyāpannatāya antarakārakaṃ hoti. Tādisañca kañci nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ majjhe natthi, na ca abhāvo antarakārako hoti abhāvattāyeva, tasmā javanānantarassa javanassa viya, bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viya ca nirantaratā suṭṭhu ca anantaratā hotīti tathā uppādanasamatthatā nevasaññānāsaññāyatanacutīnampi daṭṭhabbā. Uppattiyā paccayabhāvo cettha anantarapaccayādīnaṃ pākaṭoti uppādanasamatthatāva vuttā. Paccuppannānaṃ pana dhammānaṃ pubbantāparantaparicchedena gahitānaṃ ''uppajjatī''ti vacanaṃ alabhantānaṃ ''atīto dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayo''tiādinā (paṭṭhā. 2.18.5) anantarādipaccayabhāvo vuttoti na so uppattiyaṃyevāti viññāyati. Na hi kusalādiggahaṇaṃ viya paccuppannaggahaṇaṃ aparicchedaṃ, yato uppattimattasamaṅginoyeva ca gahaṇaṃ siyā, teneva ca atītattike paṭiccavārādayo na santīti.

Uppajjamānova sahuppādabhāvenāti etthāpi uppattiyā paccayabhāvena pākaṭena ṭhitiyāpi paccayabhāvaṃ nidassetīti daṭṭhabbaṃ, paccayuppannānaṃ pana sahajātabhāvena upakārakatā sahajātapaccayatāti.

Attano upakārakassa upakārakatā **aññamaññapaccayatā,** upakārakatā ca aññamaññatāvaseneva daṭṭhabbā, na sahajātādivasena. Sahajātādipaccayo hontoyeva hi koci aññamaññapaccayo na hoti, na ca purejātapacchājātabhāvehi upakārakassa upakārakā vatthukhandhā aññamaññapaccayā hontīti.

Taruādīnaṃ pathavī viya adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnaṃ, cakkhādayo ca cakkhuviññāṇādīnaṃ upakārakā **cittakammassa paṭādayo viya** nissayākārena khandhādayo taṃtaṃnissayānaṃ khandhādīnaṃ.

Tadadhīnavuttitāya attano phalena nissitoti yaṃ kiñci kāraṇaṃ nissayoti vadati. Tattha yo bhuso, taṃ upanissayoti niddhāreti.

Pakatoti ettha **pa-**kāro upasaggo, so attano phalassa uppādane samatthabhāvena suṭṭhukatataṃ dīpeti. Tathā ca kataṃ attano santāne kataṃ hotīti āha **''attano santāne''**ti. Karaṇañca duvidhaṃ nipphādanaṃ upasevanañcāti dassetuṃ **''nipphādito vā''**tiādimāha. Tattha **upasevito vā**ti etena kāyaallīyāpanavasena upabhogūpasevanaṃ vijānanādivasena ārammaṇūpasevanañca dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tena anāgatānampi cakkhusampadādīnaṃ ārammaṇūpasevanena yathāpaṭisevitānaṃ pakatūpanissayatā vuttā hoti.

Yathā pacchājātena vinā santānāvicchedahetubhāvaṃ agacchantānaṃ dhammānaṃ ye pacchājātākārena upakārakā, tesaṃ sā vippayuttākārādīhi visiṭṭhā upakārakatā **pacchājātapaccayatā,** tathā nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā purejātabhāvena vinā upakārakabhāvaṃ agacchantānaṃ vatthārammaṇānaṃ purejātākārena upakārakatā **purejātapaccayatā,** evaṃ sabbattha paccayānaṃ paccayantarākāravisiṭṭhā upakārakatā yojetabbā.

Gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viyāti etena manosañcetanāhāravasena pavattamānehi arūpadhammehi rūpakāyassa upatthambhitabhāvaṃ dasseti. Teneva ''āhārāsā viyā''ti avatvā cetanāgahaṇaṃ karoti.

Kusalādibhāvena attanā sadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṃ karaṇaṃ pavattanaṃ **āsevanaṭṭho,** attasadisasabhāvatāpādanaṃ vāsanaṃ vā. **Ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viyā**ti purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo.

Cittappayogo cittakiriyā, āyūhananti attho. Yathā hi kāyavacīpayogo viññatti, evaṃ cittappayogo

cetanā. Sā tāya uppannakiriyatāvisiṭṭhe santāne sesapaccayasamāgame pavattamānānaṃ vipākakaṭattārūpānampi teneva kiriyabhāvena upakārikā hoti. Tassa hi kiriyabhāvassa pavattattā tesaṃ pavatti, na aññathāti. Sahajātānaṃ pana tena upakārikāti kiṃ vattabbanti.

Nirussāhasantabhāvenāti etena saussāhehi vipākadhammadhammehi kusalākusalehi sārammaṇādibhāvena sadisavipākabhāvaṃ dasseti. So hi vipākānaṃ payogena asādhetabbatāya payogena aññathā vā sesapaccayesu siddhesu kammassa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo hoti, na kilesavūpasamasantabhāvo, tathāsantasabhāvatoyeva bhavaṅgādayo duviññeyyā. Pañcadvārepi hi javanappavattiyā rūpādīnaṃ gahitatā viññāyati, abhinipātasampaṭicchanasantīraṇamattā pana vipākā duviññeyyāyeva. **Nirussāhasantabhāvāyā**ti nirussāhasantabhāvatthāya. Etena tappaccayavataṃ avipākānampi vipākānukulaṃ pavattiṃ dasseti.

Satipi janakatte upatthambhakattaṃ āhārānaṃ padhānakiccanti āha **''rūpārūpānaṃ upatthambhakattenā''**ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asatipi catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassa, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamānoyeva janetīti upatthambhanabhāvo āhārabhāvoti.

Adhipatiyaṭṭhenāti ettha na adhipatipaccayadhammānaṃ viya pavattinivārake abhibhavitvā pavattanena garubhāvo adhipatiyaṭṭho, atha kho dassanādikiccesu cakkhuviññāṇādīhi jīvane jīvantehi sukhitādibhāve sukhitādīhi adhimokkhapaggahupaṭṭhānāvikkhepajānanesu anaññātaññassāmīti pavattiyaṃ ājānane aññātāvībhāve ca saddhādisahajātehīti evaṃ taṃtaṃkiccesu cakkhādipaccayehi cakkhādīnaṃ anuvattanīyatā. Tesu tesu hi kiccesu cakkhādīnaṃ issariyaṃ tappaccayānañca tadanuvattanena tattha pavattīti. Itthipurisindriyānaṃ pana yadipi liṅgādīhi anuvattanīyatā atthi, sā pana na paccayabhāvato. Yathā hi jīvitāhārā yesaṃ paccayā honti, te tesaṃ anupālakaupatthambhakā atthi, avigatapaccayabhūtā ca honti, na evaṃ itthipurisabhāvā liṅgādīnaṃ kenaci pakārena upakārakā honti, kevalaṃ pana yathāsakeheva paccayehi pavattamānānaṃ liṅgādīnaṃ yathā itthādiggahaṇassa paccayabhāvo hoti, tato aññenākārena taṃsahitasantāne appavattito liṅgādīhi anuvattanīyatā indriyatā ca tesaṃ vuccati, tasmā na tesaṃ indriyapaccayabhāvo vutto. **Cakkhādayo arūpadhammānaṃyevā**ti ettha sukhadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānīti daṭṭhabbāni.

Lakkhaṇārammaṇūpanijjhānabhūtānaṃ vitakkādīnaṃ vitakkanādivasena ārammaṇaṃ upagantvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ, cintanaṃ vā vitakkādīnaṃyeva sādhāraṇo byāpāro **upanijjhāyanaṭṭho. Ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvaya**nti sukhindriyadukkhindriyadvayaṃ ṭhapetvāti adhippāyo. **''Sabbānipī''**ti vatvā **''sattajhānaṅgānī''**ti vacanena ajhānaṅgānaṃ upekkhācittekaggatānaṃ nivattanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ ''satta jhānaṅgānī''ti eteneva siddhe ''ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvaya''nti kasmā vuttaṃ? Vedanābhedesu pañcasu sukhadukkhadvayassa ekantena ajhānaṅgattadassanatthaṃ jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā. Satipi vā jhānaṅgavohāre vedanābhedadvayassa ekantena jhānapaccayattābhāvadassanatthaṃ. Upekkhācittekaggatānaṃ pana yadipi jhānapaccayattābhāvo atthi, jhānapaccayabhāvo pana na natthīti ''sabbānipi satta jhānaṅgānī''ti ettha gahaṇaṃ kataṃ. Tattha ''sabbānipī''ti vacanaṃ sabbakusalādibhedasaṅgaṇhanatthaṃ, na pana sabbacittuppādagatasaṅgaṇhanatthanti daṭṭhabbaṃ.

Yato tato vāti sammā vā micchā vāti attho. **Ete pana dvepi jhānamaggapaccayā ahetukacittesu na labbhantī**ti idaṃ ahetukacittesu na labbhanti, na sahetukacittesūti sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, na ahetukacittesu lābhābhāvadassanatthanti. Evaṃ atthe gayhamāne ahetukacittesu katthaci kassaci lābho na vāritoti ettakameva viññāyeyya, na savitakkāhetukacittesu jhānapaccayasseva alābhābhāvadassanatthaṃ katanti. Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanatthe pana imasmiṃ vacane savitakkāhetukacittesu jhānapaccayassa lābhābhāvo āpajjati, tasmā yena alābhena dhammasaṅgaṇiyaṃ manodhātuādīnaṃ saṅgahasuññatavāresu jhānaṃ na uddhaṭaṃ, taṃ alābhaṃ sandhāya esa jhānapaccayassapi ahetukacittesu alābho vuttoti veditabbo. Yathā hi sahetukesu

vitakkādīnaṃ sahajāte saṃkaḍḍhitvā ekattagatabhāvakaraṇaṃ upanijjhāyanabyāpāro balavā, na tathā ahetukacittesu hoti. Imasmiṃ pana pakaraṇe dubbalampi upanijjhāyanaṃ yadipi kiñcimattampi atthi, tena upakārakatā hotīti savitakkāhetukacittesupi jhānapaccayo vuttova, tasmā ye evaṃ paṭhanti ''na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṃ dvipañcaviññāṇaahetukacittesu labbhantī''ti, tesaṃ so pāṭho sundarataro, imassa pakaraṇassāyaṃ atthavaṇṇanā, na dhammasaṅgaṇiyāti.

Samaṃ pakārehi yuttatāya ekībhāvopagamena viya upakārakatā **sampayuttapaccayatā**.

Yuttānampi sataṃ vippayuttabhāvena nānattūpagamena upakārakatā vippayuttapaccayatā. Na hi vatthusahajātapacchājātavasena ayuttānaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇādibhāvena upakārakānaṃ vippayuttānaṃ vippayuttapaccayatā atthīti. Rūpānaṃ pana rūpehi satipi avinibbhoge vippayogoyeva natthīti na tesaṃ **vippayuttapaccayatā**. Vuttañhi ''catūhi sampayogo catūhi vippayogo''ti (dhātu. 3).

Paccuppannalakkhaṇenāti paccuppannasabhāvena. Tena ''atthi me pāpakammaṃ kata''nti (pārā. 38), ''atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno''ti (pu. pa. mātikā 4.24) ca evamādīsu vuttaṃ nibbattaupalabbhamānatālakkhaṇaṃ atthibhāvaṃ nivāreti. Satipi janakatte upatthambhakappadhānā atthibhāvena upakārakatāti āha **''upatthambhakattenā''**ti. Idañca upatthambhakattaṃ vatthārammaṇasahajātādīnaṃ sādhāraṇaṃ atthibhāvena upakārakattaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ārammaṇe phusanādivasena vattamānānaṃ phassādīnaṃ anekesaṃ sahabhāvo natthīti ekasmiṃ phassādisamudāye sati dutiyo na hoti, asati pana hoti, tena natthibhāvena upakārakatā **natthipaccayatā**. Satipi purimataracittānaṃ natthibhāve na tāni natthibhāvena upakārakāni, anantarameva pana attano atthibhāvena pavattiokāsaṃ alabhamānānaṃ natthibhāvena pavattiokāsaṃ dadamānaṃ viya upakārakaṃ hotīti **''pavattiokāsadānena upakārakatā''**ti āha.

Ettha ca abhāvamattena upakārakatā okāsadānaṃ **natthipaccayatā,** sabhāvāvigamena appavattamānānaṃ sabhāvavigamena upakārakatā **vigatapaccayatā,** natthitā ca nirodhānantarasuññatā, vigatatā nirodhappattatā, ayametesaṃ viseso, tathā atthitāya sasabhāvato upakārakatā **atthipaccayatā,** sabhāvāvigamena nirodhassa appattiyā upakārakatā **avigatapaccayatā**ti paccayabhāvaviseso dhammāvisesepi veditabbo. Dhammānañhi sattivisesaṃ sabbaṃ yāthāvato abhisambujjhitvā tathāgatena catuvīsatipaccayavisesā vuttāti bhagavati saddhāya ''evaṃvisesā ete dhammā''ti sutamayañāṇaṃ uppādetvā cintābhāvanāmayehi tadabhisamayāya yogo kātabbo.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato nāmadhammekadesatā anantarādīnaṃ natthīti **''nāmadhammāvā''**ti vatvā na kevalaṃ paccayapaccayuppannabhāve bhajantānaṃ catunnaṃyeva khandhānaṃ nāmatā, atha kho nibbānañca nāmamevāti dassento **''nibbānassa asaṅgahitattā''**tiādimāha. **Purejātapaccayo rūpekadeso**ti ettha ekadesavacanena rūparūpato aññaṃ vajjeti, rūparūpaṃ pana kusalattike anāgatampi purejātapaccayabhāvena aññattha āgatameva. Vuttañhi ''anidassanaappaṭigho dhammo anidassanaappaṭighassa dhammassa purejātapaccayena paccayo – ārammaṇapurejātaṃ, vatthupurejātaṃ. Ārammaṇapurejātaṃ vatthuṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ āpodhātuṃ kabaḷīkāraṃ āhāraṃ aniccato…pe… domanassaṃ uppajjatī''ti (paṭṭhā. 2.22.39).

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddeso

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Yo hetupaccayoti uddiṭṭho, so evaṃ veditabbo**ti etena hetusaṅkhātassa paccayadhammassa hetusampayuttakataṃsamuṭṭhānarūpasaṅkhātānaṃ paccayuppannānaṃ hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭhoti. Yo pana hetubhāvena yathāvutto paccayadhammo yathāvuttānaṃ

paccayuppannānaṃ paccayo hoti, so hetupaccayoti uddiṭṭhoti veditabboti dasseti. Ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṃ hoti. Esa nayo sesapaccayesupi. Upakārakatā pana dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā atthīti. Tathā tathā upakārakaṃ taṃ taṃ dhammaṃ dassento hi bhagavā taṃ taṃ upakārakataṃ dassetīti.

Hetū hetusampayuttakānanti ettha paṭhamo **hetu**-saddo paccattaniddiṭṭho paccayaniddeso. Tena etassa hetubhāvena upakārakatā hetupaccayatāti dasseti. Dutiyo paccayuppannavisesanaṃ. Tena na yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetupaccayabhāvena paccayo hoti, atha kho hetunā sampayuttānamevāti dasseti. Nanu ca sampayuttasaddassa sāpekkhattā dutiye hetusadde avijjamānepi aññassa apekkhitabbassa aniddiṭṭhattā attanāva sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti ayamattho viññāyatīti? Nāyaṃ ekanto. Hetusaddo hi paccattaniddiṭṭho ‘‘hetupaccayena paccayo’’ti ettheva byāvaṭo yadā gayhati, tadā sampayuttavisesanaṃ na hotīti sampayuttā avisiṭṭhā ye keci gahitā bhaveyyunti evaṃ sampayuttasaddena attani eva byāvaṭena hetusaddena visesanena vinā yesaṃ kesañci sampayuttānaṃ gahaṇaṃ hotīti taṃ sandhāya **‘‘athāpi…pe… attho bhaveyyā’’**ti āha. Nanu yathā ‘‘arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammāna’’nti (paṭṭhā. 1.1.15), ‘‘arūpino indriyā sampayuttakāna’’nti (paṭṭhā. 1.1.16) ca vutte dutiyena āhāraggahaṇena indriyaggahaṇena ca vināpi āhārindriyasampayuttakāva gayhanti, evamidhāpi siyāti? Na, āhārindriyāsampayuttassa abhāvato. Vajjetabbābhāvato hi tattha dutiyaāhārindriyaggahaṇe asatipi taṃsampayuttakāva gayhantīti taṃ na kataṃ, idha pana vajjetabbaṃ atthīti vattabbaṃ dutiyaṃ hetuggahaṇanti.

Evampi **hetū hetusampayuttakāna**nti ettha hetusampayuttakānaṃ so eva sampayuttakahetūti visesanassa akatattā yo koci hetu yassa kassaci hetusampayuttakassa hetupaccayena paccayoti āpajjatīti? Nāpajjati, paccattaniddiṭṭhasseva hetussa puna sampayuttavisesanabhāvena vuttattā, etadatthameva ca vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepi tassa gahaṇaṃ kataṃ. Atha vā asati dutiye hetusadde hetusampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayo, na pana hetūnanti evampi gahaṇaṃ siyāti tannivāraṇatthaṃ so vutto, tena hetusampayuttabhāvaṃ ye labhanti, tesaṃ sabbesaṃ hetūnaṃ aññesampi hetupaccayena paccayoti dassitaṃ hoti. Yasmā pana hetujhānamaggā patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā, na āhārindriyā viya sāpekkhā eva, tasmā etesveva dutiyaṃ hetādiggahaṇaṃ kataṃ. Āhārindriyā pana āharitabbaisitabbāpekkhā eva, tasmā te vināpi dutiyena āhārindriyaggahaṇena attanā eva āharitabbe ca isitabbe ca āhārindriyabhūte aññe ca sampayuttake paricchindantīti taṃ tattha na kataṃ, idha ca dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṃ hetunā paccayabhūteneva sampayuttānaṃ hetūnaṃ aññesañca paricchinnattā puna visesanakiccaṃ natthīti **pañhāvāre** ‘‘kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’ntiādīsu (paṭṭhā. 1.1.401) dutiyaṃ hetuggahaṇaṃ na katanti daṭṭhabbaṃ.

Niddisitabbassa apākaṭattāti taṃ-saddo purimavacanāpekkho vuttasseva niddeso ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakāna’’ntiādīsu (paṭṭhā. 1.1.2) purimavacanena niddisitabbe pākaṭībhūte eva pavattati. Ettha ca paccattaniddiṭṭho hetusaddo ‘‘hetupaccayena paccayo’’ti ettha byāvaṭo sampayuttasaddena viya taṃ-saddenapi anapekkhanīyo añño ca koci niddisitabbappakāsako vutto natthi, tasmā ‘‘taṃsampayuttakāna’’nti ca na vuttanti adhippāyo.

‘‘Hetusampayuttakāna’’nti iminā pana paccayuppannavacanena asamattena paccayuppannavacanantarāpekkhena pubbe vuttena taṃ-saddena niddisitabbaṃ pākaṭīkataṃ, tena **‘‘taṃsamuṭṭhānāna’’**nti ettha taṃgahaṇaṃ katanti. Kiṃ pana tasmiṃ hetusampayuttakasadde taṃ-saddena niddisitabbaṃ pākaṭībhūtanti? Yehi hetūhi sampayuttā ‘‘hetusampayuttakā’’ti vuttā, te hetū ceva sampayuttakavisesanabhūtā tabbisesitā ca hetusampayuttakā. Tenāha **‘‘te hetū cevā’’**tiādi. Aññathā ‘‘te hetū cevā’’ti etassa paccattaniddiṭṭhena hetusaddena sambandhe sati yathā idha teneva taṃ-saddena niddisitabbā pākaṭā, evaṃ pubbepi bhavituṃ arahantīti ‘‘niddisitabbassa apākaṭattā ‘taṃsampayuttakāna’nti na vutta’’nti idaṃ na yujjeyyāti. Duvidhampi vā hetuggahaṇaṃ apanetvā taṃsaddavacanīyataṃ codeti pariharati ca. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti ca hetusamuṭṭhānānanti yuttaṃ. Hetū hi paccayāti.

Cittajarūpaṃ ajanayamānāpīti **pi**-saddena janayamānāpi. Yadi ''cittasamuṭṭhānāna''nti vacanena paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpassa aggahaṇato taṃ na vuttaṃ, sahajātapaccayavibhaṅge cittacetasikānaṃ tassa kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya. Yadi ca tattha cittasamuṭṭhānānaṃ paccayabhāvena taṃsamānalakkhaṇānaṃ kaṭattārūpānampi paccayabhāvo nidassito, evamidhāpi bhavitabbaṃ. ''Cittasamuṭṭhānāna''nti pana avatvā ''taṃsamuṭṭhānāna''nti vacanaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ sabbacittacetasikasamuṭṭhānatādassanatthaṃ. Evaṃpakārena hi taṃsamuṭṭhānavacanena tattha tattha vuttaṃ samuṭṭhānavacanaṃ visesitaṃ hoti. Nanu ''cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānāna''nti vacanena cittasamuṭṭhānānaṃ cittacetasikasamuṭṭhānatā vuttāti? Na vuttā. Cittacetasikānaṃ paccayabhāvo eva hi tattha vuttoti.

Cittapaṭibaddhavuttitāyāti eteneva hetuādipaṭibaddhatañca dasseti. ''Yañca, bhikkhave, ceteti, yañca pakappeti, yañca anuseti, ārammaṇametaṃ hoti, viññāṇassa ṭhitiyā ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe viruḷhe nāmarūpassa avakkanti hoti, nāmarūpapaccayā saḷāyatana''nti (saṃ. ni. 2.39) imasmimpi sutte paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā vuttāti āha **''tasmiṃ patiṭṭhite''**tiādi.

Purimatarasiddhāya pathaviyā bījapatiṭṭhānaṃ viya purimatarasiddhe kamme tannibbattasseva viññāṇabījassa patiṭṭhānaṃ kammassa kaṭattā uppattīti vuttaṃ hoti. Tenāha – **''kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bīja''**nti. Kassa pana taṃ khettaṃ bījañcāti? Nāmarūpaṅkurassa.

Ayañca panatthoti paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitā. **Okāsavasenevā**ti nāmarūpokāsavaseneva. So hi tassa atthassa okāsoti. **Vatthurūpamattampī**ti vadanto vatthurūpassa upatthambhakānaṃ sesarūpānampi tadupatthambhakabhāveneva arūpadhammānaṃ paccayabhāvaṃ dasseti, sahabhavanamattaṃ vā. Tattha kāyabhāvādikalāpānaṃ katthaci abhāvato katthaci abhāvābhāvato ''vatthurūpamattampi vinā''ti āha. **Sassāmike**ti etasseva visesanatthaṃ **''sarājake''**ti vuttaṃ.

Pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanatoti idaṃ kasmā vuttaṃ, nanu tesaṃ paccayabhāvappasaṅgoyeva natthi ''hetū sahajātāna''nti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.1) vacanato. Na hi yesaṃ hetū sahajātapaccayo na honti, tāni hetusahajātāni nāma honti. Yadi siyuṃ, ''kusalaṃ dhammaṃ sahajāto abyākato dhammo uppajjati na hetupaccayā''tiādi ca labbheyya, na pana labbhati, tasmā na tāni hetusahajātānīti? Saccametaṃ, yo pana hetūhi samānakāluppattimattaṃ gahetvā hetusahajātabhāvaṃ maññeyya, tassāyaṃ pasaṅgo atthīti idaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Bhagavā pana vacanānaṃ lahugarubhāvaṃ na gaṇeti, bodhaneyyānaṃ pana ajjhāsayānurūpato dhammasabhāvaṃ avilomento tathā tathā desanaṃ niyāmetīti na katthaci akkharānaṃ bahutā vā appatā vā codetabbāti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti etena vattamānakkhaṇekadesena sabbaṃ vattamānakkhaṇaṃ gayhatīti daṭṭhabbaṃ. Na hi uppajjanakkhaṇeyeva cakkhuviññāṇādīnaṃ rūpādīni ārammaṇapaccayo, atha kho sabbasmiṃ vattamānakkhaṇeti. Tena ālambiyamānānampi rūpādīnaṃ cakkhuviññāṇādivattamānatāya pure pacchā ca vijjamānānaṃ ārammaṇapaccayattābhāvaṃ dasseti, ko pana vādo anālambiyamānānaṃ. **Na ekato hontī**ti nīlādīni sabbarūpāni saha na honti, tathā saddādayopīti attho. ''Yaṃ ya''nti hi vacanaṃ rūpādīni bhindatīti. Tattha purimenatthena ''uppajjantī''ti vacanena ārammaṇapaccayabhāvalakkhaṇadīpanatthaṃ **''yaṃ yaṃ dhamma''**ntiādi vuttanti dasseti, pacchimena ''yaṃ ya''nti vacanena rūpādibhedadīpanatthanti. **''Yaṃ yaṃ vā panārabbhā''**ti etassa vaṇṇanāyaṃ dassitasabbārammaṇādivasena vā idhāpi attho gahetabboti.

Evaṃ vuttanti yathā nadīpabbatānaṃ sandanaṃ ṭhānañca pavattaṃ avirataṃ avicchinnanti

sandanti tiṭṭhantīti vattamānavacanaṃ vuttaṃ, evaṃ ‘‘ye ye dhammā’’ti atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbasaṅgahasamudāyavasena gahitattā tesaṃ uppajjanaṃ pavattanaṃ aviratanti uppajjantīti vattamānavacanaṃ vuttanti adhippāyo. Ime pana na hetādipaccayā sabbepi atītānāgatānaṃ honti. Na hi atīto ca anāgato ca atthi, yassete paccayā siyuṃ. Evañca katvā atītattike atītānāgatānaṃ na koci paccayo vutto, tasmā idhāpi ‘‘uppajjantī’’ti vacanena yesaṃ rūpādayo ārammaṇadhammā ārammaṇapaccayā honti, te paccuppannāva dassitāti daṭṭhabbā. Tesu hi dassitesu atītānāgatesu taṃtaṃpaccayā ahesuṃ bhavissanti cāti ayamattho dassito hoti, na pana taṃtaṃpaccayavantatā. Paccayavanto hi paccuppannāyevāti.

Ettha ca **‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’**ti ekavacananiddesaṃ katvā puna **‘‘te te dhammā’’**ti bahuvacananiddeso ‘‘yaṃ ya’’nti vuttassa ārammaṇadhammassa anekabhāvopi atthīti dassanattho. Cattāro hi khandhā saheva ārammaṇapaccayā honti, te sabbepi ārabbha uppajjamānampi tesu ekekaṃ ārabbha uppajjamānaṃ na na hoti, tasmā vedanādīsu phassādīsu ca ekekassapi ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṃ **‘‘yaṃ ya’’**nti vuttaṃ, sabbesaṃ ekacittuppādapariyāpannānaṃ ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṃ **‘‘te te’’**ti. Tattha yo ca rūpādiko ekekova yaṃyaṃ-saddena vutto, ye ca aneke phassādayo ekekavasena yaṃyaṃ-saddena vuttā, te sabbe gahetvā ‘‘te te’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā yasmiṃ kāle ārabbha uppajjanti, tasmiṃ kāle nīlādīsu cittuppādesu ca ekekameva ārabbha uppajjantīti dassanatthaṃ **‘‘yaṃ ya’’**nti vuttaṃ, te pana ālambiyamānā rūpārammaṇadhammā ca aneke, tathā saddādiārammaṇadhammā cāti dassanatthaṃ **‘‘te te’’**ti.

Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa apariyāpannato kusalavipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hotīti idaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena khandhapaṭibaddhānussaraṇakāle nibbānampi rūpāvacarakusalakiriyānaṃ ārammaṇaṃ hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ. Evaṃ sati yathā ‘‘appamāṇā khandhā pubbenivāsānussatiñāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 2.12.58) vuttaṃ, evaṃ ‘‘nibbāna’’nti ca vattabbaṃ siyā, na ca taṃ vuttaṃ. Na hi nibbānaṃ pubbe nivuṭṭhaṃ asaṅkhatattā, na ca pubbenivāsānussatiñāṇena pubbe nivuṭṭhesu appamāṇakkhandhesu ñātesu nibbānajānane na tena payojanaṃ atthi. Yathā hi cetopariyañāṇaṃ cittaṃ vibhāventameva cittārammaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hoti, evamidampi appamāṇakkhandhe vibhāventameva tadārammaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hotīti. Diṭṭhanibbānoyeva ca pubbe nivuṭṭhe appamāṇakkhandhe anussarati, tena yathādiṭṭhameva nibbānaṃ tesaṃ khandhānaṃ ārammaṇanti daṭṭhabbaṃ, na pana pubbenivāsānussatiñāṇena tadārammaṇavibhāvanaṃ kātabbaṃ. Vibhūtameva hi taṃ tassāti. Evaṃ anāgataṃsañāṇepi yathārahaṃ yojetabbaṃ, tasmā nibbānaṃ na kassaci rūpāvacarassa ārammaṇanti ‘‘catunnaṃ rāsīna’’nti vattuṃ yuttaṃ.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. **Dhura**nti dhuraggāhaṃ. **Jeṭṭhaka**nti seṭṭhaṃ. **Chandādhipati chandasampayuttakāna**nti ettha purimachandassa samānarūpena tadanantaraṃ niddiṭṭhena taṃsambandhena chandasaddeneva paccayabhūtassa chandassa sampayuttakavisesanabhāvo dassito hotīti ‘‘chandādhipati sampayuttakāna’’nti avatvā ‘‘chandasampayuttakāna’’nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo itaresupi.

Garukāracittīkāravasena vāti kusalābyākatānaṃ pavattiṃ dasseti. Aladdhaṃ **laddhabbaṃ,** laddhaṃ **avijahitabbaṃ**. Yena vā vinā na bhavitabbaṃ, taṃ **laddhabbaṃ,** tassevattho **avijahitabba**nti. **Anavaññāta**nti avaññātampi adosadassitāya assādanena anavaññātaṃ katvā.

Micchattaniyatā appanāsadisā mahābalā vinā adhipatinā nuppajjantīti **‘‘ekantenevā’’**ti āha. Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te saggāvaraṇā ca maggāvaraṇā ca paccakkhasaggānaṃ kāmāvacaradevānampi uppajjituṃ na arahanti, ko pana vādo rūpārūpīnanti.

Kāmāvacarādibhedato pana tividho kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hotīti idaṃ parasantānagatānaṃ sārammaṇadhammānaṃ ''ajjhattārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo''ti etassa abhāvato ''bahiddhārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassā''ti ettha ca ārammaṇādhipatino anuddhaṭattā adhipatipaccayatā natthīti viññāyamānepi ''bahiddhā khandhe garuṃ katvā assādetī''tiādivacanaṃ (paṭṭhā. 2.20.31) nissāya arahato kiriyadhammā puthujjanādīhi garuṃ katvā assādiyantīti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. ''Sanidassanasappaṭighā khandhā''tiādīsu (paṭṭhā. 2.22.30) viya khandhasaddo rūpe eva bhavituṃ arahatīti vicāritametaṃ. Puthujjanādikāle vā anāgate kiriyadhamme garuṃ katvā assādanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. ''Nevavipākanavipākadhammadhamme khandhe garuṃ katvā assādeti abhinandatī''tiādivacanato (paṭṭhā. 1.3.96) kiriyadhammā rāgadiṭṭhīnaṃ adhipatipaccayo honteva, te ca ''atītārammaṇe anāgate khandhe garuṃ katvā assādetī''tiādivacanato (paṭṭhā. 2.19.23) anāgatā tebhūmakāpi adhipatipaccayo hontīti. Āvajjanakiriyasabbhāvato pana idampi vicāretabbaṃ.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathā okāsadānavisesabhāvena natthivigatā vuttā, na evaṃ anantarasamanantarā, ete pana cittaniyāmahetuvisesabhāvena vuttā, tasmā taṃ cittaniyāmahetuvisesabhāvaṃ dassento **''cakkhuviññāṇadhātū''**tiādinā dhātuvasena kusalādivasena ca niddesamāha. Tattha ''manoviññāṇadhātu manoviññāṇadhātuyā''ti vutte paccayapaccayuppannaviseso na viññāyatīti ''purimā purimā pacchimāya pacchimāyā''ti vattabbaṃ siyā. Tathā ca sati dhātuvisesena cittavisese dassanaṃ yaṃ kātuṃ āraddho, taṃ vocchijjeyya. ''Manoviññāṇadhātu manodhātuyā''ti idampi na sakkā vattuṃ niyāmābhāvato, ''manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyā''ti ca tatheva na sakkā. Na hi manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāyeva anantarapaccayoti niyāmo atthi, tasmā pākaṭā pañcaviññāṇadhātuyo ādiṃ katvā yāva dhātuvisesaniyāmo atthi, tāva nidassanena nayaṃ dassetvā puna niravasesadassanatthaṃ **''purimā purimā kusalā''**tiādimāha. **Sadisakusalāna**nti vedanāya vā hetūhi vā sadisakusalānaṃ anurūpakusalānanti vā attho. Tena bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hoti. **Bhavaṅga**ggahaṇena kusalākusalamūlakesu cutipi gahitāti daṭṭhabbaṃ, abyākatamūlake tadārammaṇampi.

Kāmāvacarakiriyāvajjanassāti kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṃ visesetīti daṭṭhabbaṃ. Kāmāvacaravipāko kāmāvacarakiriyarāsissa ca anantarapaccayo hoti, honto ca āvajjanassevāti ayañhettha adhippāyo. Āvajjanaggahaṇeneva cettha voṭṭhabbanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. ''Aññamaññassāti añño aññassā''ti porāṇapāṭho. Pāḷiyaṃ pana ''aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo''ti ettha vuttassa ''aññamañña''nti imassa attho vattabbo, na avuttassa ''aññamaññassā''ti imassa, na ca samānatthassapi saddantarassa atthe vutte saddantarassa attho vutto hoti, tasmā **''aññamaññanti añño aññassā''**ti paṭhanti. Okkantīti pañcavokārapaṭisandhiyeva vuccati, na itarāti iminā adhippāyenāha **''pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe''**ti. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammāna**nti idaṃ yadipi pubbe ''okkantikkhaṇe nāmarūpa''nti vuttaṃ, tathāpi na tena khaṇantare paccayabhāvo rūpīnaṃ nivāritoti tannivāraṇatthaṃ vuttaṃ. **Kañci kāle**ti keci kismiñci kāleti vā attho. Tena rūpino dhammā keci vatthubhūtā kismiñci paṭisandhikāleti rūpantarānaṃ vatthussa ca kālantare arūpīnaṃ sahajātapaccayaṃ pubbe anivāritaṃ nivāreti. Evañca katvā ''kañci kāla''nti vā ''kismiñci kāle''ti vā vattabbe vibhattivipallāso kato. Tena hi ''kañcī''ti upayogekavacanaṃ **''rūpino dhammā''**ti etena saha sambandhena paccattabahuvacanassa ādeso, **''kāle''**ti iminā sambandhena bhummekavacanassāti viññāyati. Purimena ca **''eko khandho vatthu ca tiṇṇannaṃ**

khandhāna''ntiādinā nāmasahitasseva vatthussa ''nāmassa paccayo''ti vattabbatte āpanne etena kevalasseva tathā vattabbataṃ dasseti.

Tayo na aññamaññavasenāti labbhamānepi katthaci aññamaññasahajātapaccayabhāve vacanena asaṅgahitattā tassa evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Catusamuṭṭhānikassa rūpassa** ekadesabhūte **kammasamuṭṭhānarūpe** samudāyekadesavasena sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ, niddhāraṇe vā.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese ''rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kismiñci kāle''ti idaṃ na labbhati. Yaṃ panettha labbhati ''rūpino dhammā kecī''ti, tattha te eva dhamme dassetuṃ **''cakkhāyatana''**ntiādi vuttanti. **''Vatthurūpaṃ pañcavokārabhave''**ti vuttattā **''ṭhapetvā āruppavipāka''**nti idaṃ na vattabbanti ce? Na, ''tebhūmakavipākassā''ti vutte pañcavokārabhave anuppajjanakaṃ ṭhapetabbaṃ ajānantassa tassa pakāsetabbattā.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Te tayopi rāsayo**ti upanissaye tayo anekasaṅgāhakatāya rāsayoti vadati. Etasmiṃ pana upanissayaniddese ye purimā yesaṃ pacchimānaṃ anantarūpanissayā honti, te tesaṃ sabbesaṃ ekanteneva honti, na kesañci kadāci, tasmā yesu padesu anantarūpanissayo saṅgahito, tesu ''kesañcī''ti na sakkā vattunti na vuttaṃ. Ye pana purimā yesaṃ pacchimānaṃ ārammaṇapakatūpanissayā honti, te tesaṃ na sabbesaṃ ekantena honti, yesaṃ uppattipaṭibāhikā paccayā balavanto honti, tesaṃ na honti, itaresaṃ honti. Tasmā yesu padesu anantarūpanissayo na labbhati, tesu ''kesañcī''ti vuttaṃ. Siddhānaṃ paccayadhammānaṃ yehi paccayuppannehi akusalādīhi bhavitabbaṃ, tesaṃ kesañcīti ayañcettha attho, na pana avisesena akusalādīsu kesañcīti.

Purimā purimā kusalā…pe… abyākatānaṃ dhammānanti yesaṃ upanissayapaccayena bhavitabbaṃ, tesaṃ abyākatānaṃ pacchimānanti daṭṭhabbaṃ. Na hi rūpābyākataṃ upanissayaṃ labhatīti. Kathaṃ? Ārammaṇānantarūpanissaye tāva na labhati anārammaṇattā pubbāparaniyamena appavattito ca, pakatūpanissayañca na labhati acetanena rūpasantānena pakatassa abhāvato. Yathā hi arūpasantānena saddhādayo nipphāditā utubhojanādayo ca upasevitā, na evaṃ rūpasantānena. Yasmiñca utubījādike kammādike ca sati rūpaṃ pavattati, na taṃ tena pakataṃ hoti. Sacetanasseva hi uppādanupatthambhanupayogādivasena cetanaṃ pakappanaṃ pakaraṇaṃ, rūpañca acetananti. Yathā ca nirīhakesu paccayāyattesu dhammesu kesañci sārammaṇasabhāvatā hoti, kesañci na, evaṃ sappakaraṇasabhāvatā nippakaraṇasabhāvatā ca daṭṭhabbā. Utubījādayo pana aṅkurādīnaṃ tesu asantesu abhāvato eva paccayā, na pana upanissayādibhāvatoti. Purimapurimānaṃyeva panettha upanissayapaccayabhāvo bāhullavasena pākaṭavasena ca vutto. ''Anāgate khandhe patthayamāno dānaṃ detī''tiādivacanato (paṭṭhā. 2.18.8) pana anāgatāpi upanissayapaccayā honti, te purimehi ārammaṇapakatūpanissayehi taṃsamānalakkhaṇatāya idha saṅgayhantīti daṭṭhabbā.

Puggalopi senāsanampīti **puggalasenāsana**ggahaṇavasena upanissayabhāvaṃ bhajante dhamme dasseti, **pi-**saddena cīvarāraññarukkhapabbatādiggahaṇavasena upanissayabhāvaṃ bhajante sabbe saṅgaṇhāti. ''Abyākato dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo''tiādīsu hi ''senāsanaṃ kāyikassa sukhassā''tiādivacanena senāsanaggahaṇena upanissayabhāvaṃ bhajantāva dhammā upanissayapaccayena paccayoti imamatthaṃ dassentena puggalādīsupi ayaṃ nayo dassito hotīti. Paccuppannāpi ārammaṇapakatūpanissayā paccuppannatāya senāsanasamānalakkhaṇattā ettheva saṅgahitāti daṭṭhabbā. Vakkhati hi ''paccuppannaṃ utuṃ bhojanaṃ senāsanaṃ upanissāya jhānaṃ

uppādetī''tiādinā senāsanassa paccuppannabhāvaṃ viya paccuppannānaṃ utuādīnaṃ pakatūpanissayabhāvaṃ, ''paccuppannaṃ cakkhuṃ…pe… vatthuṃ paccuppanne khandhe garuṃ katvā assādetī''tiādinā (paṭṭhā. 2.18.4) cakkhādīnaṃ ārammaṇūpanissayabhāvañcāti. Paccuppannānampi ca tādisānaṃ pubbe pakatattā pakatūpanissayatā daṭṭhabbā.

Kasiṇārammaṇādīni ārammaṇameva honti, na upanissayoti iminā adhippāyena **''ekaccāyā''**ti āha.

Arūpāvacarakusalampi yasmiṃ kasiṇādimhi jhānaṃ anuppāditaṃ, tasmiṃ anuppannajhānuppādane sabbassa ca uppannajhānassa samāpajjane iddhividhādīnaṃ abhiññānañca upanissayoti imamatthaṃ sandhāyāha **''tebhūmakakusalo catubhūmakassapi kusalassā''**ti. Vuttampi cetaṃ ''arūpāvacaraṃ saddhaṃ upanissāya rūpāvacaraṃ jhānaṃ vipassanaṃ maggaṃ abhiññaṃ samāpattiṃ uppādetī''ti (paṭṭhā. 4.13.285). Kāmāvacarakusalaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānampi taduppādakakusalānaṃ upanissayabhāvavasena, paṭisandhiniyāmakassa cutito purimajavanassa ca vasena upanissayo, rūpāvacarakusalaṃ arūpāvacaravipākassa, arūpāvacarakusalañca rūpāvacaravipākassa taduppādakakusalūpanissayabhāvenāti evaṃ paccekaṃ tebhūmakakusalānaṃ catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassa ca yathāyogaṃ paccayabhāvo veditabbo. Pāḷiyampi hi pakatūpanissayo nayadassanamatteneva pañhāvāresu vissajjitoti.

Iminā pana nayenāti lokuttaranibbattanaṃ upanissāya sinehuppādanalesenāti attho. Lokuttarā pana dhammā akusalānaṃ na kenaci paccayena paccayo hontīti na idaṃ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo. Kāmāvacarāditihetukabhavaṅgaṃ kāyikasukhādi ca rūpāvacarādikusalānaṃ upanissayo, arūpāvacaravipāko rūpāvacarakusalassa taṃ patthetvā tannibbattakakusaluppādanatthaṃ uppādiyamānassa, rūpāvacarakiriyassa ca pubbe nivuṭṭhādīsu arūpāvacaravipākajānanatthaṃ jhānābhiññāyo uppādentassa arahato, catubhūmakavipākānaṃ pana taduppādakakusalūpanissayabhāvavasena so so vipāko upanissayo. Tenāha **''tathā tebhūmakavipāko''**ti. Yadipi arahattaphalattaṃ jhānavipassanā uppādeti anāgāmī, na pana tena taṃ kadāci diṭṭhapubbaṃ puthujjanādīhi sotāpattiphalādīni viya, tasmā tāni viya tesaṃ jhānādīnaṃ imassa ca aggaphalaṃ na jhānādīnaṃ upanissayo. Upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayoti. Tenāha **''upariṭṭhimaṃ kusalassapī''**ti.

Kiriyaatthapaṭisambhidādimpi patthetvā dānādikusalaṃ karontassa tebhūmakakiriyāpi catubhūmakassapi kusalassa upanissayapaccayena paccayo. Yonisomanasikāre vattabbameva natthi, taṃ upanissāya rāgādiuppādane akusalassa, kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa. Evaṃ kiriyassapi yojetabbaṃ. Tenāha **''kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ kusalādikhandhānaṃ hotiyevā''**ti. Nevavipākanavipākadhammadhammesu pana utubhojanasenāsanānameva tiṇṇaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayabhāvadassanaṃ nayadassanamevāti. **Imasmiṃ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayenā**ti idaṃ ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa''nti (paṭṭhā. 1.1.91) evamādikaṃ upanissayapaṭikkhepaṃ, anulome ca anāgamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Suttantikapariyāyenā**ti ''viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpanisaṃ saḷāyatana''ntiādikena (saṃ. ni. 2.23),

> ''Yathāpi pabbato selo, araññasmiṃ brahāvane;
> Taṃ rukkhā upanissāya, vaḍḍhante te vanappatī''ti (a. ni. 3.49). –

Ādikena ca.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Nayadassanavasena yāni vinā ārammaṇapurejātena na vattanti, tesaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇapurejātadassanena manodvārepi yaṃ yadārammaṇapurejātena vattati, tassa tadālambitaṃ sabbampi rūparūpaṃ ārammaṇapurejātanti dassitameva hoti, sarūpena pana adassitattā **''sāvasesavasena desanā katā''**ti āha. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmayato iddhividhābhiññāya ca aṭṭhārasasu yaṃkiñci ārammaṇapurejātaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Tadārammaṇabhāvinoti ettha paṭisandhibhāvino vatthupurejātābhāvena itarassapi abhāvā aggahaṇaṃ. Bhavaṅgabhāvino pana gahaṇaṃ kātabbaṃ na vā kātabbaṃ paṭisandhiyā viya aparibyattassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato, ''manodhātūnañcā''ti ettha santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Tassevā**ti idaṃ kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ niravasesadassitapurejātadassanavasena vuttaṃ, rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotīti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. **Paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭha**nti etena vipākābyākatato viseseti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Cetanāsampayuttakammaṃ abhijjhādi kammapaccayo na hotīti **''cetanākammamevā''**ti āha. Satipi hi vipākadhammadhammatte na cetanāvajjā evaṃsabhāvāti. **Attano phalaṃ uppādetuṃ samatthenā**ti kammassa samatthatā tassa kammapaccayabhāvo vuttāti daṭṭhabbā.

Pañcavokāreyeva, na aññatthāti etena kāmāvacaracetanā ekavokāre rūpampi na janetīti dasseti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese yesaṃ ekantena vipāko vipākapaccayo hoti, tesaṃ vasena nayadassanaṃ kataṃ. Na hi āruppe bhūmidvayavipāko rūpassa paccayo hoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. **Kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitovā**ti asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovāti vuttaṃ hoti. Pātabbasāyitabbānipi hi sabhāvavasena kabaḷāyeva hontīti.

Sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvāti ettha cittasamuṭṭhānassa āhārapaccayabhāvo vicāretvā gahetabbo. Na hi cittasamuṭṭhāno kabaḷīkāro āhāro nocittasamuṭṭhāno tadubhayañca

cittasamuṭṭhānakāyassa āhārapaccayo vutto, tividhopi pana so nocittasamuṭṭhānakāyassa vuttoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. **Arūpajīvitindriyampi saṅgahita**nti missakattā jīvitindriyaṃ na sabbena sabbaṃ vajjitabbanti adhippāyo.

Avinibbhuttadhammānanti ettha ayaṃ adhippāyo – rūpārūpānaṃ aññamaññaṃ avinibbhuttavohāro natthīti arūpānaṃ indriyapaccayabhūtāni paccayantarāpekkhāni cakkhādīni attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharantānipi indriyapaccayā siyuṃ. Yo pana nirapekkho indriyapaccayo avinibbhuttadhammānaṃ hoti, so attano vijjamānakkhaṇe tesaṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi. Yadi ca itthindriyapurisindriyāni indriyapaccayo liṅgādīnaṃ siyuṃ, avinibbhuttānaṃ tesampi siyuṃ. Na hi rūpaṃ rūpassa, arūpaṃ vā arūpassa vinibbhuttassa indriyapaccayo atthīti. Sati cevaṃ itthipurisindriyehi avinibbhuttattā kalalādikāle ca liṅgādīni siyuṃ, yesaṃ tāni indriyapaccayataṃ phareyyuṃ, na ca pharanti. Tasmā na tehi tāni avinibbhuttakāni, avinibbhuttattābhāvato ca tesaṃ indriyapaccayataṃ na pharanti. Aññesaṃ pana yehi tāni sahajātāni, tesaṃ abījabhāvatoyeva na pharanti, tasmā āpannavinibbhuttabhāvānaṃ tesaṃ liṅgādīnaṃ avinibbhuttānaṃ aññesañca samānakalāpadhammānaṃ indriyapaccayatāya apharaṇato tāni indriyapaccayo na hontīti. Yesaṃ bījabhūtāni itthipurisindriyāni, tesaṃ liṅgādīnaṃ aparamatthabhāvatoti keci, te pana kalalādikālepi liṅgādīnaṃ tadanurūpānaṃ atthitaṃ icchanti.

Jātibhūmivasena vuttesu bhedesu kusalajātiyaṃ rūpāvacarakusalameva āruppe ṭhapetabbanti **‘‘ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā’’**ti vuttaṃ. Paṭhamalokuttaraṃ pana domanassayuttañca visuṃ ekā jāti bhūmi vā na hotīti āruppe alabbhamānampi na ṭhapitaṃ. Hetuādīsupi ‘‘tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū’’tiādīsu (paṭṭhā. aṭṭha. 1.1) esa nayo yojetabbo.

Ṭhitikkhaṇeti idaṃ rūpajīvitindriyassa sahajātapaccayattābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Uppādakkhaṇepi pana tassa indriyapaccayatā na sakkā nivāretuṃ. Vakkhati hi ‘‘abyākataṃ dhammaṃ paṭicca…pe… asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca…pe… indriyapaccayaṃ kammapaccayasadisa’’nti (paṭṭhā. 1.1.66). Na hi asaññasattānaṃ indriyapaccayā uppajjamānassa rūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo atthi, pañcavokāre pavatte ca kaṭattārūpassa. Paṭiccavārādayo ca cha uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā, evañca katvā pacchājātapaccayo etesu anulomato na tiṭṭhatīti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittekaggatāsaṅkhātānī**ti ettha yadipi somanassadomanassasaṅkhātāni jhānaṅgāni natthi, sukhadukkhasaṅkhātāni pana somanassadomanassabhūtāneva jhānaṅgāni, na kāyikasukhadukkhabhūtānīti imassa dassanatthaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ kataṃ. Nanu ca ‘‘dvipañcaviññāṇavajjesū’’ti vacaneneva kāyikasukhadukkhāni vajjitānīti sukhadukkhaggahaṇameva kattabbanti? Na, jhānaṅgasukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvavisesanato. ‘‘Dvipañcaviññāṇavajjesu sukhadukkhupekkhācittekaggatāsaṅkhātānī’’ti hi vutte dvipañcaviññāṇesu upekkhācittekaggatāhi saddhiṃ kāyikasukhadukkhānipi vajjitānīti ettakameva viññāyati, na pana yāni sukhadukkhāni jhānaṅgāni honti, tesaṃ jhānaṅgabhūto sukhabhāvo dukkhabhāvo ca visesito, tasmā somanassadomanassabhāvavisiṭṭhoyeva sukhadukkhabhāvo sukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvoti dassanatthaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ karoti. Tena ‘‘dvipañcaviññāṇavajjesū’’ti vacanena vajjiyamānānampi sukhadukkhānaṃ

somanassadomanassabhāvābhāvato jhānaṅgabhāvābhāvoti dassitaṃ hoti. Yathāvajjitā pana sukhadukkhopekkhekaggatā kasmā vajjitāti? Yattha jhānaṅgāni uddharīyanti cittuppādakaṇḍe, tattha ca jhānaṅganti anuddhaṭattā. Kasmā pana na uddhaṭāti taṃ dassetuṃ **''pañcannaṃ pana viññāṇakāyāna''**ntiādimāha.

Abhinipātamattattāti etena āvajjanasampaṭicchanamattāyapi cintanāpavattiyā abhāvaṃ dasseti. **''Tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhānī''**ti porāṇapāṭho. Tattha upekkhāsukhadukkheheva taṃsamānalakkhaṇāya cittekaggatāyapi yathāvutteneva kāraṇena anuddhaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Pubbe pana satta aṅgāni dassentena cattāri aṅgāni vajjitānīti tesaṃ vajjane kāraṇaṃ dassentena na samānalakkhaṇena lesena dassetabbaṃ. Aṭṭhakathā hesāti. Yadi ca lesena dassetabbaṃ, yathāvuttesupi tīsu ekameva vattabbaṃ siyā, tiṇṇaṃ pana vacanena tato aññassa jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati, yathāvuttakāraṇato aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā, tasmā taṃdosapariharaṇatthaṃ ''upekkhācittekaggatāsukhadukkhānī''ti paṭhanti. Ye pana ''jhānaṅgabhūtehi somanassādīhi sukhadukkhena avibhūtabhāvena pākaṭatāya indriyakiccayuttatāya ca samānānaṃ sukhādīnaṃ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, na cittekaggatāyāti sā ettha na gahitā''ti vadanti, tesaṃ taṃ rucimattaṃ. Yadi jhānaṅgasamānānaṃ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, cittekaggatā cettha jhānaṅgabhūtāya vicikicchāyuttamanodhātuādīsu cittekaggatāya samānāti tassā anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbamevāti. Sesāhetukesupi jhānaṅgaṃ uddhaṭameva uddharaṇaṭṭhāne cittuppādakaṇḍeti adhippāyo.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṃ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgānī**ti ettha duvidhampi saṅkappaṃ vīriyaṃ samādhiñca vitakkavīriyasamādhivacanehi saṅgaṇhitvā ''ayameva kho, āvuso, aṭṭhaṅgiko micchāmaggo abrahmacariyaṃ. Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhī''tiādīhi (saṃ. ni. 5.18) suttavacanehi micchāvācākammantājīvesupi maggaṅgavohārasiddhito tehi saha dvādasaṅgāni idha labbhamānāni ca alabbhamānāni ca maggaṅgavacanasāmaññena saṅgaṇhitvā vuttāni. Evañhi suttantavohāropi dassito hoti, evaṃ pana dassentena ''maggapaccayaniddese maggaṅgānī''ti evaṃ uddharitvā tassa pāṭhagatassa maggaṅgasaddassa atthabhāvena imāni dvādasaṅgāni na dassetabbāni. Na hi pāḷiyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācākammantājīvoti attho vattabbo. Tehi sammāvācādīhi paṭipakkhā cetanādhammā tappaṭipakkhabhāvatoyeva ''micchāmaggaṅgānī''ti sutte vuttāni, na pana maggapaccayabhāvena. Maggaṅgāni maggapaccayabhūtāni ca idha pāḷiyaṃ ''maggaṅgānī''ti vuttāni, na ca aññaṃ uddharitvā aññassa attho vattabbo. Pariyāyanippariyāyamaggaṅgadassanatthaṃ pana icchantena pāḷigatamaggaṅgasaddapatirūpako añño maggaṅgasaddo ubhayapadattho uddharitabbo yathā ''adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī''ti (pārā. 386, 405). Idha pana ''maggapaccayaniddese maggaṅgānī''ti pāḷigatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na ca atthuddharaṇavasena dassetvā adhippetatthaniyamanaṃ kataṃ, tasmā pāḷiyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācādīnaṃ atthabhāvo mā hotūti ''sammādiṭṭhisaṅkappavācākammantājīvavāyāmasatisamādhimicchādiṭṭhisaṅkappavāyāmasamādhayoti imāni dvādasaṅgānī''ti paṭhanti. Nanu evaṃ ''ahetukacittuppādavajjesū''ti na vattabbaṃ. Na hi tesu sammādiṭṭhiādayo yathāvuttā santi, ye vajjetabbā siyunti? Na, uppattiṭṭhānaniyamanatthattā. Ahetukacittuppādavajjesveva etāni uppajjanti, nāhetukacittuppādesu. Tatthuppannāni dvādasaṅgānīti ayañhettha attho.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāya abhāvato**ti etena sampayogāsaṅkāvatthubhūto upakārakabhāvo vippayuttapaccayatāti dasseti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Kusalādivasena pañcavidho atthipaccayo vutto, na nibbānaṃ. Yo hi atthibhāvābhāvena anupakārako atthibhāvaṃ labhitvā upakārako hoti, so atthipaccayo hoti. Nibbānañca nibbānārammaṇānaṃ na attano atthibhāvābhāvena anupakārakaṃ hutvā atthibhāvalābhena upakārakaṃ hoti. Uppādādiyuttānaṃ vā natthibhāvopakārakatāviruddho upakārakabhāvo atthipaccayatāti na nibbānaṃ atthipaccayo.

Sati ca yesaṃ paccayā honti, tehi ekato puretaraṃ pacchā ca uppannatte sahajātādipaccayattābhāvato āha **''āhāro indriyañca sahajātādibhedaṃ na labhatī''**ti. Tadabhāvo ca etesaṃ dhammasabhāvavasena daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-23-24. Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-23. **Paccayalakkhaṇameva hettha nāna**nti etena natthivigatapaccayesu atthiavigatapaccayesu ca **byañjanamatteyeva nānattaṃ, na atthe**ti idaṃ yo paccayoti attho, tasmiṃ nānattaṃ natthi, byañjanasaṅgahite paccayalakkhaṇamatteyeva nānattanti imamatthaṃ sandhāya vuttanti viññāyati.

Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

''Lobhadosamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā hontī''tiādimapāṭho. Ettha ca lobhadosamohānaṃ paccekaṃ sattarasahi paccayehi paccayabhāvo vutto, sabbe hetū saha aggahetvā ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanatthaṃ amohādīnaṃ visuṃ gahitattāti dosassapi sattarasahi paccayabhāvo āpajjati, tathā ca sati dosassapi garukaraṇaṃ pāḷiyaṃ vattabbaṃ siyā. ''Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccatī''ti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.4) etthāpi lobhadosasahagatacittuppādāti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ, tasmā dosassa adhipatipaccayatāpi nivāretabbā. Na ca **''sesāna''**nti vacanena adhipatipaccayo nivārito, atha kho saṅgahito purejātādīhi yathāvuttehi sesattāti tannivāraṇatthaṃ dosaṃ lobhamohehi saha aggahetvā visuñca aggahetvā ''doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hotī''ti paṭhanti. **Iminā nayenā**ti etena phoṭṭhabbāyatanassa sahajātādipaccayabhāvaṃ, sabbadhammānaṃ yathāyogaṃ hetādipaccayabhāvañca dasseti. Na hi etaṃ ekapaccayassa anekapaccayabhāvadassananti rūpādīnaṃ pakatūpanissayabhāvo ca etena dassitoti daṭṭhabbo.

Catunnaṃ khandhānaṃ bhedā cakkhuviññāṇadhātuādayoti bhedaṃ anāmasitvā te eva gahetvā āha **''catūsu khandhesū''**ti. **Micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā**ti idamevaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi micchāvācādayo micchādiṭṭhi viya maggapaccayā honti cetanāya maggapaccayattābhāvato. Yadi ca bhaveyya, pañhāvāre ''kammapaccayā magge tīṇī''ti vattabbaṃ siyā, tasmā micchāvācādīnaṃ maggapaccayabhāvo na vattabbo. Paṭṭhānasaṃvaṇṇanā hesā. Sesapaccayabhāvo ca cetanāya anekapaccayabhāvavacanena vuttoyevāti na idaṃ paṭhitabbanti na

paṭhanti. **‘‘Ahirikaṃ…pe… middhaṃ uddhaccaṃ vicikicchā’’**tiādimapāṭho, vicikicchā pana adhipatipaccayo na hotīti taṃ tattha apaṭhitvā **‘‘vicikicchāissāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā’’**ti evamettha paṭhanti.

‘‘Cattāri mahābhūtāni ārammaṇa…pe… purejātavippayuttaatthiavigatavasena dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthū’’ti purimapāṭho, mahābhūtāni pana vippayuttapaccayā na hontīti ‘‘purejātaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti, vippayuttapaccayaṃ pakkhipitvā dasadhā vatthu’’nti paṭhanti. **Ettakamevettha apubba**nti etasmiṃ purejātapaccaye sahajātanissayehi apubbaṃ rūpasaddagandharasāyatanamattamevāti attho, ārammaṇāni panetāni ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāve vuttānīti sabbātikkantapaccayāpekkhā etesaṃ apubbatā natthīti. **Indriyādīsu apubbaṃ natthī**ti rūpajīvitindriyassapi arūpajīvitindriyato apubbassa paccayabhāvassa abhāvaṃ maññamānena apubbatā na vuttā. Tassa pana purejātapaccayabhāvato apubbatā. Kabaḷīkārāhārassa ca purejātena saddhiṃ sattadhā paccayabhāvo yojetabbo.

Ākāroti mūlādiākāro. **Attho**ti tenākārena upakārakatā. **‘‘Yenākārenā’’**ti etassa vā atthavacanaṃ **‘‘yenatthenā’’**ti. **Vipākahetūsuyeva labbhatī**ti ettha amohavipākahetussa adhipatipaccayabhāvo ca lokuttaravipākeyeva labbhatīti. Evaṃ sabbattha labbhamānālabbhamānaṃ sallakkhetabbaṃ. Vippayuttaṃ apaṭhitvā **‘‘chahākārehī’’**ti purimapāṭho, taṃ pana paṭhitvā **‘‘sattahākārehī’’**ti paṭhanti. Ukkaṭṭhaparicchedo hettha vuccati, na ca yaṃ ārammaṇaṃ nissayo hoti, taṃ vippayuttaṃ na hotīti.

Anantarasamanantaresu yaṃ kammapaccayo hoti, taṃ na āsevanapaccayo. Yañca āsevanapaccayo hoti, na taṃ kammapaccayoti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Pakatūpanissayo pakatūpanissayovā’’**ti vuttaṃ, kammapaccayopi pana so hoti, tasmā ‘‘kammapaccayo cā’’ti paṭhanti. Ayaṃ panettha attho – pakatūpanissayo yebhuyyena pakatūpanissayova hoti, koci panettha kammapaccayo ca hotīti. **‘‘Ārammaṇapurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **ārammaṇapurejāta**nti yadi kañci ārammaṇabhūtaṃ purejātaṃ vuttaṃ, ārammaṇabhūtassa vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti sā na labbhatīti na vattabbā. Atha pana vatthupurejātato aññaṃ vatthubhāvarahitārammaṇameva ‘‘ārammaṇapurejāta’’nti vuttaṃ, tassa nissayapaccayatā na labbhatīti ‘‘nissayindriyavippayuttapaccayatā na labbhatī’’ti vattabbaṃ. **Ito uttaripī**ti purejātato paratopīti attho, ito vā indriyavippayuttato nissayindriyavippayuttato vā uttari ārammaṇādhipatiādi ca labbhamānālabbhamānaṃ veditabbanti attho vattabbo. Kammādīsu pana labbhamānālabbhamānaṃ na vakkhatīti purimoyevettha attho adhippeto.

‘‘Kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayovā’’ti purimapāṭho, atthiavigatapaccayopi pana so hoti, tena **‘‘kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ avijahantova atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchatī’’**ti paṭhanti.

‘‘Yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ dasannaṃ hetuadhipatīnañcāti imesaṃ vasenā’’ti purimapāṭho, **‘‘yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ maggavajjānaṃ navannaṃ hetuadhipatijhānānañcāti imesaṃ vasenā’’**ti pacchimapāṭho, tesu vicāretvā yutto gahetabbo.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena ca sadiso paccayabhāvo paccayasabhāgatā, viruddhapaccayatā paccayavisabhāgatā. **‘‘Iminā upāyenā’’**ti vacanato hetuādīnaṃ sahajātānaṃ sahajātabhāvena sabhāgatā, sahajātāsahajātānaṃ hetuārammaṇādīnaṃ aññamaññavisabhāgatāti evamādinā upāyena sabhāgatā visabhāgatā yojetabbā.

Janakāyeva, na ajanakāti janakabhāvappadhānāyeva hutvā paccayā honti, na upatthambhakabhāvappadhānāti attho daṭṭhabbo. Yesaṃ hetuādayo paccayā honti, te tehi vinā neva uppajjanti, na ca pavattantīti tesaṃ ubhayappadhānatā vuttā. Na hi te anantarādayo viya jananeneva pavattiṃ karontīti.

Sabbesaṃ ṭhānaṃ kāraṇabhāvo sabbaṭṭhānaṃ, taṃ etesaṃ atthīti **sabbaṭṭhānikā**. Upanissayaṃ bhindantena tayopi upanissayā vattabbā, abhinditvā vā upanissayaggahaṇameva kātabbaṃ. Tattha bhindanaṃ pakatūpanissayassa rūpānaṃ paccayattābhāvadassanatthaṃ, ārammaṇānantarūpanissayānaṃ pana pubbe ārammaṇādhipatianantaraggahaṇehi gahitattā tesu ekadesena anantarūpanissayena itarampi dassetīti daṭṭhabbaṃ. **Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato**ti ettha purejātapaccayo anantarādīsu eva vattabbo taṃsamānagatikattā, na ca yugaḷabhāvo pacchājātena saha kathane kāraṇaṃ asabbaṭṭhānikadassanamattassa adhippetattāti taṃ tattha paṭhitvā ''pacchājātopi asabbaṭṭhāniko rūpānaṃyeva paccayabhāvato''ti paṭhanti.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāro

1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṃ tikadukanti ekekaṃ tikaṃ dukañcāti attho, na tikadukanti.

Paccayā cevāti ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā, te paṭiccatthaṃ pharantā kusalādipaccayā cevāti attho. Tenevāha **''te ca kho sahajātāvā''**ti. Yehi pana hetādipaccayehi uppatti vuttā, te sahajātāpi honti asahajātāpīti. Ettha paṭiccasahajātavārehi samānatthehi paṭiccasahajātābhidhānehi samānatthaṃ bodhentena bhagavatā pacchimavārena purimavāro, purimavārena ca pacchimavāro ca bodhitoti veditabbo. Esa nayo paccayanissayavāresu saṃsaṭṭhasampayuttavāresu ca, evañca niruttikosallaṃ janitaṃ hotīti.

''Te te pana pañhe uddharitvā puna kusalo hetu hetusampayuttakānaṃ dhammāna''nti likhitaṃ. ''Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna''nti (paṭṭhā. 1.1.401) pañhāvārapāṭhoti pamādalekhā esāti pāḷiyaṃ āgatapāṭhameva paṭhanti. Purimavāresu sahajātanissayasampayuttapaccayabhāvehi kusalādidhamme niyametvā tasmiṃ niyame kusalādīnaṃ hetupaccayādīhi uppattiṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ, na tattha ''ime nāma te dhammā hetādipaccayabhūtā''ti viññāyanti, tasmā tattha ''siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā''ti (paṭṭhā. 1.1.25) evamādīhi saṅgahite paṭiccatthādipharaṇakabhāve hetādipaccayapaccayuppannesu hetādipaccayānaṃ nicchayābhāvato pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā na vibhattā, idha pana ''siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo''ti evamādīhi saṅgahitā hetādipaccayabhūtā kusalādayo paccayuppannā ca nicchitā, na koci pucchāsaṅgahito attho anicchito nāma atthīti āha **''sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā''**ti. Pañhā pana uddharitvā vissajjanaṃ sabbattha samānanti na taṃ sandhāya nijjaṭatā vuttāti daṭṭhabbā.

Uppattiyā paññāpitattāti pucchāmatteneva uppattiyā ṭhapitattā pakāsitattā, nānappakārehi vā ñāpitattāti attho.

25-34. **Parikappapucchā**ti vidhipucchā. **Kiṃ siyā**ti eso vidhi kiṃ atthīti attho. Kiṃ siyā, atha na siyāti sampucchanaṃ vā parikappapucchāti vadati. Kimidaṃ sampucchanaṃ nāma? Samecca pucchanaṃ, ''kiṃ suttantaṃ pariyāpuṇeyya, atha abhidhamma''nti aññena saha sampadhāraṇanti attho. Yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyāti etasmiṃ atthe sati pacchājātavipākapaccayesupi sabbapucchānaṃ pavattito ''yo kusalo dhammo uppajjeyya pacchājātapaccayā vipākapaccayā, so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyā''ti ayamattho viññāyeyya, tathā ca sati pacchājātapaccayā vipākapaccayāti uppajjamānaṃ niddhāretvā tassa kusalaṃ dhammaṃ paṭicca bhavanassa pucchanato kusalānaṃ tehi paccayehi uppatti anuññātāti āpajjati, na ca taṃtaṃpaccayā uppajjamānānaṃ kusalādīnaṃ kusalādidhamme paṭicca bhavanamatthitā ettha pucchitā, atha kho uppatti, evañca katvā vissajjane ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjatī''ti uppattiyeva vissajjitāti, tasmā ayamattho sadosoti **''atha vā''**ti atthantaravacanaṃ vuttaṃ.

Tattha ‘‘kusalo dhammo uppajjeyyā’’ti uppattiṃ anujānitvā ‘‘hetupaccayā siyā eta’’nti tassā hetupaccayā bhavanapucchanaṃ, ‘‘uppajjeyya hetupaccayā’’ti hetupaccayā uppattiṃ anujānitvā tassā ‘‘siyā eta’’nti bhavanapucchanañca na yuttaṃ. Anuññātañhi nicchitamevāti. Tasmā ananujānitvā ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ yathāvuttaṃ uppajjanaṃ kiṃ siyāti pucchatīti daṭṭhabbaṃ. **Uppajjeyyā**ti vā idampi sampucchanameva, kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo kiṃ uppajjeyya hetupaccayāti attho. **Siyā**ti yathāpucchitasseva uppajjanassa sambhavaṃ pucchati ‘‘kiṃ evaṃ uppajjanaṃ siyā sambhaveyyā’’ti, ayaṃ nayo siyāsaddassa pacchāyojane. Yathāṭhāneyeva pana ṭhitā ‘‘siyā’’ti esā sāmaññapucchā, tāya pana pucchāya ‘‘idaṃ nāma pucchita’’nti na viññāyatīti tassāyeva pucchāya visesanatthaṃ ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti pucchati, evaṃ visesitabbavisesanabhāvena dvepi pucchā ekāyeva pucchāti daṭṭhabbā.

Gamanussukkavacananti gamanassa samānakattukapacchimakālakiriyāpekkhavacananti attho. Yadipi paṭigamanuppattīnaṃ purimapacchimakālatā natthi, paccayapaccayuppannānaṃ pana sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavattiākāravasena paccayāyattatāattapaṭilābhasaṅkhātānaṃ paṭigamanuppattikiriyānampi purimapacchimakālavohāro hotīti daṭṭhabbo. Gamanaṃ vā uppatti evāti gacchantassa paṭigamanaṃ uppajjantassa paṭiuppajjanaṃ samānakiriyā. Paṭikaraṇañhi paṭisaddatthoti. Tasmā ‘‘kusalaṃ dhamma’’nti upayoganiddiṭṭhaṃ paccayaṃ uppajjamānaṃ paṭicca tadāyattuppattiyā paṭigantvāti ayamettha attho, tena **paṭiccā**ti sahajātapaccayaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Sahajātapaccayakaraṇañhi uppajjamānābhimukhauppajjamānaṃ paṭigamanaṃ, taṃ katvāti paṭiccasaddassa atthoti.

35-38. **Tāsu pāḷiyaṃ dveyeva dassitā**ti hetārammaṇaduke dvinnaṃ pucchānaṃ dassitattā vuttaṃ. Ettha ca ekamūlakādibhāvo pucchānaṃ vuttoti veditabbo, paccayānaṃ pana vasena sabbapaṭhamo paccayantarena avomissakattā suddhikanayo, dutiyo ārammaṇādīsu ekekassa hetu eva ekamūlakanti katvā ekamūlakanayo. Evaṃ hetārammaṇadukādīnaṃ adhipatiādīnaṃ mūlabhāvato dukamūlakādayo nayā veditabbā. Tevīsatimūlakanayo ca tato paraṃ mūlassa abhāvato ‘‘sabbamūlaka’’nti pāḷiyaṃ vutto. Tattha napuṃsakaniddesena eka…pe… sabbamūlakaṃ paccayagamanaṃ pāḷigamanaṃ vāti viññāyati, eka…pe… sabbamūlakaṃ nayaṃ asammuyhantenāti upayogo vā, idha ca sabbamūlakanti ca tevīsatimūlakasseva vuttattā paccanīye vakkhati ‘‘yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṃ…pe… yāva tevīsatimūlakaṃ, evaṃ paccanīyepi vitthāretabba’’nti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.42-44).

39-40. **‘‘Ārammaṇapaccayā hetupaccayāti ettāvatā ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito’’**ti vuttaṃ, evaṃ sati vinaye viya cakkabandhanavasena pāḷigati āpajjati, na heṭṭhimasodhanavasena. Heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāḷi gatā, evañca katvā vissajjane ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatipaccayā tīṇi, adhipatipaccayā hetuyā nava, ārammaṇe tīṇī’’tiādinā heṭṭhimaṃ sodhetvāva pāḷi pavattā. Yo cettha ‘‘ekamūlakanayo’’ti vutto, so suddhikanayova. So ca visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhati. Na hi ārammaṇādīsu tasmiṃ tasmiṃ ādimhi ṭhapitepi paccayantarena sambandhābhāvena ādimhi vuttasuddhikato visesattho labbhati, teneva vissajjanepi ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayo na dassitoti, tasmā ‘‘ārammaṇapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā…pe… ārammaṇapaccayā avigatapaccayā’’ti (paṭṭhā. 1.1.39) ayaṃ heṭṭhimasodhanavasena ekasmiṃ ārammaṇapaccaye hetupaccayādike yojetvā vutto ekamūlakanayo daṭṭhabbo. ‘‘Ārammaṇapaccayā… pe… avigatapaccayā’’ti vā ekamūlakesu anantarapaccayassa mūlakaṃ ārammaṇaṃ dassetvā ekamūlakādīni saṃkhipitvā sabbamūlakassāvasānena avigatapaccayena niṭṭhāpitanti daṭṭhabbaṃ. **Adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayā**ti idaṃ mūlameva dassetvā ekamūlakādīnaṃ saṃkhipanaṃ daṭṭhabbaṃ, na suddhikadassanaṃ, nāpi sabbamūlake katipayapaccayadassanaṃ.

41. Tato nissayādīni mūlānipi saṃkhipitvā avigatamūlakanayaṃ dassetuṃ **‘‘avigatapaccayā hetupaccayā’’**tiādi āraddhaṃ. Etasmiñca suddhikassa adassanena ārammaṇamūlakādīsu visuṃ visuṃ

suddhikanayo na labbhatīti ñāpito hoti. Na hi ādi katthaci saṃkhepantaragato hoti. Ādiantehi majjhimānaṃ dassanañhi saṅkhepo, ādito pabhuti katici vatvā gatidassanaṃ vāti. Dutiyacatukkaṃ vatvā ‘‘vigatapaccayā’’ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ. Tena osānacatukkaṃ dasseti. Tatiyacatukkato pabhuti vā pañcakamūlāni saṃkhipitvā sabbamūlakassa avasānena niṭṭhapeti.

Ettha ca dukamūlakādīsu yathā hetuārammaṇadukena saddhiṃ avasesā paccayā yojitā, hetārammaṇādhipatitikādīhi ca avasesāvasesā, evaṃ hetuadhipatidukādīhi hetuadhipatianantaratikādīhi ca avasesāvasesā yojetabbā siyuṃ. Yadi ca sabbesaṃ paccayānaṃ mūlabhāvena yojitattā hetumūlake hetuadhipatiādidukānaṃ adhipatimūlakādīsu adhipatihetuādidukehi viseso natthi. Te eva hi paccayā uppaṭipāṭiyā vuttā, tathāpi ārammaṇamūlakādīsu ārammaṇādhipatidukādīnaṃ avasesāvasesehi, hetumūlake ca hetuadhipatianantaratikādīnaṃ avasesāvasesehi yojane atthi visesoti. Yasmā pana evaṃ yojiyamānesupi sukhaggahaṇaṃ na hoti, na ca yathāvuttāya yojanāya sabbā sā yojanā paññavatā na sakkā viññātuṃ, tasmā tathā ayojetvā anupubbeneva yojanā katāti daṭṭhabbā. Dhammānaṃ desanāvidhāne hi bhagavāva pamāṇanti. Gaṇanāgāthā ādimapāṭhe kāci viruddhā, tasmā suṭṭhu gaṇetvā gahetabbā.

‘‘Dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satena saddhiṃ yojetvā’’ti vuttaṃ, taṃ dukatikapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Kesuci pana ekeko duko dvāvīsatiyā dvāvīsatiyā tikehi yojito, tañca gamanaṃ yuttaṃ. Na hi tattha tikassa yojanā atthi, atha kho tikānaṃ ekekena padena dukassāti. Tattha chasaṭṭhiyā tikapadesu ekekena saṃsanditvā chasaṭṭhi hetudukā, tathā sahetukadukādayo cāti dukānaṃ chasatādhikāni chasahassāni honti. Tesu ekekasmiṃ paṭiccavārādayo satta vārā nayā pucchā ca sabbā dukapaṭṭhāne hetudukena samānā.

‘‘Dukasate ekekaṃ dukaṃ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā’’ti ca vuttaṃ, tampi tikadukapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Vuttanayena pana yuttagamanesu ekeko tiko dukasatena yojito. Tattha hetupadaṃ pakkhipitvā vutto eko kusalattiko, tathā nahetupadaṃ…pe… araṇapadanti kusalattikānaṃ dve satāni honti, tathā vedanāttikādīnampīti sabbesaṃ catusatādhikāni cattāri sahassāni honti. Tesu ekekasmiṃ vāranayapucchā tikapaṭṭhāne kusalattikena samānā.

‘‘Cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato panāti etena idaṃ dasseti – ‘‘anulomamhī’’ti ‘‘tikādayo chanayā’’ti ca avisesena vuttattā paṭiccavārādivasena sattavidhampi anulomaṃ saha gahetvā **‘‘cha anulomamhī’’**ti vuttaṃ, anulomādivasena catubbidhaṃ tikapaṭṭhānaṃ saha gahetvā **‘‘tikañca paṭṭhānavara’’**nti, tathā catubbidhāni dukapaṭṭhānādīni saha gahetvā **‘‘dukuttama’’**ntiādiṃ vatvā **‘‘cha nayā sugambhīrā’’**ti vuttanti imamatthaṃ gahetvā imasmiṃ paccayānulome sattappabhede chapi ete paṭṭhānā paṭṭhānanayā catuppabhedā pucchāvasena uddharitabbāti. Evañhi sabbasmiṃ paṭṭhāne sabbo paccayānulomo dassito hotīti. Paccanīyagāthādīsupi eseva nayo. Ettha ca dukatikapaṭṭhānādīsu visesitabbehi tikehi paṭṭhānaṃ **tikapaṭṭhānaṃ**. Dukānaṃ tikapaṭṭhānaṃ **dukatikapaṭṭhānaṃ**. Dukavisesitā vā tikā dukatikā, dukatikānaṃ paṭṭhānaṃ **dukatikapaṭṭhāna**nti iminā nayena vacanattho veditabbo. Dukādivisesitassa cettha tikādipadassa dukādibhāvo daṭṭhabbo. Dukapaṭṭhānameva hi tikapadasaṃsandanavasena dukapadasaṃsandanavasena ca pavattaṃ dukatikapaṭṭhānaṃ dukadukapaṭṭhānañca, tathā tikapaṭṭhānameva dukapadasaṃsandanavasena tikapadasaṃsandanavasena ca pavattaṃ tikadukapaṭṭhānaṃ tikatikapaṭṭhānañcāti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Tevīsatimūlakanti idañcettha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttanti idaṃ dukamūlake pucchānaṃ mūlabhūtā tevīsati dukā sambhavantīti tassa ‘‘tevīsatimūlaka’’nti nāmaṃ katvā yāva yattako pabhedo atthi, tāva tattakaṃ tevīsatimūlakaṃ yathānulome vitthāritaṃ. **Evaṃ paccanīyepi vitthāretabba**nti dukamūlakena tikamūlakādīsu nayaṃ dassetīti iminā adhippāyena vuttaṃ siyā. Yadi

pana yāva tevīsatimaṃ mūlaṃ yathā vitthāritanti ayamattho adhippeto, ‘‘yāva tevīsatimaṃ mūla’’ntveva pāṭhena bhavitabbaṃ siyā. Na hi ‘‘tevīsatimūlaka’’nti etassa byañjanassa tevīsatimaṃ mūlakanti ayamattho sambhavati. Yathā anulome ‘‘ekekapadassā’’tiādinā pana ekamūlādisabbamūlakapariyosānaṃ tattha nayadassanavasena dassitaṃ ekekassa padassa vitthāraṃ dassetīti sabbamūlakameva cettha ‘‘tevīsatimūlaka’’nti vuttanti veditabbaṃ. Tañhi tevīsatiyā paccayānaṃ avasesassa paccayassa mūlabhāvato ‘‘tevīsatimūlaka’’nti ca tato paraṃ mūlassa aññassa abhāvato ‘‘sabbamūlaka’’nti ca vuccati.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. **Anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ padaṃ parihāpetvā**ti tattha ekamūlake catuvīsati paccayapadāni idha ekamūlake tevīsati, eko pana paccayo mūlabhāvena ṭhito apubbatābhāvato agaṇanūpago. Tattha dumūlake tevīsati paccayapadāni gaṇanūpagāni, idha dumūlake dvāvīsatīti evaṃ parihāpetvāti attho.

Anulomato ṭhitassa paccanīyato alabbhamānānaṃ suddhikapaccayānañca alabbhamānataṃ sandhāya **‘‘labbhamānapadāna’’**nti vuttaṃ. Na hi aññathā pucchāvasena koci paccayo alabbhamāno nāma atthīti. Vissajjanāvaseneva vā pavattaṃ anulomapaccanīyadesanaṃ sandhāya **‘‘labbhamānapadāna’’**nti vuttaṃ.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattikaṃ

1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānulomaṃ

(1) Vibhaṅgavāro

53. **Yā kusalattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsū**ti tikapadanānattamattena vinā mūlāvasānavasena sadisataṃ sandhāya **‘‘na tāyevā’’**ti vuttaṃ, na ca kevalaṃ tikantareyeva, kusalattikepi pana yā paṭiccavāre labhanti, na tāyeva paccayavārādīsūti sabbapucchāsamāharaṇaṃ idha kattabbameva. **Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhantī**ti ettha pītittikaggahaṇaṃ na kātabbaṃ. Na hi tattha ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ labhantīti.

Tena saddhinti tena sahajātapaccayabhūtena saddhinti attho daṭṭhabbo. **‘‘Yāva nirodhagamanā uddhaṃ pajjatī’’**ti ca **‘‘uppādādayo vā pāpuṇātī’’**ti ca vacanehi khaṇattayasamaṅgī uppajjatīti vuccatīti anuññātaṃ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgīyeva pana evaṃ vuttoti daṭṭhabbo.

Yasmā pana eko khandho ekassātiādi idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttaṃ. Vedanāttikādīsu pana ekaṃ khandhaṃ paṭicca dvinnaṃ, dve paṭicca ekassapi, hetudukādīsu ca saṅkhārakkhandhekadesaṃ paṭicca saṅkhārakkhandhekadesassapi uppatti vuttāti saha uppajjamānānaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ paccayo honto ekekassapi dukatikādibhedānañca paccayo nāma hotiyeva, tathā dukādibhedānañcāti.

‘‘Rūpena saddhiṃ anuppattito āruppavipākañca na gahetabba’’nti vuttaṃ, taṃ pana na sabbasmiṃ etasmiṃ vacane gahetabbaṃ, atha kho ‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti ettheva. Na kevalañca āruppavipākova, atha kho lokuttaravipākakiriyābyākatampi āruppe uppajjamānaṃ ettha na gahetabbaṃ. ‘‘Vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’ti ettha pana na kiñci rūpena vinā saha vā uppajjamānaṃ sahetukaṃ vipākakiriyābyākataṃ aggahitaṃ nāma atthi. Tattha pana yaṃ rūpena saha uppajjati, tassa paccayuppannavisesaṃ dassetuṃ **‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpa’’**nti vuttaṃ.

‘‘Vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti ettake vattabbe paccayabhūtassa vatthussa ‘‘kaṭattā ca rūpa’’nti etasmiṃ sāmaññavacane paccayuppannabhāvena aggahitatāpattiṃ nivāretuṃ **‘‘khandhe paṭicca vatthū’’**ti vuttaṃ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti vā vatthukhandhānaṃ aññamaññapaccayabhūtānaṃ paccayabhāvavisesadassanatthaṃ aññamaññāpekkhaṃ vacanadvayaṃ vuttaṃ sāmaññena gahitampi visuṃ uddhaṭaṃ.

Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanattanti yaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpañca upādārūpaṃ upādārūpaggahaṇena vinā ‘‘khandhe paṭicca uppajjatī’’ti vuttaṃ, tassa mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti attho. Etasmiṃ pana dassane khandhapaccayasahitāsahitañca sabbaṃ upādārūpaṃ ito paresu sahajātapaccayādīsu saṅgahitanti imamatthaṃ sandhāya **‘‘kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampī’’**ti **pi**-saddo vuttoti daṭṭhabbo.

Mahābhūte paṭicca upādārūpanti vuttanayenāti ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti ettha atthato ayaṃ nayo vuttoti sandhāyāha.

54. **Rūpamissakā pahāyā**ti yāsu pucchāsu rūpena vinā paccayuppannaṃ na labbhati, atha kho rūpamissakameva labbhati, tā pahāyāti adhippāyo.

57. **‘‘Tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’’ti vacanato**ti gabbhaseyyakapaṭisandhiyā pañcakkhandhasabbhāvena tāya samānalakkhaṇā sabbāpi pañcavokārapaṭisandhi okkantināmakāti sādheti. Paripuṇṇadhammānaṃ vissajjanaṃ ettha atthīti **paripuṇṇavissajjanā**.

Ettha ca ‘‘ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo…pe… mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.53) ettāvatā pañcavokāre sabbaṃ cittakammasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. Avasesaṃ pana dassetuṃ **‘‘bāhira’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **bāhira**nti etena anindriyabaddharūpaṃ dasseti, puna **āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhāna**nti etehi sabbaṃ indriyabaddhaṃ āhārautusamuṭṭhānarūpaṃ. Tattha ‘‘utusamuṭṭhānaṃ eka’’ntiādinā asaññasattānampi utusamuṭṭhānaṃ vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tattha tassa vajjane kāraṇaṃ atthīti. Ādimhi pana ‘‘ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā’’tiādi avisesavacanaṃ sahajātaṃ arūpampi paccayaṃ hetādike ca paccaye bahutare labhantaṃ cittasamuṭṭhānakaṭattārūpadvayaṃ saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ, evañca katvā tassa pariyosāne ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti vuttaṃ, tasmā tattha kaṭattārūpaṃ cittasamuṭṭhānasambandhaṃ taṃsamānagatikaṃ pañcavokāre vattamānameva gahitanti aggahitaṃ kaṭattārūpaṃ dassetuṃ **‘‘asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā’’**tiādi vuttaṃ, tasmā upādārūpaṃ idhapi kammapaccayavibhaṅge viya ‘‘mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.63) kaṭattārūpabhāvavisiṭṭhaṃ upādārūpaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi vuttassa utusamuṭṭhānassa punavacane payojanaṃ atthīti.

Kasmā pana yathā bāhirādīsu ‘‘mahābhūte paṭicca upādārūpa’’nti avisesetvā upādārūpaṃ vuttaṃ, evaṃ avatvā cittakammajaupādārūpāni ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti hetupaccayādīsu saha ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpaṃ asaññasattānaṃ…pe… kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti adhipatipaccayādīsu visuṃ cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti? Tattha bāhiraggahaṇādīhi viya ettha mahābhūtānaṃ kenaci avisesitattā. Apica iddhicittanibbattānaṃ kammapaccayānañca iṭṭhāniṭṭhānaṃ bāhirarūpāyatanādīnaṃ cittaṃ kammañca hetādīsu na koci paccayo, āhārautusamuṭṭhānānaṃ pana cittaṃ pacchājātabhāvena upatthambhakameva,

na janakaṃ, mahābhūtāneva pana tesaṃ sahajātādibhāvena janakāni, tasmā satipi cittena kammena ca vinā abhāve hetādipaccayabhūtehi arūpehi uppajjamānāni cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtāneva upādārūpāni honti, na aññānīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ cittakammajesveva upādārūpesu visesanaṃ kataṃ. Aññāni vā samānajātikena rūpena samuṭṭhānāni pākaṭavisesanānevāti na visesanaṃ arahanti, etāni pana asamānajātikehi arūpehi samuṭṭhitāni visesanaṃ arahantīti visesitānīti veditabbāni. Yathā vā cittakammāni cittakammasamuṭṭhānānaṃ savisesena paccayabhāvena paccayā honti sahajātādipaccayabhāvato mūlakaraṇabhāvato ca, na evaṃ utuāhārā taṃsamuṭṭhānānanti cittakammajāneva visuṃ visesanaṃ arahanti. Itarāni pana mahābhūtaviseseneva visesitāni, idha upādārūpavisesanena mahābhūtāni viya. Na hi aññataravisesanaṃ ubhayavisesanaṃ na hotīti.

58. **Aññamaññapaccaye khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti khandhavatthūnaṃ aññamaññapaccayatādassanena pubbe visuṃ paccayabhāvena dassitānaṃ khandhānaṃ ekato paccayabhāvo dassito hotīti iminā adhippāyenāha **''catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṃ dassetuṃ vutta''**nti. ''Khandhe paṭicca vatthū''ti idaṃ pana catunnampi khandhānaṃ ekato paṭiccatthapharaṇatādassanatthaṃ, ''vatthuṃ paṭicca khandhā''ti vatthussa. Na kevalañca khandhānaṃ idheva, hetupaccayādīsupi ayameva nayo. Tattha sabbesaṃ khandhānaṃ visuṃ paṭiccatthapharaṇataṃ dassetvā puna ''vatthuṃ paṭicca khandhā''ti vatthussapi dassitāya ''ekaṃ khandhañca vatthuñca paṭicca tayo khandhā''tiādinā khandhavatthūnañca dassitāyeva hotīti daṭṭhabbā.

Kasmā panettha ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati aññamaññapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānā mahābhūtā''ti evamādi na vuttaṃ, nanu yadeva paṭiccatthaṃ pharati, na teneva aññamaññapaccayena bhavitabbaṃ hetupaccayādīhi viya. Na hi yaṃ ''ekaṃ tayo dve ca khandhe paṭiccā''ti vuttaṃ, te hetupaccayabhūtā eva honti. Esa nayo ārammaṇapaccayādīsupi. Paccayavāre ca ''abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati aññamaññapaccayā''ti (paṭṭhā. 1.1.256) vuttaṃ, na vatthu kusalānaṃ aññamaññapaccayo hoti, atha ca pana taṃpaccayā khandhānaṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttā eva. Yadipi kusalā khandhā mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā na honti, tathāpi te paṭicca tesaṃ uppatti vattabbā siyāti? Na vattabbā khandhasahajātānaṃ mahābhūtānaṃ khandhānaṃ paccayabhāvābhāvato. Aññamaññasaddo hi na hetādisaddo viya nirapekkho, sahajātādisaddo viya vā aññatarāpekkho, atha kho yathāvuttetaretarāpekkho. Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyuṃ, tesu ca mahābhūtā khandhānaṃ na koci paccayo. Yassa ca sayaṃ paccayo, tato tena tannissitena vā aññamaññapaccayena uppajjamānaṃ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṃ arahati, yathā khandhe paṭicca khandhā, vatthuṃ paccayā khandhā. Tasmā attano paccayassa paccayattābhāvato tadapekkhattā ca aññamaññasaddassa khandhe paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā uppatti na vuttā, na aññamaññapaccayā ca vuttā. Khandhā pana vatthuṃ paccayā uppajjamānā vatthussa pacchājātapaccayā honti, tannissitena ca aññamaññapaccayena uppajjanti. Tasmā vatthuṃ paccayā khandhānaṃ kusalādīnaṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttāti.

59. **Na sā gahitā**ti cakkhāyatanādīni nissayabhūtāni paṭiccāti na vuttanti adhippāyo. Nissayapaccayabhāvena pana na cakkhāyatanādīni ārammaṇapaccayabhāvena rūpāyatanādīni viya na gahitānīti.

60. Dvīsu upanissayesu vattabbameva natthi, ārammaṇūpanissayampi pana ye labhanti, tesaṃ vasena ārammaṇapaccayasadisanti evaṃ vuttanti dassetuṃ **''tattha kiñcāpī''**ti āha. Tattha ''na sabbe akusalā abyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhantī''ti purimapāṭho. Kusalāpi pana mahaggatā ekantena, kāmāvacarā ca kadāci na labhantīti **''na sabbe kusalākusalābyākatā''**ti paṭhanti.

61. Purejātapaccaye yathā aññattha paccayaṃ aniddisitvāva desanā katā, evaṃ akatvā kasmā **''vatthuṃ purejātapaccayā''**ti vuttanti? Niyamasabbhāvā. Hetuādīsu hi niyamo natthi. Na hi tehi uppajjamānānaṃ alobhādīsu kusalādīsu rūpādīsu ca ayameva paccayoti niyamo atthi, idha pana vatthu

na vatthudhammesu purejātapaccayā uppajjamānānaṃ dhammānaṃ niyamato chabbidhaṃ vatthu purejātapaccayo hotīti imamatthaṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. Ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhati, evañca katvā paṭisandhivipākassa napurejātapaccayā eva uppatti vuttā, paccuppannārammaṇassapi tassa purejātapaccayo na uddhaṭo. ‘‘Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā’’ti etassapi alābhato tattha ‘‘purejāte tīṇī’’ti (paṭṭhā. 1.3.124) vuttanti.

63. **Tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtāna**nti mahābhūtānaṃ ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayavaseneva tadupādārūpānampi vadatīti ca daṭṭhabbaṃ. **Kaṭattārūpāna**nti pavattiyaṃ kaṭattārūpānanti adhippāyo.

64. **Yathālābhavasenā**ti indriyarūpesu yaṃ yaṃ paṭisandhiyaṃ labbhati, tassa tassa vasena.

69. Vippayuttapaccayā uppajjamānānampi kesañci niyamato vatthu vippayuttapaccayo, kesañci khandhā, na ca samānavippayuttapaccayā eva kusalādike paṭicca uppajjamānā uppajjanti, atha kho nānāvippayuttapaccayāpi, tasmā taṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘vatthuṃ vippayuttapaccayā, khandhe vippayuttapaccayā’’**ti tattha tattha vuttaṃ. Tattha tadāyattavuttitāya paccayuppanno paccayaṃ paccayaṃ karotīti imassatthassa vasena upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Vatthuṃ khandhe vippayuttapaccayakaraṇatoti ayañhettha attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana **‘‘vatthuṃ paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’**ti attho vutto, tattha kusalānaṃ khandhānaṃ vatthuṃ paṭicca uppatti natthīti ‘‘vatthuṃ paṭiccā’’ti na sakkā vattunti, idaṃ pana paṭiccasaddena ayojetvā ‘‘paṭicca uppajjanti vatthuṃ vippayuttapaccayā’’ti yojetvā tassattho ‘‘vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’ti vuttoti daṭṭhabbo. Kiṃ pana paṭiccāti? Yaṃ ‘‘ekaṃ khandha’’ntiādikaṃ pāḷiyaṃ paṭiccāti vuttaṃ. Tameva atthaṃ pākaṭaṃ katvā ‘‘vatthuṃ vippayuttapaccayāti khandhe paṭicca khandhā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’ti paṭhanti. Anantarattā pākaṭassa abyākatacittasamuṭṭhānasseva gahaṇaṃ mā hotūti **‘‘abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampī’’**ti āha. Āsannampi dūrampi sabbanti vuttaṃ hotīti.

71-72. **‘‘Ime vīsati paccayāti saṃkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vutta’’**nti vuttaṃ. Tattha yadi ekenapi desanaṃ saṃkhittaṃ saṃkhittameva, ādimhi pana tayo paccayā vippayuttapaccayo ekampi padaṃ aparihāpetvā vitthāritāti te cattāro pacchājātañca vajjetvā ‘‘ime ekūnavīsati paccayā’’ti vattabbaṃ siyā. Ettakā hi saṃkhipitvā dassitāti. Ye pana pāḷiyaṃ vitthāritaṃ avitthāritañca sabbaṃ saṅgahetvā vuttanti vadanti, tesaṃ ‘‘ime tevīsati paccayā’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Ādimhi pana tayo paccaye vitthārite vajjetvā yato pabhuti saṅkhepo āraddho, tato catutthato pabhuti saṃkhittaṃ vitthāritañca saha gahetvā ‘‘ime tevīsati paccayā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

(2) Saṅkhyāvāro

73. **Tathā purejātapaccaye**ti yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthi, tathā purejātapaccayepi atthīti attho. ‘‘Vatthuṃ purejātapaccayā’’ti hi tattha viseso paṭisandhiabhāvo cāti. **Vipākāni ceva vīthicittāni ca na labbhantī**ti etena ‘‘kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādike (paṭṭhā. 1.1.53) vibhaṅge vipākābyākatābhāvaṃ kiriyābyākate ca ajavanassa sabbena sabbaṃ alabbhamānataṃ visesaṃ dasseti.

74. **Ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāyā**ti idaṃ etasmiṃ anulome suddhikanaye dassitagaṇanato tato paresu nayesu aññissā abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Abahugaṇanena yuttassa tena samānagaṇanatā ca imasmiṃ anulomeyeva daṭṭhabbā. Paccanīye pana ‘‘nahetupaccayā nārammaṇe eka’’ntiādiṃ (paṭṭhā. 1.1.104) vakkhatīti.

76-79. **Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito**ti ettha pacchājātavipākānaṃ parihīnattā ''dvāvīsatimūlako''ti vattabbaṃ siyā sāsevanasavipākānaṃ vasena. Duvidhampi pana dvāvīsatimūlakaṃ saha gahetvā saṅgahite tasmiṃ ubhayasabbhāvato ''tevīsatimūlako''ti āhāti daṭṭhabbaṃ. Āsevanavipākānaṃ vā virodhābhāve sati pucchāya dassitanayena tevīsatimūlakena bhavitabbaṃ, tassa ca nāmaṃ dvāvīsatimūlake āropetvā ''tevīsatimūlako''ti vuttanti ayamettha ruḷhī.

Ārammaṇapade cevāti etena ekamūlake aññapadāni vajjeti. Na hi ekamūlake hetādīsu tayovāti adhippāyo. Suddhikanayo pana ārammaṇamūlakādīsu na labbhatīti ārammaṇamūlake ''navā''ti etāya adhikagaṇanāya abhāvadassanatthaṃ **''ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā''**ti vuttaṃ. Tattha kātabbāti vacanaseso. **Tīṇevā**ti ca tato uddhaṃ gaṇanaṃ nivāreti, na adho paṭikkhipati. Tena ''vipāke eka''nti gaṇanā na nivāritāti daṭṭhabbā. Tīsu ekassa antogadhatāya ca ''tīṇevā''ti vuttanti. **Itī**tiādinā ''sabbattha tīṇevā''ti vacanena attano vacanaṃ daḷhaṃ karoti.

80-85. **Ye …pe… taṃ dassetu**nti etthāyamadhippāyo – yadipi avigatānantaraṃ ''ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī''ti vuttepi ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhati, sā dassitā hoti, tathāpi ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane ūnatarā samānā ca hoti, na evaṃ āvikaraṇavasena dassitā hoti, vipallāsayojanāya pana tathā dasseti. Vacanena vā hi liṅgena vā atthavisesāvikaraṇaṃ hotīti. **Tenetaṃ āvikarotī**ti etthāpi evameva adhippāyo yojetabbo. Paccanīyādīsupi pana ''nārammaṇapaccayā nahetuyā ekaṃ…pe… novigatapaccayā nahetuyā eka''ntiādinā (paṭṭhā. 1.1.107) mūlapadaṃ ādimhiyeva ṭhapetvā yojanā katā, na ca tattha etaṃ lakkhaṇaṃ labbhati, tasmā mūlapadassa ādimhi ṭhapetvā yojanameva kamo, na cakkabandhananti ''ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī''tiādi yojitaṃ, na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanamatthīti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāro

Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **''Ahetukaṃ vipākābyākatanti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabba''**nti vuttaṃ, sabbasaṅgāhakavasena panetaṃ na na sakkā yojetuṃ.

93. **Sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchantī**ti ettha ca sahajātā ca hetādayo purejātā ca ārammaṇādayo paccayā saṅgahaṃ gacchantīti attho daṭṭhabbo. Na hi napacchājātapaccayā uppajjamānā dvīheva sahajātapurejātapaccayehi uppajjanti, atha kho pacchājātavajjehi sabbehīti.

94-97. **Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayapaccayuppanna**nti yaṃ paṭicca uppajjati, so paccayo rūpamevāti katvā vuttaṃ. Yasmā pana paccayā uppajjati, so arūpampi hoti yathā kammaṃ kaṭattārūpassa.

99-102. Namaggapaccaye yadipi cittasamuṭṭhānādayo sabbe rūpakoṭṭhāsā labbhanti, tathāpi yaṃ maggapaccayaṃ labhati, tassa pahīnattā **''ekaccaṃ rūpaṃ paccayuppanna''**nti vuttaṃ, evameva pana nahetupaccayādīsupi ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā.

107-130. **Nāhāranaindriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā**ti idaṃ etesu mūlabhāvena ṭhitesu gaṇanāya samānataṃ sandhāya vuttaṃ. Mūlānañhi idha vissajjanaṃ gaṇanāyeva, na sarūpadassananti. **Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevā**ti suddhikanaye viya mūlesupi parihīnamevāti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu…pe… aṭṭha paccanīyato na labbhantī**ti tiṇṇampi sādhāraṇānaṃ paccanīyato alabbhamānānaṃ sabbesaṃ saṅgahavasena vuttaṃ, tasmā maggapaccaye itarehi sādhāraṇā satteva yojetabbā. Adhipatipaccaye anulomato ṭhite hetupaccayopi paccanīyato na labbhati, so pana maggena asādhāraṇoti katvā na vuttoti daṭṭhabbo. Yehi vinā arūpaṃ na uppajjati, te ekantikattā arūpaṭṭhānikāti idha vuttāti daṭṭhabbā, tena purejātāsevanapaccayā tehi vināpi arūpassa uppattito vajjitā honti. Sabbaṭṭhānikā aññamaññaāhārindriyā ca tehi vinā arūpassa anuppattito saṅgahitāti. **Ūnataragaṇanānaṃyeva vasenā**ti yadi anulomato ṭhitā ekakādayo dvāvīsatipariyosānā ūnataragaṇanā honti, tesaṃ vasena paccanīyato yojitassa tassa tassa gaṇanā veditabbā. Atha paccanīyato yojito ūnataragaṇano, tassa vasena anulomato ṭhitassapi gaṇanā veditabbāti attho. ‘‘Aññamaññapaccayā nārammaṇe eka’’ntiādivacanato (paṭṭhā. 1.1.146) pana na idaṃ lakkhaṇaṃ ekantikaṃ.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbatthevā**ti na kevalaṃ hetumhiyeva, atha kho sabbesu paccayesu paccanīkato ṭhitesūti attho. Purejātaṃ āsevanañca alabhantaṃ kañci nidassanavasena dassento **‘‘paṭisandhivipāko panā’’**tiādimāha.

‘‘Purejātapacchājātāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhantī’’ti idaṃ avasesānaṃ lābhamattaṃ sandhāya vuttaṃ. Na sabbesaṃ avasesānaṃ lābhanti daṭṭhabbaṃ. Yadipi hi pacchājāte pasaṅgo natthi ‘‘anulomato sabbattheva na labbhatī’’ti apavādassa katattā, purejāto pana vippayutte paccanīkato ṭhite anulomato labbhatīti idampi avasesā sabbeti atthe gayhamāne āpajjeyya. Yampi keci ‘‘vippayuttapaccayarahite āruppepi ārammaṇapurejātassa sambhavaṃ ñāpetuṃ evaṃ vutta’’nti vadanti, tampi tesaṃ rucimattameva. Na hi yattha vatthupurejātaṃ na labbhati, tattha ārammaṇapurejātabhāvena upakārakaṃ hotīti dassitoyaṃ nayoti. **Yujjamānakavasenā**ti paccanīkato ṭhitassa ṭhapetabbattā vuttaṃ, yujjamānakapaccayuppannavasena vāti attho. ‘‘Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetupaccayo anulomato na labbhatī’’ti purimapāṭho, adhipatipaccayopi pana na labbhatīti **‘‘hetādhipatipaccayā anulomato na labbhantī’’**ti paṭhanti. Adhipatipaccaye paccanīkato ṭhite pacchājātato añño anulomato alabbhamāno nāma natthīti na vicāritaṃ. Aññamaññe paccanīkato ṭhite ‘‘arūpānaṃyevā’’ti vuttā nava anulomato na labbhanti, tampi paccanīkato ṭhitehi ārammaṇapaccayādīhi sadisatāya suviññeyyanti na vicāritaṃ bhavissatīti.

191-195. **Yāva āsevanā sabbaṃ sadisa**nti na aññamaññena ghaṭitassa mūlassa vitthāritattā tato parāni mūlāni sandhāya vuttaṃ. Tesu hi anulomato yojetabbapaccayā ca pañhā cāti sabbaṃ sadisanti.

Imasmiṃ paccanīyānulometi etassa **‘‘imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo’’**ti etena saha sambandho. Tattha **etthā**ti etesu paccayesūti attho veditabbo. Imasmiṃ paccanīyānulome labbhamānesu paccayuppannadhammesupīti vā yojetabbaṃ. Tattha **pi**-saddena imamatthaṃ dīpeti – na kevalaṃ paccayesveva kismiñci paccanīkato ṭhite keci anulomato na labbhanti, atha kho paccayuppannadhammesupi koci ekaccaṃ paccayaṃ labhamāno kañci paccayaṃ na labhatīti. Tattha kammapaccayaṃ labhamāno yebhuyyena indriyapaccayaṃ labhati, maggapaccayaṃ labhamāno yebhuyyena hetupaccayaṃ, tathā ca jhānapaccayaṃ labhamāno maggapaccayanti etesveva lābhālābhā vicāritā. **Yatthā**ti pañcavokārapavatte asaññesu ca. **Rūpadhammā**ti yathāvuttāni kaṭattārūpāneva sandhāya vadati. Na hi pañcavokārapavatte sabbe rūpadhammā hetādīni na labhantīti. ‘‘Hetādhipativipākindriyapaccaye na labhantī’’ti purimapāṭho, jhānamaggepi pana na labhantīti **‘‘hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhantī’’**ti paṭhanti. Ye rūpadhammānaṃ paccayā

honti, tesu arūpaṭṭhānikavajjesu eteyeva na labhantīti adhippāyo. Pacchājātāhāravippayuttapaccayepi hi pavatte kaṭattārūpaṃ labhatīti. Labbhamānālabbhamānapaccayadassanamattañcetaṃ, na tehi paccayehi uppattianuppattidassananti. Evaṃ indriyapaccayālābho jīvitindriyaṃ sandhāya vutto siyā. Yathāvuttesu hi dhammavasena pacchājātādittayampi alabhantaṃ nāma kaṭattārūpaṃ natthi. Ko pana vādo sabbaṭṭhānikakammesu. Indriyaṃ pana alabhantaṃ atthi, kintaṃ? Jīvitindriyanti. Yadi evaṃ upādārūpāni sandhāya aññamaññapaccayampi na labhantīti vattabbaṃ, taṃ pana pākaṭanti na vuttaṃ siyā. Arūpindriyālābhaṃ vā sandhāya indriyapaccayālābho vuttoti daṭṭhabbo.

196-197. **Nārammaṇamūlakesu dukādīsu hetuyā pañcā**ti yadipi tikādīsu ‘‘hetuyā pañcā’’ti idaṃ natthi, tathāpi dukādīsu sabbattha anuttānaṃ vattukāmo ‘‘dukādīsū’’ti sabbasaṅgahavasena vatvā tattha yaṃ ādiduke vuttaṃ ‘‘hetuyā pañcā’’ti, taṃ niddhāreti. Keci pana ‘‘nārammaṇamūlake hetuyā pañcā’’ti pāṭhaṃ vadanti. ‘‘Aññamaññe ekanti bhūtarūpameva sandhāya vutta’’nti purimapāṭho, vatthupi pana labbhatīti **‘‘bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vutta’’**nti paṭhanti. **Timūlake**ti idhāpi dumūlakaṃ timūlakanti vadanti.

203-233. **Nakammamūlake hetuyā tīṇītiādīsu cetanāva paccayuppannā**ti idaṃ ‘‘hetuyā tīṇī’’ti evaṃpakāre cetanāmattasaṅgāhake sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Ādi**-saddo hi pakāratthova hotīti. Sahajātaaññamaññanissayāhāraatthiavigatesu pana rūpampi labbhatīti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. **Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto, kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sahajāto**tiādīsu sahajātasaddena sahajātapaccayakaraṇaṃ sahajātāyattabhāvagamanaṃ vā vuttanti tassa karaṇassa gamanassa vā kusalādīnaṃ kammabhāvato upayogavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo paccayavārādīsupi. Tatrāpi hi paccayasaddena ca nissayapaccayakaraṇaṃ nissayāyattabhāvagamanaṃ vā vuttaṃ, saṃsaṭṭhasaddena ca sampayuttapaccayakaraṇaṃ sampayuttāyattabhāvagamanaṃ vāti taṃkammabhāvato upayogavacanaṃ kusalādīsu katanti. **Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hotī**ti ‘‘paṭiccā’’ti iminā vacanena dīpito paccayo na hotīti attho. **‘‘Upādārūpaṃ bhūtarūpassā’’**ti ca nidassanavasena vuttaṃ. Upādārūpassapi hi upādārūpaṃ yathāvutto paccayo na hoti, vatthuvajjāni rūpāni ca arūpānanti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. **Paccayā**ti ettha pati ayo paccayo. Pati-saddo patiṭṭhatthaṃ dīpeti, aya-saddo gatiṃ, patiṭṭhābhūtā gati nissayo paccayoti vuttaṃ hoti, tato paccayā, paccayakaraṇato tadāyattabhāvagamanato vāti attho.

‘‘Mahābhūte paccayā cittasamuṭṭhānaṃ rūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.245) bhūtupādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpa**nti sayaṃ nissayo ahutvā nissaye uppajjamānena upādārūpena nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

255. **Asañña…pe… kaṭattārūpaṃ upādārūpa**nti ettha yo paṭiccavāre sahajāte kammautujānaṃ, kamme ca ekantānekantakammajānaṃ vasena attho vutto, so nādhippeto eva ‘‘kaṭattārūpa’’nti

kammasamuṭṭhānarūpasseva sabbassa ca gahitattāti taṃ pahāya yathāgahitassa kaṭattārūpassa visesanavasena **''upādārūpasaṅkhātaṃ kaṭattārūpa''**nti atthamāha. Mahābhūte pana paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ uppatti na nivāretabbāti upādārūpaggahaṇena kaṭattārūpaggahaṇaṃ avisesetvā upādārūpānaṃ nivattetabbānaṃ atthitāya kaṭattārūpaggahaṇeneva upādārūpaggahaṇassa visesanaṃ daṭṭhabbaṃ.

269-276. ''Abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusala''nti vattabbe ''abyākatena kusalaṃ, akusalaṃ, abyākata''nti, ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo ca akusalo ca dhammā kusalassāti anāmasitvā''ti ca purimapāṭhe pamādalekhā daṭṭhabbā.

286-287. **Nahetupaccayā napurejāte dve**ti ettha aṭṭhakathāyaṃ ''āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dveti vuttā, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyavasenā''ti vuttaṃ, taṃ labbhamānesu ekadesena nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyāya ahetukapaṭisandhiyā ekaccassa ca rūpassa vasena dve vuttāti, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyāekaccarūpānaṃ vasenāti vuttanti. **''Nonatthinovigatesu ekanti sabbarūpassa vasenā''**ti vuttaṃ, nahetumūlakattā imassa nayassa hetupaccayaṃ labhantaṃ na labbhatīti ''ekaccassa rūpassa vasenā''ti bhavitabbaṃ. Cakkhādidhammavasena pana cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasena vā sabbaṃ labbhatīti ''sabbarūpassā''ti vuttaṃ siyā.

289-296. **Āgatānāgata**nti pañhavasena vuttaṃ, **labbhamānālabbhamāna**nti āgate ca pañhe labbhamānālabbhamānadhammavasena.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. **Paccayavārena nissayapaccayabhāva**nti nissayavāre vuttassa nissayapaccayabhāvaṃ niyametunti attho.

Nissayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā

351-368. Saṃsaṭṭhavāre paccanīye ''navippayutte paṭisandhi natthī''ti idaṃ vatthuvirahitāya paṭisandhiyā visuṃ anuddharaṇato vuttaṃ. Paṭiccavārādīsu hi sahajātassa paccayabhāvadassanatthaṃ savatthukā paṭisandhi uddhaṭā, sā idhāpi adhipatipurejātāsevanesu nakammanavipākanajhānanavippayuttesu na labbhati, aññesu ca anulomato paccanīyato ca labbhamānapaccayesu labbhatīti imassa visesassa dassanatthaṃ uddhaṭāti. **Sesā terasa na labbhantī**ti ettha ''sesā cuddasā''ti bhavitabbaṃ. **Na jhāne ekanti ahetukapañcaviññāṇavasenā**ti pañcaviññāṇānaṃ hetupaccayavirahitamattadassanatthaṃ ahetukaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ, **''namagge ekanti ahetukakiriyavasenā''**ti vuttaṃ, ''ahetukavipākakiriyavasenā''ti bhavitabbaṃ.

369-391. **Heṭṭhā vuttanayenevā**ti paṭiccavāre anulomapaccanīye vuttanayena. **''Nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhantī''**ti vuttaṃ, sesesu pana pañcaviññāṇavajjāhetukakkhandhā taṃsamuṭṭhānā paccayuppannadhammā jhānapaccayaṃ labhanti, na paccanīyānulome dvinnaṃ paccayānaṃ anulomena saha yojanā atthīti jhānamaggapaccayaṃ sahitaṃ labhatīti ca na sakkā vattuṃ, tasmā ''ahetukamohova maggapaccayaṃ labhatī''ti vattabbaṃ.

Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sadisaṃ sampayuttaṃ saṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇañca saṃsaṭṭhaṃ na hotīti ubhayaṃ aññamaññāpekkhaṃ vuccamānaṃ aññamaññassa niyāmakaṃ hotīti.

Sampayuttavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetu**nti yathākkamena āgatāgatapaṭipāṭiyā dassetunti attho. **Kusalo kusalassā**ti nidassanamattametaṃ, tena kusalo kusalādīnaṃ, akusalo akusalādīnaṃ, abyākato abyākatādīnaṃ, kusalābyākatā kusalādīnantiādiko sabbo pabhedo nidassito hotīti yathānidassite sabbe gahetvā āha **''te paccaye paṭipāṭiyā dassetu''**nti.

404. **Datvā**ti ettha **dā**-saddo sodhanatthopi hotīti mantvā āha **''visuddhaṃ katvā''**ti. **Tesañhi taṃ citta**nti tesanti vattabbatārahaṃ sakadāgāmimaggādipurecārikaṃ taṃ gotrabhucittanti adhippāyo. **Vipassanākusalaṃ pana kāmāvacaramevā**ti paccayuppannaṃ bhūmito vavatthapeti. **Tenevā**ti dhammavaseneva dassanato, desanantarattāti adhippāyo.

405. Assādanaṃ sarāgassa somanassassa sasomanassassa rāgassa ca kiccanti āha **''anubhavati ceva rajjati cā''**ti. Abhinandanaṃ pītikiccasahitāya taṇhāya kiccanti āha **''sappītikataṇhāvasenā''**ti. **Diṭṭhābhinandanā** diṭṭhiyeva. Ettha pana pacchimatthameva gahetvā **''abhinandantassa attā attaniyantiādivasena…pe… diṭṭhi uppajjatī''**ti vuttaṃ. Abhinandanā pana diṭṭhābhinandanāyevāti na sakkā vattuṃ ''bhāvanāya pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ārammaṇa…pe… bhāvanāya pahātabbaṃ rāgaṃ assādeti abhinandatī''ti (paṭṭhā. 2.8.72) vacanato, tasmā purimopi attho vuttoti daṭṭhabbo. Dvīsu pana somanassasahagatacittesu yathāvuttena somanassena rāgena ca assādentassa tesuyeva sappītikataṇhāya catūsupi diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa ca diṭṭhi uppajjatītipi sakkā yojetuṃ. **Jātivasenā**ti suciṇṇasāmaññavasenāti attho.

406. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇabhāvena. Vibhattilopo hettha katoti. Bhāvavantato vā añño bhāvo natthīti bhāveneva vipākaṃ viseseti, vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṃ viya na kāmāvacaravipākānaṃ niyogato vavatthitaṃ idañca kammaṃ ārammaṇanti taṃ labbhamānampi na vuttaṃ. Tadārammaṇena pana kusalārammaṇabhāvena samānalakkhaṇatāya kammārammaṇā paṭisandhiādayopi dassitāyevāti daṭṭhabbā. **Paṭilomato vā ekantarikavasena vā**ti vadantena anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Yathā pana paṭilomato ekantarikavasena ca samāpajjantassa anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṃ hoti, evaṃ anulomato samāpajjantassapi bhaveyyāti. **''Cetopariyañāṇassātiādīni parato āvajjanāya yojetabbānī''**ti vatvā **''yā etesaṃ āvajjanā, tassā''**ti attho vutto, evaṃ sati ''iddhividhañāṇassā''tipi vattabbaṃ siyā. Yasmā pana kusalā khandhā abyākatassa iddhividhañāṇassa ārammaṇaṃ na hontīti taṃ na vuttaṃ, cetopariyañāṇādīnañca hontīti tāni vuttāni, tasmā kiriyānaṃ cetopariyañāṇādīnaṃ yāya kāyaci āvajjanāya ca kusalārammaṇāya kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti evamattho daṭṭhabbo.

407-409. **Vippaṭisārādivasena vā**ti **ādi**-saddena ādīnavadassanena sabhāvato ca aniṭṭhatāmattaṃ saṅgaṇhāti, akkhantibhedā vā.

410. **Rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇassā**tiādinā viññāṇakāyehi niyatārammaṇehi abyākatassa abyākatānaṃ ārammaṇapaccayabhāvaṃ nidasseti. Sabbassa hi vattuṃ asakkuṇeyyattā ekasmiṃ santāne dhammānaṃ ekadesena nidassanaṃ karotīti.

413-416. **Catubhūmakaṃ kusalaṃ** ārammaṇādhipatipaccayabhāvena dassitaṃ, paccayuppannaṃ

pana kāmāvacarameva.

417. Apubbato cittasantānato vuṭṭhānaṃ bhavaṅgameva, taṃ pana mūlāgantukabhavaṅgasaṅkhātaṃ tadārammaṇaṃ pakatibhavaṅgañca. **Anulomaṃ sekkhāya phalasamāpattiyā**ti ettha kāyaci sekkhaphalasamāpattiyā avajjetabbattā vattabbaṃ natthīti nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyāti imaṃ nibbisesanaṃ phalasamāpattiṃ uddharitvā dassento āha **''phalasamāpattiyāti anāgāmiphalasamāpattiyā''**ti. **Kāmāvacarakiriyā duvidhassapi vuṭṭhānassā**ti ettha kiriyānantaraṃ tadārammaṇavuṭṭhāne yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittuppādakaṇḍe vuttameva.

Tā ubhopi…pe… dvādasannanti idaṃ somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttaṃ, upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṃ dasannaṃ viññāṇadhātūnaṃ voṭṭhabbanakiriyassa manodhātukiriyassa cāti dvādasannaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

423. Dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo paṭivijjhitvāti sambandho. **Na panetaṃ ekantena gahetabba**nti ''balavacetanāva labbhati, na dubbalā''ti etaṃ ekantaṃ na gahetabbaṃ, daḷhaṃ vā na gahetabbanti adhippāyo. Kiṃ kāraṇanti? Balavato dubbalassa vā katokāsassa antarāyaṃ paṭibāhitvā vipaccanato ''yaṃkañci yadi vipākaṃ janeti, upanissayo na hotī''ti navattabbattā cāti dassento **''katokāsañhī''**tiādimāha. Vipākattike pana pañhāvārapaccanīye ''vipākadhammadhammo vipākassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo, kammapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.3.93) kammapaccayassa visuṃ uddhaṭattā, vedanāttike ca pañhāvārapaccanīye ''nahetupaccayā naārammaṇapaccayā naupanissaye aṭṭhā''ti (paṭṭhā. 1.2.87) vuttattā ''vipākajanakampi kiñci kammaṃ upanissayapaccayo na hotī''ti sakkā vattunti.

Tasmiṃ vā viruddhoti taṃnimittaṃ viruddho, **viruddha**nti vā pāṭho. **Omāna**nti parassa pavattaomānaṃ. **Rāgo** rañjanavasena pavattā kāmarāgataṇhā, ''iti me cakkhuṃ siyā anāgatamaddhānaṃ, iti rūpā''ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittapaṇidahanataṇhā **patthanā**ti ayametesaṃ viseso.

Tesu aññampīti tesu yaṃkiñci pubbe hanitato aññampi pāṇaṃ hanatīti attho.

Punappunaṃ āṇāpanavasena vāti mātughātakammena sadisatāya pubbe pavattāyapi āṇattacetanāya mātughātakammanāmaṃ āropetvā vadanti. Esa nayo **dvīhi pahārehī**ti etthāpi.

Yatheva hi…pe… uppādeti nāmāti rāgaṃ upanissāya dānaṃ detīti rāgaṃ upanissāya dānavasena saddhaṃ uppādetīti ayamattho vutto hotīti iminā adhippāyena vadati. Yathā rāgaṃ upanissāya dānaṃ detītievamādi hoti, evaṃ rāgādayo saddhādīnaṃ upanissayapaccayoti idampi hotīti dasseti. **Kāyikaṃ sukha**ntiādīnaṃ ekato dassanena visuṃyeva na etesaṃ paccayabhāvo, atha kho ekatopīti dassitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

425. **Upatthambhakattena paccayattāyevā**ti etena idaṃ dasseti – na purimavāresu viya imasmiṃ paccayena uppatti vuccati, atha kho tassa tassa paccayuppannassa tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ taṃtaṃpaccayabhāvo, na ca pacchājātakkhandhā upatthambhakattena paccayā na honti, tenesa pacchājātapaccayo idha anulomato āgatoti.

427. **Cetanā vatthussapi paccayo**ti attano patiṭṭhābhūtassapi kammapaccayoti adhippāyo.

Kasmā panettha paccayavāre viya nissayaatthiavigatesu dumūlakadukāvasānā pañhā na uddhaṭāti? Alabbhamānattā. Tattha hi paccayuppannappadhānattā desanāya kusalo ca abyākato ca dhammā ekato uppajjamānā kusalābyākatapaccayā labbhantīti ''kusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā kusalo ca abyākato ca dhammā uppajjantī''ti (paṭṭhā. 1.1.246) vuttaṃ. Yato tato vā ubhayapaccayato

paccayuppannassa uppattimattaṃyeva hi tattha adhippetaṃ, na ubhayassa ubhinnaṃ paccayabhāvoti. Idha pana paccayappadhānattā desanāya kusalābyākatā kusalābyākatānaṃ ubhinnaṃ nissayādibhūtā na labbhantīti ‘‘kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa nissayapaccayena paccayo’’tiādi na vuttaṃ.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **‘‘Ettha pana purejātampi labbhatī’’**ti vuttaṃ, yadi evaṃ kasmā ‘‘tathā’’ti vuttanti? ‘‘Tīṇī’’ti gaṇanamattasāmaññato.

440. ‘‘Adhipatipaccaye ṭhapetvā vīmaṃsaṃ sesādhipatino visabhāgā’’ti purimapāṭho nidassanavasena daṭṭhabbo. Yasmā pana hetupaccayassa visabhāgena ekena ārammaṇena nidassanaṃ akatvā anantarādīni vadanto sabbe visabhāge dasseti, tasmā indriyamaggapaccayā ca visabhāgā dassetabbāti ‘‘adhipatindriyamaggapaccayesu ṭhapetvā paññaṃ sesā dhammā visabhāgā’’ti paṭhanti. **Tathā bhāvābhāvato** hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvato. Nanu yathā amohavajjānaṃ hetūnaṃ hetupaccayabhāve adhipatindriyamaggapaccayabhāvo natthīti paññāvajjānaṃ adhipatipaccayādīnaṃ visabhāgatā, evaṃ kusalādihetūnaṃ hetupaccayabhāve vipākapaccayabhāvābhāvato hetuvajjānaṃ vipākānaṃ visabhāgatāya bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ, ubhayapaccayasahite cittacetasikarāsimhi hetupaccayabhāve vipākapaccayattābhāvābhāvato. Yathā hi hetusahajātapaccayasahitarāsimhi satipi hetuvajjasabbhāve hetūnaṃ hetupaccayabhāve sahajātapaccayattābhāvo natthīti na hetuvajjānaṃ sahajātānaṃ hetussa visabhāgatā vuttā, evamidhāpīti. Esa nayo vippayuttapaccayepi. Apica paccayuppannasseva paccayā vuccantīti paccayuppannakkhaṇe tathā bhāvābhāvavasena sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇavasena visabhāgatā tasseva na vattabbāti.

Kusalā vīmaṃsāti idaṃ ‘‘kusalā vīmaṃsādhipatī’’ti evaṃ vattabbaṃ. Na hi anadhipatibhūtā vīmaṃsā adhipatipaccayo hotīti.

441-443. **‘‘Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhatī’’**ti purimapāṭho, ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā’’ti idaṃ pana na labbhatīti ‘‘kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatī’’ti paṭhanti. **Ūnataragaṇanesū**ti yesu paviṭṭhesu ūnatarā gaṇanā hoti, tesūti attho. Tīṇi dve ekanti evaṃ ūnataragaṇanesu vā aññamaññādīsu pavisantesu tesaṃ vasena tikato ūnaṃ yathāladdhañca ekanti gaṇanaṃ labhatīti attho.

Avipākānīti anāmaṭṭhavipākānīti attho, na vipākaheturahitānīti.

Tattha sabbepi sahajātavipākā cevāti tattha ye sahajātā paccayuppannā vuttā, te sabbepi vipākā ceva vipākasahajātarūpā cāti attho. **Taṃsamuṭṭhānarūpā cā**ti ettha paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpampi taṃsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti veditabbaṃ. ‘‘Taṃsamuṭṭhānarūpakaṭattārūpā ca labbhantī’’tipi paṭhanti. **Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpamevā**ti etthāpi eseva nayo. ‘‘Kaṭattārūpañcā’’tipi pana paṭhanti.

Evampīti ‘‘etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamānī’’tiādinā vuttanayenapi. Ghaṭanesu pana yo yo paccayo mūlabhāvena ṭhito, taṃpaccayadhammānaṃ niravasesaūnaūnataraūnatamalābhakkamena ghaṭanā vuccati, niravasesalābhe ca paccayuppannānaṃ niravasesalābhakkamena. Tathā ūnalābhādīsūti ayaṃ kamo veditabbo.

Hetumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

445. Vatthuvasena sanissayaṃ vakkhatīti na idaṃ labbhamānassapi vatthussa vasena ghaṭananti

adhippāyenāha **‘‘ārammaṇavaseneva vā’’**ti.

446. **Sahajātena pana saddhiṃ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṃ sahajātaṃ na labbhatī**ti idaṃ yathā sahajātapurejātā eko nissayapaccayo atthipaccayo ca honti, evaṃ sahajātārammaṇādhipatīnaṃ ekassa adhipatipaccayabhāvassa abhāvato vuttaṃ. Nissayabhāvo hi atthiavigatabhāvo ca sahajātapurejātanissayādīnaṃ samāno, na panevaṃ sahajātārammaṇādhipatibhāvo samāno. Sahajāto hi ārammaṇabhāvaṃ anupagantvā attanā saha pavattanavasena adhipati hoti, itaro ārammaṇaṃ hutvā attani ninnatākaraṇena. Sahajāto ca vijjamānabhāveneva upakārako, itaro atītānāgatopi ārammaṇabhāveneva, tasmā sahajātārammaṇapaccayā viya bhinnasabhāvā sahajātārammaṇādhipatinoti na te ekato eva adhipatipaccayabhāvaṃ bhajanti, teneva pañhāvāravibhaṅge ca ‘‘kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo’’tiādi na vuttanti.

447-452. Sāhārakaghaṭanānaṃ purato vīriyacittavīmaṃsānaṃ sādhāraṇavasena anāhārakāmaggakāni saindriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṃ ‘‘adhipatisahajātanissayaindriyaatthiavigatanti satta. Adhipatisahajātaaññamaññanissayaindriyasampayuttaatthiavigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissayaindriyavippayuttaatthiavigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissayavipākaindriyaatthiavigatanti ekaṃ. Adhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaindriyasampayuttaavigatanti ekaṃ. Adhipatisahajātanissayavipākaindriyavippayuttaatthiavigatanti eka’’nti. Kasmā tāni na vuttānīti? Indriyabhūtassa adhipatissa āhāramaggehi aññassa abhāvā. Cittādhipati hi āhāro, vīriyavīmaṃsā ca maggo hoti, na ca añño indriyabhūto adhipati atthi, yassa vasena anāhārakāmaggakāni saindriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṃ, tasmā tāni avatvā cittādhipatiādīnaṃ ekantena āhāramaggabhāvadassanatthaṃ sāhārakasamaggakāneva vuttāni. Tesu ca samaggakesu dve paccayadhammā labbhanti, sāhārakesu ekoyevāti samaggakāni pubbe vattabbāni siyuṃ. Saindriyakāni pana yehi āhāramaggehi bhinditabbāni, tesaṃ kamavasena pacchā vuttāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana **sadisattā**ti samaggakattena samānattā, anantararūpattāti vā attho.

457-460. **Kusalābyākato abyākatassāti cattārī**ti abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasena kusalamūlakesveva dumūlakampi āharitvā vuttaṃ. **Abyākate vatthurūpampī**ti idaṃ ‘‘kaṭattārūpampī’’ti evaṃ vattabbaṃ. **‘‘Dutiyaghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhatī’’**ti purimapāṭho, bhūtarūpampi pana labbhatīti ‘‘vatthuñca bhūtarūpañca labbhatī’’ti paṭhanti. **‘‘Catutthe cittasamuṭṭhānarūpamevā’’**ti vuttaṃ, ‘‘cittasamuṭṭhānarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpañcā’’ti pana vattabbaṃ. **Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañcā**ti ettha **catutthe vipākacittasamuṭṭhānamevā**ti idha ca kaṭattārūpampi vipākacittasamuṭṭhānaggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kaṭattārūpañcā’’tipi pana paṭhanti. Ettha pana sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthi avigatamūlakesu ghaṭanesu hetukammajhānamaggehi ghaṭanāni na yojitāni, yathāvuttesu atthiavigatamūlavajjesu āhārena, nissayavippayuttaatthiavigatavajjesu adhipatiindriyehi ca. Kasmāti? Tesu hi yojiyamānesu taṃtaṃcittuppādekadesabhūtā hetuādayo arūpadhammāva paccayabhāvena labbhanti. Tena tehi ghaṭanāni hetumūlakādīsu vuttasadisāneva rūpamissakattābhāvena suviññeyyānīti na vuttāni. Atthiavigatehi pana yojiyamāno āhāro nissayādīhi adhipatiindriyāni ca rūpamissakāni hontīti adhipatāhārindriyamūlakesu vuttasadisānipi ghaṭanāni atthiavigatamūlakesu nissayādimūlakesu ca āhārena adhipatindriyehi ca supākaṭabhāvatthaṃ yojitānīti daṭṭhabbānīti.

462-464. Nissayamūlake **‘‘chaṭṭhe tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānassā’’**ti purimapāṭho, cakkhādīni pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhantīti ‘‘abyākatassa cakkhāyatanādīni cā’’ti paṭhanti.

466. Upanissayamūlake pakatūpanissayavasena vuttesu dvīsu paṭhame **‘‘lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gahetabbā’’**ti vuttaṃ, lokuttarāpi pana gahetabbāva.

473-477. Kammamūlake **paṭisandhiyaṃ vatthupī**ti ettha na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvena gahetabbāti adhippāyo. Vipākāvipākasādhāraṇavasena vuttesu catūsu paṭhame **''arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhatī''**ti vuttaṃ, kaṭattārūpampi pana labbhateva. Imasmiṃ pana kammamūlake ''kammapaccayā ārammaṇe dve''ti, ārammaṇamūlake ca ''ārammaṇapaccayā kamme dve''ti kasmā na vuttaṃ, nanu kusalākusalacetanā kammārammaṇānaṃ paṭisandhiyādīnaṃ kammapaccayo ārammaṇapaccayo ca hoti. Yathā ca ārammaṇabhūtaṃ vatthuṃ ārammaṇanissayapaccayabhāvena vuccati, evaṃ kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabbanti? Na, dvinnaṃ paccayabhāvānaṃ aññamaññapaṭikkhepato. Paccuppannañhi vatthu nissayabhāvaṃ apariccajitvā tenevākārena tannissitena ālambiyamānaṃ nissayabhāvena ca nissayapaccayoti yuttaṃ vattuṃ. Kammaṃ pana tasmiṃ kate pavattamānānaṃ katūpacitabhāvena kammapaccayo hoti, nārammaṇākārena, visayamattatāvasena ca ārammaṇapaccayo hoti, na santānavisesaṃ katvā phaluppādanasaṅkhātena kammapaccayākārena, tasmā kammapaccayabhāvo ārammaṇapaccayabhāvaṃ paṭikkhipati, ārammaṇapaccayabhāvo ca kammapaccayabhāvanti ''kammapaccayo hutvā ārammaṇapaccayo hotī''ti, ''ārammaṇapaccayo hutvā kammapaccayo hotī''ti ca na sakkā vattunti na vuttaṃ. Esa ca sabhāvo vattamānānañca ārammaṇapurejātānaṃ vatthucakkhādīnaṃ, yaṃ ārammaṇapaccayabhāvena saha nissayādipaccayā hontīti vattabbatā, atītassa ca kammassa ayaṃ sabhāvo, yaṃ ārammaṇapaccayabhāvena saha kammapaccayo hotīti navattabbatā. Yathā sahajātapurejātanissayānaṃ saha nissayapaccayabhāvena vattabbatā sabhāvo, sahajātārammaṇādhipatīnañca saha adhipatipaccayabhāvena navattabbatā, evamidhāpīti.

478-483. **Nirādhipativiññāṇāhāravasenā**ti anāmaṭṭhādhipatibhāvassa viññāṇāhārassa vasenāti adhippāyo. **Vatthu parihāyatī**ti aññamaññampi labhantassa vatthussa vasena sabbassa kaṭattārūpassa parihānaṃ dasseti.

484-495. **''Tatiye arūpindriyāni rūpāna''**nti vuttaṃ, cakkhādīni ca pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhanti. **Tato vīriyavasena maggasampayuttāni chā**ti ettha yadipi vīmaṃsā labbhati, vīriyassa pana vasena taṃsamānagatikā vīmaṃsāpi gahitāti ''vīriyavasenā''ti vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlake **''dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānāna''**nti vuttaṃ, paṭisandhiyaṃ pana ''khandhā kaṭattārūpānaṃ vatthu ca khandhāna''nti idampi labbhati. **''Ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu khandhāna''**nti vuttaṃ, taṃ vipākapaccayassa aggahitattā yassa vatthussa vasena ghaṭanaṃ kataṃ, tassa dassanavasena vuttaṃ. ''Khandhā ca vatthussā''ti idampi pana labbhateva. **''Dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpāna''**nti pubbapāṭho, cittasamuṭṭhānāni pana na vajjetabbānīti ''dvādasame khandhā pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañcā''ti paṭhanti.

515-518. Atthipaccayamūlake paṭhamaghaṭane **''arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī''**ti vuttaṃ, ''āhārindriyapaccayā cā''tipi pana vattabbaṃ. Na hi indriyāhārānaṃ vasena sahajātādayo labbhantīti. **''Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhantī''**ti vuttaṃ, sabbānipi pana alabbhamānāni dassetuṃ ''pacchājātakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyarūpādiārammaṇāni ca na labbhantī''ti paṭhanti, chaṭṭhaṃ sabbesaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. Sattame tato rūpajīvitindriyamattaṃ parihāyatīti evametesaṃ viseso vattabbo. **Tato ekādasame**ti ettha **tato**ti navamatoti attho. **Terasame vatthārammaṇā**ti ettha vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitāni, tathā **cuddasame vatthumevā**ti etthāpi. **''Sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasenā''**ti purimapāṭho, ''ārammaṇūpanissayavasenā''ti ayaṃ pana sattarasamato viseso na hoti, vatthārammaṇānaṃ pana sattarasame aṭṭhārasame ca vatthusseva paccayabhāvo visesoti ''sattarasame pana ārammaṇādhipatibhāvena cakkhādīni ca, aṭṭhārasame vatthusseva ārammaṇūpanissayavasenā''ti paṭhanti.

519. Sahajātāni viya sahajātena kenaci ekena paccayena aniyamitattā tāni pakiṇṇakānīti vuttānīti ettha purejātapacchājātāhārindriyāni sahajātena aññamaññañca asāmaññavasena vippakiṇṇāni vuttāni.

Ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātāti ettha upanissayopi paṭhitabbo.

Yesu pākaṭā hutvā paññāyanti, tāni dassetuṃ **''hetumūlakādīna''**ntiādimāha. Alobhāditaṃtaṃnāmavasena pana hetuārammaṇādhipatiāhārindriyajhānamaggapaccayadhammā evaṃ pākaṭā hutvā na paññāyeyyunti te paricchedavasena dassento **''dvādaseva hi hetū''**tiādimāha. Tena ''ettakāyeva paccayadhammā''ti nicchayaṃ katvā pākaṭo hutvā apaññāyamānopi tesveva maggitabboti dasseti. Tattha **cha ārammaṇā**ti etena ārammaṇādhipati rūpādiārammaṇabhāvato saṅgahitoti taṃ aggahetvā **''cattāro adhipatayo''**ti vuttaṃ. **Ekantena kusalavipākā**ti idaṃ indriyesu aññindriyavasena labbhati. **Ekantena akusalavipākā**ti idaṃ pana na sakkā laddhuṃ. Jhānaṅgesvapi hi dukkhaṃ akusalameva vipākassa ajhānaṅgattā. Cittaṭṭhitipi akusalavipākakiriyā hotīti. Akusalassa vipākā akusalavipākāti evaṃ pana atthe gayhamāne indriyesu dukkhindriyavasena labbheyya, kusalavipākākusalavipākavisesena pana paccayayojanā natthīti ayamattho adhippetoti sakkā vattunti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. **Ekena lakkhaṇenā**ti ''kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo''ti hetupaccayato aññena paccayena paccayoti attho. Hetupaccayato ca aññe paccayā aggahitaggahaṇena aṭṭha honti, tesu kusalo kusalassa tīhi paccayehi paccayo, akusalassa dvīhi, evaṃ tasmiṃ tasmiṃ paccaye paccanīyato ṭhite tato aññe paccayā imesveva ārammaṇādīsu aṭṭhasu paccayesu yathāyogaṃ yojetabbāti idamettha lakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Etesu ca aṭṭhasu paccayesu purimapurimehi asaṅgahite saṅgahetvā pacchimapacchimā vuttāti ārammaṇato aññesaṃ dvinnaṃ vasena upanissayo, vatthupurejātassa vasena purejātaṃ, sahajātato upanissayato ca, aññissā cetanāya vasena kammaṃ, sahajātato aññassa kabaḷīkārāhārassa vasena āhāro, sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassa vasena indriyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā ''kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahajātaupanissayapaccayena paccayo''ticceva (paṭṭhā. 1.1.404, 419, 423) vuttaṃ, tadaññābhāvā na vuttaṃ ''kammāhārindriyapaccayena paccayo''ti, tasmā ''ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgahaṃ gacchatī''ti evaṃ vattabbaṃ. Yaṃ pana parittattike pañhāvārapaccanīye ''appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa sahajātaupanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 2.12.66, 74) ettha ārammaṇassa avacanaṃ, taṃ purimehi asaṅgahitavasena vuttānaṃ saṅgahitavivajjanābhāvato upanissayato aññārammaṇābhāvato ca, na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā.

Atthiavigatapaccayā yadipi sahajātapurejātapacchājātāhārindriyānaṃ vasena pañcavidhāva, sahajātapurejātānaṃ pana pacchājātāhārānaṃ pacchājātindriyānañca sahāpi atthiavigatapaccayabhāvo hoti, na tiṇṇaṃ vippayuttatā viya visuṃyevāti **''atthiavigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā''**ti atthiavigatapaccayalakkhaṇesu ekekaṃ saṅgahetvā vuttaṃ.

''Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho''ti vuttaṃ, taṃ ''ajjhattikabāhirabhedato''ti evaṃ vattabbaṃ.

Catuvīsatiyāpīti na soḷasannaṃyeva, nāpi aṭṭhannaṃyeva, atha kho catuvīsatiyāpīti attho. Ārammaṇabhūtānaṃ adhipatiupanissayapaccayānaṃ upanissaye nissayapurejātavippayuttaatthiavigatānañca purejāte saṅgaho atthīti ārammaṇapaccayaṃ ārammaṇapaccayabhāveyeva ṭhapetvā tadekadesassa tesañca upanissayādīsu saṅgahaṃ vattukāmo **''ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṃ gacchati, na sesā tevīsatī''**ti āha. **Catutthe purejātapaccaye**ti ettha yathā ''upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo''ti vuttaṃ, evaṃ ''purejātabhūto ārammaṇapaccayo''tipi vattabbaṃ, taṃ pana tattha vuttanayena gahetuṃ sakkāti katvā na vuttaṃ siyā. Atha pana ''ārammaṇato aññaṃ purejātaggahaṇena gahita''nti na vuttaṃ, evaṃ sati upanissayaggahaṇenapi ārammaṇato aññassa gahitatāya bhavitabbanti ''adhipatibhūto

ārammaṇapaccayo upanissaye saṅgahaṃ gacchatī''ti na vattabbaṃ siyāti.

Yesu pañhesu…pe… ekova paccayo āgatoti ettha āgatovāti evaṃ evasaddo ānetvā yojetabbo. Tena dvādasamacuddasamesu pañhesu sahajātapurejātesu ekeko paccayo na anāgato hoti, atha kho āgatovāti tesu aññatarapaṭikkhepe tepi pañhā parihāyantīti dassitaṃ hotīti. **Yasmiṃ pana pañhe**ti dutiyachaṭṭhapañhesu ekekavasena gahetvā ekavacanena niddisīyati. **Evan**ti ārammaṇaupanissayavasenāti attho. Tena dvādasamacuddasame nivatteti. Tesupi hi dve paccayā āgatā, na pana ārammaṇaupanissayavasenāti. **Avasesānaṃ vasenā**ti avasesānaṃ labbhamānānaṃ vasenāti daṭṭhabbaṃ. Na hi terasamapannarasamesu pacchājātepi paṭikkhitte āhārindriyānaṃ vasena te pañhā labbhanti, atha kho sahajātasseva vasenāti. **Idameva cettha lakkhaṇa**nti aṭṭhannaṃ paccayānaṃ sabbapaccayasaṅgāhakattaṃ, ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo, te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo, tasmiṃ tasmiṃ paccaye paṭikkhitte tassa tassa pañhassa parihānāparihānīti etaṃ sabbaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva **''iminā lakkhaṇenā''**ti vuttaṃ.

Tatrāti pabhedaparihānīsu. **Tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā**ti ''nahetupaccayā''ti ettha labbhamānapaccaye sandhāya vuttaṃ. Ayaṃ pana paccayuddhāro sabbapaccanīyassa sādhāraṇalakkhaṇavasena vutto, na ''nahetupaccayā''ti ettheva labbhamānapaccayadassanavasena. Evañca katvā hetudukapañhāvārapaccanīye ''hetudhammo hetussa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahajātapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 3.1.43) vuttaṃ, aññathā ''nahetupaccayā''ti ettha labbhamānapaccayadassane ''sahajātapaccayena paccayo''ti na vattabbaṃ siyā, tasmā idhāpi sabbalabbhamānapaccayasaṅgahavasena paccayuddhārassa vuttattā tīhi paccayehi vīsati paccayā dassitāti daṭṭhabbā. Yaṃ vuttaṃ ''tatrāyaṃ vitthārakathā''ti, tatra pabhede vitthārakathaṃ vatvā parihānīyaṃ dassento **''tasmiṃ pana paccaye…pe… te parato vakkhāmā''**ti āha.

528. **Tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitā**ti kusalādikesu dassitehi aññesaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Na hi ''akusalo dhammo kusalassa dhammassā''ti ettha dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā, atha kho dveyeva, abyākatassapi akusalo ārammaṇādhipatipaccayo na hotīti.

530. **Sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā**ti asahajātapaccayena vatthunā sahajātapaccayabhāvena gahitattā tena saddhiṃ sahajātapaccayā na hontīti dasseti, na pana suddhānaṃ sahajātapaccayabhāvaṃ nivāreti. Vatthunā pana saddhiṃ yena nissayādinā paccayā honti, tameva nissayādiṃ visesetuṃ sahajātanti vuttanti dassento **''tasmā tesa''**ntiādimāha.

Imasmiṃ pana paccayuddhāre ārammaṇaupanissayakammaatthipaccayesu catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā kasmā tesaṃ vasena paccayuddhāro na katoti? Missakāmissakassa atthipaccayavibhāgassa duviññeyyattā. Na hi ''avibhāgena atthipaccayena paccayo''ti vutte sakkā viññātuṃ ''kiṃ suddhena sahajātaatthipaccayena purejātapacchājātāhārindriyaatthipaccayena vā, atha sahajātapurejātamissakena pacchājātāhāramissakena pacchājātindriyamissakena vā''ti. Atthipaccayavisesesu pana sahajātādīsu sarūpato vuccamānesu yattha suddhānaṃ sahajātādīnaṃ paccayabhāvo, tattha ''sahajātapaccayena paccayo''tiādinā suddhānaṃ, yattha ca missakānaṃ paccayabhāvo, tattha ''sahajātaṃ purejāta''ntiādinā missakānaṃ gahaṇato suviññeyyatā hoti, tasmā atthipaccayavisesadassanatthaṃ sahajātādayo gahitā, tena ca sabbapaccayānaṃ catūsu paccayesu saṅgaho dassito hoti.

Kasmā pana sahajātapurejāte aggahetvā nissayo, purejātapacchājāte aggahetvā vippayutto vā atthipaccayavisesabhāvena na vuttoti? Avattabbattā, nissayo tāva na vattabbo sahajātapurejātānaṃ suddhānaṃ missakānañca nissayapaccayabhāvato vibhajitabbatāya atthipaccayena avisiṭṭhattā, vippayuttapaccayo ca sahajātapurejātapacchājātabhāvato atthipaccayo viya visesitabboti so viya na vattabbo. Sahajātapurejātānañca missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti, na vippayuttabhāvo. Tathā sahajātapacchājātānañca missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti. Vakkhati hi ''anupādinnaanupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinnaanupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo

sahajātaṃ pacchājāta''nti (paṭṭhā. 1.4.84), na pana vippayuttapaccayabhāvo, tasmā vippayuttaggahaṇena missakānaṃ atthipaccayabhāvassa aggahaṇato na so atthipaccayaviseso bhavituṃ yuttoti bhiyyopi na vattabbo.

Nanu ca sahajātapaccayo ca hetuādīhi visesitabboti sopi nissayavippayuttā viya atthipaccayavisesabhāvena na vattabboti? Na, viruddhapaccayehi avisesitabbattā. Nissayavippayuttā hi atthipaccayo viya uppattikālaviruddhehi paccayehi visesitabbā, na pana sahajāto. Hetuādayo hi sahajātā eva, na uppattikālaviruddhāti.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Suddho ārammaṇapaccayo parihāyatī**ti ettha suddhaggahaṇena na kiñci payojanaṃ. Ārammaṇe hi paccanīyato ṭhite adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo parihāyatiyevāti. **Suddho**ti vā aṭṭhasu paccayesu kevalaṃ ārammaṇapaccayo parihāyati, na sesāti dasseti. **Ekādasanna**nti sahajāte saṅgahaṃ gacchantesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayutte vajjetvā ekādasannaṃ vasena. **Te**ti te sahajāte antogadhāyeva tasmiṃ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhantīti dasseti, anantogadhā pana ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo ārammaṇādiākārena labhantīti.

Kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthīti tasmiṃ paṭikkhitte ime vārā na labbheyyuṃ, atha kho nissayaatthiavigatānaṃ vasena ete labhitabbā siyunti adhippāyo. **Yasmā panā**tiādinā yadipi sahajātapaccayo natthi, yasmā pana sahajātapaccayadhamme ṭhitā ete na nissayādayo na honti, yasmā ca sahajāte paṭikkhitte ye paṭikkhittā honti, te idha sahajātapaṭikkhepena paṭikkhittā, tasmā tepi vārā na labbhantīti dasseti.

Ṭhapetvā sahajātapaccayanti etena nissayādibhūtañca sahajātapaccayaṃ ṭhapetvāti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kusalato pavattamānesu kusalābyākatesu kusalassa kusalo aññamaññapaccayo hotīti imamatthaṃ sandhāyāha **''aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato''**ti. **Ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā**ti tesaṃ tesaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvena vuccamānā ye dhammā attano paccayuppannabhāvena vuccamānānaṃ aññamaññapaccayoti saṅgahaṃ gatāti attho. Kusalo ca kusalassa aññamaññapaccayoti katvā kusalābyākatānaṃ aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gateheva dhammehi paccayo hoti, samudāyabhūto ekadesabhūtehīti ayamettha adhippāyo. Kusalo pana kusalassa aññamaññapaccayabhūteheva kusalābyākatānaṃ sahajātādīhi, na aññathāti aññamaññe paṭikkhitte so vāro parihāyatīti vattabbaṃ.

Catunnaṃ khandhānaṃ ekadesovāti sahajāte sandhāya vuttaṃ. Asahajātā hi āhārindriyā rūpakkhandhekadesova honti. **Te**ti te vippayuttapaccayadhammā.

533. **''Dumūlakādivasena paccayagaṇanaṃ dassetu''**nti likhitaṃ, ''paccanīyagaṇanaṃ dassetu''nti pana vattabbaṃ. Paccanīyavāragaṇanā hi dassitāti.

''Vipākaṃ panettha naupanissayapaccayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhatī''ti vuttaṃ, vipākassapi pana kammaṃ upanissayo ahutvāpi kammapaccayo hotīti vipākattike dassitametanti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanānī**ti sattādiparicchedehi paricchinnagaṇanāni

vissajjanāni hetumūlake dassitānīti āha.

538. **Nanissayapaccayā naupanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti mūlakaṃ saṅkhipitvā dasamūlake ‘‘napacchājāte tīṇī’’ti vuttaṃ gaṇanaṃ uddharati. **‘‘Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppanna’’**nti vuttaṃ, dvīsu pana vipāko tatiye tesamuṭṭhānikakāyo ca paccayuppanno hotiyeva.

545. **Abyākato ca sahajātaabyākatassā**ti ‘‘arūpābyākato arūpābyākatassa, rūpābyākato ca rūpābyākatassā’’ti etaṃ dvayaṃ sandhāya vuttaṃ. Rūpābyākato pana arūpābyākatassa, arūpābyākato ca rūpābyākatassa sahajātapaccayo honto vippayuttapaccayo hotiyeva. ‘‘Abyākato sahajātāhārindriyavasena abyākatassāti evaṃ pañcā’’ti pana vattabbaṃ.

546. **Noatthipaccayā nahetuyā navā**ti ettha ‘‘ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhantī’’ti vuttaṃ, atthipaccaye pana paṭikkhitte aṭṭhasu paccayesu sahajātapurejātapacchājātāhārindriyāni paṭikkhittāni, ārammaṇaupanissayakammāni ṭhitānīti tesaṃ tiṇṇaṃ ṭhitānaṃ vasena labbhantīti vattabbaṃ. Sabbattha hi aṭṭhasu paccayesu ye ye paṭikkhittā, te te apanetvā ye ye ṭhitā, tesaṃ vasena te te vārā labbhantīti idamettha lakkhaṇanti. **Yāva nissayampī**ti na kevalaṃ nārammaṇeyeva ṭhatvā, atha kho yāva nissayaṃ, tāva ṭhatvāpi naupanissaye dve kātabbāti attho. Naupanissayato hi purimesu ca navapi labbhanti, naupanissaye pana pavatte atthiārammaṇaupanissayapaṭikkhepena satta paccayā paṭikkhittāti avasiṭṭhassa kammassa vasena dveyevāti.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Sadisavārā**ti anurūpavārāti attho. Naaññamaññe laddhesu hi ekādasasu ‘‘kusalo kusalassa akusalo akusalassā’’ti ime hetuyā laddhesu sattasu imeheva dvīhi samānā honti, atthābhāvato pana na anurūpāti. Atha vā vacanato atthato ca uddesato yathāyogaṃ niddesato cāti sabbathā samānataṃ sandhāya **‘‘sadisavārā’’**ti āha.

551. **Paṭisandhināmarūpaṃ sandhāyā**ti paṭisandhiyaṃ hetunāmapaccayaṃ vatthurūpañca paccayuppannaṃ sandhāya. **Tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha ‘‘abyākato kaṭattārūpassa cā’’ti idampi vattabbaṃ.

556. Adhipatimūlake **nahetuyā dasā**ti dvinnampi adhipatīnaṃ vasena vuttaṃ, **nārammaṇe sattā**ti sahajātādhipatissa, **nasahajāte sattā**ti ārammaṇādhipatissāti evaṃ sabbattha tasmiṃ tasmiṃ paccaye paṭikkhitte ghaṭanesu ca tasmiṃ tasmiṃ paccaye ghaṭite mūlabhāvena ṭhite paccaye ye dhammā parihāyanti, ye ca tiṭṭhanti, te sādhukaṃ sallakkhetvā ye dhammā ṭhitā yesaṃ paccayā honti, tesaṃ vasena gaṇanā uddharitabbā. Anulome vuttaghaṭite hi mūlabhāvena ṭhapetvā ghaṭitāvasesā paccayā paccanīyato yojitāti tattha laddhāyeva paccanīyato ṭhitapaccayānaṃ vasena samānā ūnā ca sakkā viññātunti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvā**ti ettha anulomato yojiyamānena paccayena saddhiṃ paccanīyato ṭhitassa atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvāti adhippāyo. Parihāpanagaṇanāya ūnataragaṇanena saddhiṃ samānattañca na ekantikaṃ. Nahetunārammaṇadukassa hi gaṇanā adhipatipaccayena yojiyamānena ūnataragaṇanena saddhiṃ

parihīnāpi adhipatipaccaye laddhagaṇanāya na samānā, atha kho tatopi ūnatarā hotīti āha **''na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchatī''**ti.

Nissaye paccanīyato ṭhite sahajāte ca anulomato atiṭṭhamānānaṃ hetuādīnaṃ sahajātassa ca aṭṭhānaṃ pākaṭanti apākaṭameva dassento **''vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhatī''**ti āha. **Āhāre vā**tiādinā idaṃ dasseti – sahajāte paccanīyato ṭhite anulomato atiṭṭhamānā jhānamaggasampayuttā āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite tiṭṭhantīti hetuādayopi tiṭṭhanti. Sabbajhānamaggehi pana catukkhandhekadesabhūtānaṃ sampayuttena ca catukkhandhabhūtānaṃ sabbesaṃ tesaṃ anulomato ṭhānaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ, itaresu vattabbameva natthi. **Adhipatiupanissayā**ti ārammaṇamissānampi anulomato ṭhānaṃ dasseti.

''Indriye ekanti rūpajīvitindriyavasenā''ti vuttaṃ, ''cakkhundriyādīnaṃ rūpajīvitindriyassa ca vasenā''ti pana vattabbaṃ. **Kamena gantvā vippayutte tīṇī**ti idaṃ pākaṭabhāvatthaṃ ''navamūlakādīsu vippayutte tīṇī''ti evaṃ kesuci potthakesu uddhaṭaṃ. **Imāni ca dve pacchājātindriyavasenā**ti idaṃ ''imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenā''ti ca vattabbaṃ.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Naaññamaññapaccayā hetuyā tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānāna**nti ettha ''paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañcā''tipi vattabbaṃ. **Hetuyā vuttehi tīhī**ti vārasāmaññameva sandhāya vadati, tathā **kamme tīṇīti hetuyā vuttānevā**ti ca. Paccayesu pana sabbattha viseso sallakkhetabbo. **Adhipatiyā tīṇī**ti naaññamaññanahetunaārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇīti etāni heṭṭhā hetuyā vuttānevāti.

644. **Yathā ca heṭṭhā**ti yathā nahetumūlake yāva navipākā, tāva gantvā nāhārindriyesu ekekameva gahitaṃ, tathā idhāpi nārammaṇamūlakādīsu ekekameva gahitanti adhippāyo.

648. **Nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha ''vipākāna''ntipi vattabbaṃ. **Āhārindriyesu tīṇi sahajātasadisāni** rūpassapi paccayabhāvato, **jhānamaggādīsu tīṇi hetusadisāni** arūpānaṃyeva paccayabhāvatoti adhippāyo daṭṭhabbo. **Ādi**-saddena ca ''navippayuttanahetunārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī''tiādīni (paṭṭhā. 1.1.649) saṅgaṇhāti.

650. **Yaṃ panā**ti yaṃ paccayaṃ sakaṭṭhāne anulomato labhantampi aggahetvā tato paretarā paccanīyato gayhanti, so paccayo pacchā anulomatova yojanaṃ labhatīti attho. Yathā pana nahetumūlakādīsu nāhāre ghaṭite indriyavasena, nindriye ca ghaṭite āhāravasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitaṃ, evaṃ noatthinoavigatamūlakesu upanissaye ghaṭite kammavasena, kamme ca ghaṭite upanissayavasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitanti veditabbaṃ. Evametasmiṃ paccanīyānulome sabbāni mūlāni dvedhā bhinnāni nāhāranindriyāni naupanissayanakammāni ca patvāti.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanārūpanibbānāni pana tikamuttakāni paṭiccādiniyamaṃ paccayuppannavacanañca na labhanti. Paṭiccavārādīsu pana chasu yato hetupaccayādito tikadhammānaṃ uppatti vuttā, tattha yathānurūpato ārammaṇādipaccayabhāvena labbhantīti veditabbānīti.

10. **Sabbaarūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā**ti iminā kusalattikepi parihīnaṃ sahajātaṃ rūpārūpadhammapariggāhakattā ādimhi ṭhapetvā ādisaddena sabbārūpadhammapariggāhakavacanena ca paccayuppannavasena sabbaarūpadhammapariggāhakānaṃ ārammaṇādīnaṃ parihāniṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tena kusalattikaparihīnānaṃ sabbaṭṭhānikānaṃ catunnaṃ sabbatikādīsu parihāni dassitā hoti. **Pacchājātapaccayañca vināva uppattito**ti etena pana pacchājātapaccayassa anulome parihāniṃ, paccanīye ca lābhaṃ dasseti. **Sahajātādayo**ti vā sahajātamūlakā sahajātanibandhanā paṭiccādiṃ pharantehi sahajātadhammehi vinā paccayā ahontāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana sahajātanibandhanā sabbārūpadhammapariggāhakā ca ye, teva parihāyanti, na pana yo sahajātānibandhano sabbārūpadhammapariggāhako ca na hoti, so pacchājātoti tattha kāraṇaṃ vadanto **''sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito''**ti āha. Tattha **sahajātādīhi vinā**ti sahajātanibandhanehi sabbārūpadhammapariggāhakehi ca vināti attho. Atha vā sahajātanibandhanānameva parihāni, na pacchājātassa sahajātānibandhanassāti ettheva kāraṇaṃ vadanto **''sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito''**ti āha. Sahajātanibandhanāpi pana sabbaarūpadhammapariggāhakāyeva parihāyantīti dassitametanti.

17. **Navipākepi eseva nayo**ti nayadassanameva karoti, na ca paccayapaccayuppannasāmaññadassanaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyadhammā vicikicchuddhaccasahajātamoho cāti ayañhettha nayoti. **Navippayutte ekanti āruppe āvajjanavasena vutta**nti idaṃ āvajjanāhetukamohānaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

25-37. Anulomapaccanīye **yathā kusalattikaṃ, evaṃ gaṇetabba**nti hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ekamūlakadvimūlakādivasena ca yojetvā gahetabbatāsāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na gaṇanasāmaññaṃ. Ito paresupi evarūpesu eseva nayo. **Ahetukassa pana cittuppādassā**tiādi nahetumūlakaṃ sandhāya vuttaṃ, ''ahetukassa pana cittuppādassa mohassa cā''ti panettha vattabbaṃ. Mohassa cāpi hi ahetukassa adhipatiabhāvato adhipatino nahetumūlake anulomato aṭṭhānanti. **Parivattetvāpī**ti nahetupaccayā naadhipatipaccayā ārammaṇe tīṇīti evaṃ purato ṭhitampi ārammaṇādiṃ pacchato yojetvāti attho.

39. Pañhāvāre **domanassaṃ uppajjatī**ti etena taṃsampayutte dasseti. Upanissayavibhaṅge ''saddhāpañcakesu mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātīti kattabbaṃ, avasesesu na kattabba''nti idaṃ pāṭhagatidassanatthaṃ vuttaṃ, na pana rāgādīhi mānadiṭṭhīnaṃ anuppattito. Kusalattikepi hi rāgādīsu ''mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātī''ti pāḷi na vuttā, ''rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.2.53) pana rāgādīnaṃ mānadiṭṭhiupanissayabhāvo vutto. Tathā idhāpi daṭṭhabbanti. ''Sukhāya vedanāya sampayuttena pana cittena gāmaghātaṃ nigamaghātaṃ karotī''ti somanassasampayuttalobhasahagatacittena gāmanigamaviluppanaṃ sandhāya vuttaṃ.

62. **Suddhāna**nti paccayapaccayuppannapadānaṃ anaññattaṃ dasseti. **Purejātapacchājātā panettha na vijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā hontī**ti ettha **purejātā**ti imasmiṃ tike vuccamānā adhikārappattā sukhāya vedanāya sampayuttādayova arūpadhammānaṃ purejātā hutvā paccayā na honti purejātattābhāvatoti adhippāyo, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā vā hutvā na hontīti.

63-64. **Sādhipatiamohavasenā**ti adhipatibhāvasahitāmohavasenāti attho.

83-87. **Nahetupaccayā…pe… naupanissaye aṭṭhā**ti nahetupaccayā nārammaṇapaccayā naupanissaye aṭṭhāti evaṃ saṅkhipitvā uddharati. **Nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā**ti idaṃ ''dukkhāya vedanāya sampayutto sukhāya vedanāya sampayuttassā''ti etaṃ vajjetvā avasesesu aṭṭhasupi nānākkhaṇikakammapaccayasambhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi sahajātapaccayo aṭṭhasupi labbhati, atha kho tīsvevāti.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākadhammaṃ paṭiccā**ti vipākaṃ dhammaṃ paṭicca. Samāsenapi hi soyevattho vuttoti pāḷiyaṃ samāsaṃ katvā likhitaṃ.

24-52. **''Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca nevavipākanavipākadhammadhammo uppajjati navipākapaccayā''**ti etassa vibhaṅge **''mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpa''**nti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ ''kaṭattārūpa''nti. Taṃ khandhe paṭicca uppajjamānassa mahābhūte paṭicca uppattidassanatthattā na vuttaṃ. Na hettha kaṭattārūpassa khandhe paṭicca uppatti atthi, yassa mahābhūte paṭicca uppatti vattabbā siyā. Pavattiyaṃ pana kaṭattārūpaṃ **''asaññasattānaṃ…pe… mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpa''**nti eteneva dassitaṃ hoti. Evañca katvā asaññasattānaṃ rūpasamānagatikattā nāhārapaccaye ca pavattiyaṃ kaṭattārūpaṃ na uddhaṭaṃ. Tampi hi uppādakkhaṇe āhārapaccayena vinā uppajjatīti uddharitabbaṃ siyāti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

15. Upādinnattike **anupādinnaanupādāniyaṃ dhammaṃ paṭicca anupādinnaanupādāniyo dhammo uppajjati nādhipatipaccayā**ti etena sayaṃ adhipatibhūtattā avirahitārammaṇādhipatīsupi adhipati duvidhenapi adhipatipaccayena uppajjatīti na vattabbo, ayametassa sabhāvoti dasseti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha kammajānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā ojā tasseva kammajakāyassa rūpajīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanupatthambhanavasena paccayo, na janakavasenāti ayamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto. Etasmiṃ pana atthe sati **upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātindriya**nti ettha ''āhāra''ntipi vattabbaṃ, yadi ca kammajā ojā sakalāparūpānameva āhārapaccayo hoti, evaṃ sati ''upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo''ti na vattabbaṃ siyā, vuttañcidaṃ, tampi anajjhohaṭāya sasantānagatāya upādinnojāya anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca sati ''upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā anupādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.4.85) ayampi pañho pacchājātāhāravasena uddharitabbo siyā, tasmā ajjhohaṭassa upādinnāhārassa lokuttarakkhaṇe abhāvato dumūlakesu paṭhamapañhe ''āhāra''nti na vuttaṃ. Dutiyapañho ca na uddhaṭo, na itarassa upādinnāhārassa kāmabhave asambhavābhāvatoti ajjhohaṭameva maṇḍūkādisarīragataṃ upādinnāhāraṃ sandhāya ''upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa ca kāyassa āhārapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.4.74) vadantānaṃ vādo balavataro. Na hi ajjhohaṭamattāva maṇḍūkādayo kucchivitthataṃ na karonti, na ca balaṃ na upajāyanti, na ca rūpaviseso na viññāyatīti.

''Anupādinnaanupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinnaanupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātaṃ pacchājāta''nti (paṭṭhā. 1.4.83) evamādīhi idha vuttehi ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehi ''kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajāta''ntiādinā idha dutiyadukāvasāne viya vissajjanaṃ labbhatīti viññāyati. Sukhāvabodhanatthaṃ pana tattha sahajātavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. Paccanīye pana sahajātasseva apaṭikkhepe lābhato, paṭikkhepe ca alābhato sahajātapaccayavaseneva ekamūlakadukāvasānā tattha uddhaṭā, idha panetehi vissajjanehi eko dhammo sahajātādīsu atthipaccayavisesesu anekehipi anekesaṃ dhammānaṃ eko atthipaccayo hotīti dassitaṃ hoti. Eko hi dhammo ekassa dhammassa ekeneva

atthipaccayavisesena atthipaccayo hoti, eko anekesaṃ ekenapi anekehipi, tathā aneko ekassa, aneko anekesaṃ samānatte paccayuppannadhammānaṃ, atthipaccayavisesesu pana pañcasu sahajātaṃ purejāteneva saha atthipaccayo hoti, anaññadhammatte pacchājātena ca, na nānādhammatte.

Yadi siyā, **''upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātaṃ indriya''**nti ettha ''sahajāta''ntipi vattabbaṃ siyā. Kammajānañhi bhūtānaṃ sahajātānaṃ pacchājātānañca lokuttarānaṃ ekakkhaṇe labbhamānānampi eko atthipaccayabhāvo natthi sahajātapacchājātānaṃ nānādhammānaṃ viruddhasabhāvattāti taṃ na vuttanti veditabbaṃ. Evañca katvā paccanīye ca **''naindriye bāvīsā''**ti vuttaṃ. Aññathā hi indriyapaṭikkhepepi sahajātapacchājātavasena tassa pañhassa lābhato ''tevīsā''ti vattabbaṃ siyāti. Purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hoti, na itarehi, tampi vatthu taṃsahitapurejātameva, na itaraṃ. Kusalattike hi pañhāvāre ''navippayuttapaccayā atthiyā pañcā''ti (paṭṭhā. 1.1.649) vuttaṃ, sanidassanattike pana ''vippayutte bāvīsā''ti. Yaṃ pana tattha atthivibhaṅge paccayuddhāre ca timūlakekāvasānaṃ uddhaṭaṃ, taṃ vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena, saha paccayabhāvatoti pacchājātaṃ āhārindriyeheva, anaññadhammatte ca sahajātena ca, āhāro pacchājātindriyeheva, indriyaṃ pacchājātāhārenāti evametaṃ atthipaccayavibhāgaṃ sallakkhetvā anulome paccanīyādīsu ca labbhamānā pañhā uddharitabbā.

Upādinnattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike paṭiccavārānulome **adhipatiyā tevīsā**ti sattasu mūlakesu yathākkamaṃ satta pañca tīṇi ekaṃ tīṇi tīṇi ekanti evaṃ tevīsa, **aññamaññe aṭṭhavīsa** satta pañca pañca tīṇi cattāri tīṇi ekanti evaṃ, **purejāte ekādasa** tīṇi cattāri dve dutiyatatiyadumūlakesu ekaṃ ekanti evaṃ, tathā āsevane. Aññāni gaṇanāni hetuārammaṇasadisāni.

31. Paccanīye nādhipatipaccaye paṭhamapañhe ''avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī''ti vatvā puna ''vipākaṃ avitakkavicāramattaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā''tiādinā vissajjanaṃ kataṃ, na pana avisesena. Kasmā? Vipākavajjānaṃ avitakkavicāramattakkhandhānaṃ ekantena sādhipatibhāvato. Vipākānaṃ pana lokuttarānameva sādhipatibhāvo, na itaresanti te visuṃ niddhāretvā vuttā. Lokuttaravipākādhipatissa cettha purimakoṭṭhāseyeva saṅgaho veditabbo.

38. Nāsevanamūlake **avitakkavicāramattaṃ vipākena saha gacchantenā**ti etaṃ mūlaṃ avitakkavicāramattaavitakkavicārapadehi avitakkehi saha yojentena napurejātasadisaṃ pāḷigamanaṃ kātabbanti vuttaṃ hoti. Sadisatā cettha yebhuyyena visadisatā ca daṭṭhabbā. Tattha hi āruppe avitakkavicāramattaṃ idha vipākaṃ avitakkavicāramattantiādi yojetabbanti ayamettha viseso. Idañca nāsevanavibhaṅgānantaraṃ likhitabbaṃ, na jhānānantaraṃ, kesuci potthakesu likhitaṃ.

Paccayavāre **paṭhamaghaṭane pavattipaṭisandhiyo**ti dumūlakesu paṭhame sattasupi pañhesu pavattiñca paṭisandhiñca yojetvāti vuttaṃ hoti.

49. Paccanīye **sattasu ṭhānesu satta mohā uddharitabbā mūlapadesu evā**ti savitakkasavicārādipadesu mūlapadameva avasānabhāvena yesu pañhesu yojitaṃ, tesu sattasu pañhesu satta mohā uddharitabbāti attho.

Pañhāvārapaccanīye ''avitakkavicāramatto dhammo avitakkavicāramattassa dhammassa ārammaṇasahajātaupanissayakammapaccayena paccayo''ti kesuci potthakesu pāṭho dissati, upanissayena pana saṅgahitattā ''kammapaccayena paccayo''ti na sakkā vattuṃ. Upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi ''anupādinnaanupādāniyo dhammo anupādinnaanupādāniyassa

dhammassa sahajātaupanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.4.58, 62) ettakameva vuttaṃ. Parittattikapañhāvārapaccanīye ca ‘‘mahaggato dhammo mahaggatassa dhammassa ārammaṇasahajātaupanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 2.12.57, 65, 73) ettakameva vuttanti. Ettakameva ca avitakkavicāramattaṃ kammaṃ appamāṇaṃ mahaggatañca, tañca dubbalaṃ na hotīti etehiyeva vacanehi viññāyatīti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Dassanenapahātabbattike **dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hotī**ti idaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāgaṇanagāthāyo

Kusalādi ekakattaya-mathādi antena majjhimantena;
Ādi ca majjhena dukā, tayo tikeko ca viññeyyo.

Tesvekekaṃ mūlaṃ katvā, taṃ sattasattakā pucchā;
Ekekapaccaye yathā, bhavanti ekūnapaññāsa.

Chasattatādhikasataṃ, sahassamekañca suddhike pucchā;
Esa ca nayonulome, paccanīye cāti nāññattha.

Rāsiguṇitassa rāsissaḍḍhaṃ, saha rāsikassa piṇḍo so;
Rāsissa vā sahekassaḍḍhaṃ, puna rāsinā guṇitaṃ.

Iti hetumūlakāduka-tikādayo chacca sattatisatā dve;
Catuvīsatettha pucchā, aḍḍhuḍḍhasahassanahutañca.

Tāsaṃ yasmā suddhika-nayo na paccekapaccaye tasmā;
Catuvīsatiguṇitānaṃ, sasuddhikānaṃ ayaṃ gaṇanā.

Lakkhattayaṃ dvinahutaṃ, pañca sahassāni satta ca satāni;
Dvāpaññāsā etā, anulome piṇḍitā pucchā.

Anulomasadisagaṇanā, bhavanti pucchānaye ca paccanīye;
Hāpetvā pana sese, nayadvaye suddhike laddhā.

Chappaññāsa bhavanti pucchā, chasatasahitañca lakkhaterasakaṃ;
Pucchānayesu gaṇitā, paṭiccavāre catūsvapi.

Sattahi guṇitā kusalattike dvayaṃ, navutiñceva pañcasatā;
Cattāri sahassāni ca, tathekanavute ca lakkhakā.

Nādvāvīsati guṇitā, tikesu sabbesu vīsati ca koṭi;
Lakkhattayaṃ sahassaṃ, catuvīsati cāpi viññeyyā.

Tikapaṭṭhānaṃ.

Ekakapaccaye pana, nava nava katvā sasoḷasadvisataṃ;
Hetudukapaṭhamavāre, paṭhamanaye suddhike pucchā.

Hetādimūlakanaye-svekekasmiṃ dukādibhedayute;
Caturāsīticatusata-sahitaṃ sahassadvayaṃ pucchā.

Tā catuvīsatiguṇitā, sasuddhikā ettha honti anulome;
Dvattiṃsaṭṭhasatādhika-sahassanavakaḍḍhalakkhakā.

Evaṃ paccanīye dve, suddhikarahitā catūsvato honti;
Channavutaṭṭhasataṭṭha-tiṃsasahassadvilakkhakāni.

Tā pana sattaguṇā dve, sattatisatadvayaṃ sahassāni;
Dvāsattati honti tato, soḷasa lakkhāni hetuduke.

Tā sataguṇā dukasate, satadvayaṃ sattavīsati sahassā;
Dvāsattatilakkhāni ca, soḷasakoṭi tato pucchā.

Dukapaṭṭhānaṃ.

Dukatikapaṭṭhāne tika-pakkhepo hoti ekamekaduke;
Tassa chasaṭṭhiguṇena te, chasaṭṭhisataṃ dukā honti.

Hetudukaladdhapucchā, guṇitā tehi ca honti tikapadameva;
Dukapaṭṭhāne pucchā, tāsaṃ gaṇanā ayaṃ ñeyyā.

Dvāpaññāsa satāni ca, naveva nahutāni nava ca saṭṭhiñca;
Lakkhāni tīhi sahitaṃ, sataṃ sahassañca koṭinaṃ.

Dukatikapaṭṭhānaṃ.

Tikadukapaṭṭhāne tika-mekekaṃ dvisatabhedanaṃ katvā;
Dvāvīsadvisataguṇā, ñeyyā kusalattike laddhā.

Pucchā aṭṭhasatādhika-catusahassadvilakkhayuttānaṃ;
Koṭīnaṃ chakkamatho, koṭisahassāni cattāri.

Tikadukapaṭṭhānaṃ.

Tikatikapaṭṭhāne, tesaṭṭhividhekekabhedanā tu tikā;
Tehi ca guṇitā kusala-ttikapucchāpi honti pucchā tā.

Dvādasa pañcasatā catu-saṭṭhisahassāni navuti cekūnā;
Lakkhānamekasaṭṭhi, dvādasasatakoṭiyo ceva.

Tikatikapaṭṭhānaṃ.

Dvayahīnadvayasataguṇo, ekeko dukaduke tehi;

Hetuduke laddhā saṅkhya-bhedehi ca vaḍḍhitā pucchā.

Chasatayutāni pañcā-sītisahassāni lakkhanavakañca;
Ekādasāpi koṭi, puna koṭisatāni tettiṃsa.

Dukadukapaṭṭhānaṃ.

Sampiṇḍitā tu pucchā, anulome chabbidhepi paṭṭhāne;
Chattiṃsatisatasahassa-ṭṭhakayutasattanahutāni.

Lakkhāni chacca cattā-līseva navātha koṭiyo dasa ca;
Sattakoṭisatehi ca, koṭisahassāni nava honti.

Tā catuguṇitā pucchā, catuppabhede samantapaṭṭhāne;
Catucattālīsasatattayaṃ, sahassāni terasa ca.

Sattāsīti ca lakkhānaṃ, koṭīnañca sattasattatiyo;
Hontiṭṭhasatāniṭṭha-tiṃsasatasahassāni iti gaṇanā.

Paṭṭhānassa pucchāgaṇanagāthā.

Paṭṭhānapakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Iti bhadantaānandācariyakena katā līnatthapadavaṇṇanā

Abhidhammassa mūlaṭīkā samattā.